

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

XV. YÜZYILIN İLK YARISINDA TELİF
EDİLEN DÎVÂNLARDA ATASÖZLERİ VE
DEYİMLER

EMRAH GÜLÜM

11723009

Tez Danışmanı:

PROF. DR. CİHAN OKUYUCU

İSTANBUL – 2013

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

XV. YÜZYILIN İLK YARISINDA TELİF
EDİLEN DÎVÂNLARDA ATASÖZLERİ VE
DEYİMLER

EMRAH GÜLÜM

11723009

Tez Danışmanı:

PROF. DR. CİHAN OKUYUCU

İSTANBUL – 2013

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ESER ÇALIŞMASI

XV. YÜZYILIN İLK YARISINDA TELİF EDİLEN
DÎVÂNLARDA
ATASÖZÜ VE DEYİMLER

Emrah GÜLÜM
11723009

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 12.07.2013

Tezin Savunulduğu Tarih: 07.03.2014

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

	Unvan, Ad, Soyad	İmza
Tez Danışmanı :	Prof. Dr. Cihan OKUYUCU	
Jüri Üyeleri :	Prof. Dr. Cihan OKUYUCU	
	Prof. Dr. Yakup ÇELİK	
	Doç. Dr. Nihayet ARSLAN	

İSTANBUL
MAYIS 2013

ÖZ

XV. YÜZYILIN İLK YARISINDA TELİF EDİLEN DÎVÂNLARDA ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Emrah GÜLÜM

Mayıs, 2013

Bu çalışma XV. yüzyılın ilk yarısında (1400–1450) telif edilen divanlarda kullanılan atasözleri ve deyimleri belirlemek ve Klasik Türk Edebiyatının o döneminin genel hatlarını çizmek amacıyla hazırlanmıştır. Araştırma yapılırken Türk Dil Kurumu'nun belirlemiş olduğu atasözleri ve deyimler tanımları ve sözlüğü esas alınmıştır. Araştırmada dönemin toplumsal şartları, sosyal hayatı ve dil yapısı göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırma bulgularına göre, Halk Edebiyatı ile Klasik Türk Edebiyatı arasındaki geçiş dönemi sayılabilecek olan XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve divan telif etmiş olan dört şair (Şeyhî, Dede Ömer Rûşenî, Eşrefoğlu Rûmî, Kemal Ümmî) yazdıkları şiirlerde; Halk Edebiyatı'nın etkilerinin en önemli kanıtlarından ikisi olan atasözleri ve deyimleri çok yoğun olarak kullanmışlardır. Taranan dört divanda kullanılan bazı atasözleri ve deyimlerin günümüzdeki kullanımlarla birebir örtüşmesi, Türkçenin en az 600 yıllık, değişmemiş ve arkaik kelimelere sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca günümüzde de kullanılan atasözleri ve deyimlerden çok daha fazla sayıda günümüzde kullanımı ya da karşılığı kalmayan atasözü ve deyim tespit edilmiştir.

Bu çalışma içerisinde Klasik Türk Edebiyatının XV. yüzyılının ilk yarısının genel bir tasviri ile birlikte, o dönem boyunca telif edilmiş divanlarda geçen bütün atasözleri ve deyimlerin sözlüksel bir dizimi ve örneklerle birlikte

anlamlandırılması yapılmaya çalışılmıştır. Günümüzde karşılığı ve kullanımı kalmayan atasözü ve deyimlere ise beyit şerhleri sayesinde anlam kazandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Deyim, Eşrefoğlu Rûmî, Şeyhî, Kemal Ümmî, Dede Ömer Rûşenî, XV. yüzyıl

ABSTRACT

DICTUMS AND IDIOMS USED IN *DIVANS* IN THE FIRST HALF OF THE FIFTEENTH-CENTURY

Emrah GÜLÜM

May, 2013

This study aims to identify dictums and idioms which were used in *Divans* in the first half of the fifteenth-century (1400–1450) and to describe that period of Turkish Literature in general terms. During the research, dictionary and definitions of dictums and idioms identified by Turkish Language Association were taken as a basis. In the research, social conditions, social life and language structure in the first half of the fifteenth-century were considered.

According to the research findings, four major poets (Şeyhî, Dede Ömer Rûşenî, Eşrefoğlu Rûmî, Kemal Ümmî) who lived in the first half of the fifteenth-century, which is accepted as transitional period between Turkish Folk Literature and Turkish Classic Literature, and wrote a *Divan* used countless dictums and idioms- two of the most important proofs of the effects of Turkish Folk Literature- in their poetic works. The fact that lots of dictums and idioms in four scanned *Divans* are currently used in the same way proves that Turkish Language has archaic, unchanged and at least 600 year-old words. Besides, the researcher identified much more dictums and idioms that have no correspondence and usage today than the dictums and idioms that are used at present.

In this research, it was tried to give meaning to dictums and idioms that were used in *Divans* which were written in the first half of the fifteenth-century

with a lexical list and examples, as well as a general description of the first half of the fifteenth-century of Classic Turkish Literature. New meaning was given to dictums and idioms that have no usage and correspondence today by using couplet commentaries.

Keywords: Dictum, Idiom, Eşrefoğlu Rûmî, Şeyhî, Kemal Ümmî, Dede Ömer Rûşenî, Fifteenth-century

ÖNSÖZ

XV. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin 'İmparatorluk' olmadan önceki, hem siyasi hem de sosyal olarak en karışık ve hareketli olduğu dönemdir. Ankara Savaşı'ndan hezimetle ayrılan devlette hem siyasi hem de edebi ve kültürel anlamdaki gelişmeler kesintiye uğramıştır. Ancak Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle birlikte bu gelişmeler kapsamı daha da genişleyerek devam etmiştir. Bu fethin edebiyat ve kültür alanına yaptığı en büyük ve en önemli katkı, II. Mehmet'in İstanbul'u bir cazibe merkezi haline getirme çabaları dâhilinde bilim ve sanat adamlarının İstanbul'a getirtmesi olmuştur. Çok kısa sürede yüzlerce sanatçıyı ve bilim adamını sınırları içerisinde barındırmaya başlayan İstanbul yani diğer bir deyişle Osmanlı Devleti, siyaset, edebiyat ve sanat alanlarında hızla yükselmeye başlamıştır. Bu durumun neticesi olarak da XV. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin her alanda zirveye ulaştığı XVI. yüzyıla da zemin hazırlamıştır.

Anadolu topraklarında bu gelişmeler yaşanırken Acem Bölgesi (Azerbaycan, İran, Harezm ve Özbekistan'ın bir kısmı) edebiyat ve sanat merkezi olarak cazibesini korumaya devam etmiştir. Hatta Anadolu topraklarında edebiyatla uğraşan birçok şair eğitimlerini tamamlamak ve mümkün olursa meşhur bir şeyhe intisap etmek adına Acem bölgesine gitmişlerdir. Tez çalışmamın konusu olan Eşrefoğlu Rûmî, Dede Ömer Rûşenî, Şeyhî ve Kemâl Ümmî de Acem'e gidip tasavvuf ve edebiyat eğitimi almış, kendilerini bu ve daha farklı alanlarda geliştirmişlerdir.

Bahsi geçen her şair hakkında müstakil çalışmalar mevcut olmakla birlikte, sayısız makaleye de konu olmuşlardır. Ancak Türk Halk Edebiyatı ile Klasik Türk Edebiyatı arasında geçiş dönemi sayılabilecek olan XV. Yüzyılı ve bilhassa yüzyılın ilk yarısını temel alan ve atasözleri ile deyimlerin bu dönemde yazılan divanlardaki alfabetik dizini mahiyetinde listesini sunan ve bunları beyitlerden örneklerle birlikte anlamlandıran bir çalışma daha önce yapılmamıştır. Özellikle günümüzde karşılığı olmayan atasözleri ve deyimlerin

anlamları tam olarak bilinmediğinden bazı şiiirlerin ya da beyitlerin şerh edilmesi hususunda sıkıntılar yaşanmıştır. Bu tez çalışmasının konusunun tercihinde, bu alandaki eksiklik ve bu eksikliğı giderme düşüncesi önemli bir etken olmuştur. Ayrıca Türk Halk Edebiyatı'nın Klasik Türk Edebiyatı'na ne denli etkisi ve katkısı olduğunu bu çalışma vasıtasıyla bir kez daha ortaya koymak ulaşılmak istenen hedefler arasındadır. Daha önce bu konuda XV. yüzyıldan rastgele seçilmiş şairlerin divanlarında geçen atasözleri ve deyimlerin derlendiğı bir yüksek lisans tezi¹ hazırlanmıştır.

Çalışmamıza temel olarak alınan ve taranarak içerisinde geçen atasözleri ve deyimleri mümkün olduğunca belirlediğimiz divanların tamamı, alanlarında, en kapsamlı ve akademik olarak hazırlanmış doktora çalışmalarıdır. XV. yüzyılın ilk yarısının atasözleri ve deyimler sözlüğü oluşturulurken, metinlerin bu doktora çalışmalarında geçtiğı şekilleri ve transkripsiyonlu halleri dikkate alınmış ve herhangi bir değıştirmeye veya düzeltmeye gidilmemiştir. Ayrıca kaynakçada belirtilen birçok eser de bu çalışma için değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmamız "Giriş" ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konuyla alakalı olan bütün kaynaklar taranarak harmanlanan bilgiler ışığında XV. yüzyıl Osmanlı'sı siyasi, sosyal ve edebi olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, çalışmada kullanılan divanların şairleri hakkında hayatları, eserleri ve sanatları başlıkları altında bilgiler verilerek çalışmanın bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüm ise bu çalışmanın temelini oluşturan kısımdır. Bu kısımda atasözleri ve deyimler hakkında kaynaklardan derlenen genel bilgilerle birlikte taranan divanlardan elde edilen atasözü ve deyim verilerinin, alfabetik ve divanlardan seçme örneklı olarak sözlüksel bir dizini bulunmaktadır.

Çalışmanın sonuna ise gerçekleştirdiğimiz araştırmanın sonuçlarının özetlendiğı ve değerlendirildiğı bir "Sonuç" bölümü eklenmiştir.

Çalışmamın başlamasında ve tamamlanmasında birçok kişinin yardımını gördüm. Tez konusunun fikir babası olan ve eski edebiyatçı olmama vesile olan Doç. Dr. Fatih USLUER'e, bilgi, tecrübe ve destekleriyle bana hem

¹ Öge, Sevil. "15. yy. Şairlerinden Mesîhî, Cem Sultan, Ahmed Paşa, Necati Beg, Üsküblü İshâk Çelebî ve Şeyhî'nin Divânlarında Atasözleri ve Deyimler". Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

hocalık hem de manevi babalık yapan Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN'a, her daim daha iyi olabilmem için beni cesaretlendiren Doç. Dr. Eyüp BACANLI'ya, akademik kariyer yapmam konusunda destek veren ve yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Mustafa DURMUŞ'a, yeni bir şehirde ve yeni okulumda her manada desteğini gördüğüm ve bilgisinden yararlandığım Prof. Dr. Yakup ÇELİK'e, tez danışmanım olmayı kabul eden ve çalışmamın yol göstericisi olan Prof. Dr. Cihan OKUYUCU'ya, en kapsamlı akademik bilgilerle beni donatan ve desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Aynur KOÇAK'a, Yrd. Doç. Ali Emre ÖZYILDIRIM'a ve Dr. İbrahim SONA'ya, her ne kadar uzakta da olsalar desteklerini bir dakika bile eksik etmeyen GÜLÜM, YILDIRIM, ATMACA, KOÇ ve ATA ailelerine, hem ortaokulda hem de lisede edebiyat öğretmenim olarak beni edebiyatçı olmaya teşvik eden ve hayatıma düzgün bir yön veren Mehmet TUTAR'a, TÜBİTAK'a, İSAM'a ve çalışmamın başından sonuna kadar maddi ve manevi desteğiyle hep yanımda olan ve bu çalışmanın son halini almasındaki en büyük etken olan Betül ULUTÜRK'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İstanbul, Mayıs 2013

Emrah GÜLÜM

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xiv

GİRİŞ

1. XV. YÜZYILA GENEL BAKIŞ VE XV. YÜZYILIN

İLK YARISINDA DİVAN TELİF EDEN ŞAİRLER 1 – 12

1.1. XV. Yüzyıla Genel Bakış	1
1.2. XV. Yüzyılın İlk Yarısında Divan Telif Eden Şairler	4
1.2.1. Dede Ömer Rûşenî	4
1.2.1.1. Hayatı	4
1.2.1.2. Eserleri	5
1.2.1.3. Sanatı	5
1.2.2. Eşrefoğlu Rûmî	6
1.2.2.1. Hayatı	6
1.2.2.2. Eserleri	7
1.2.2.3. Sanatı	8
1.2.3. Kemal Ümmî	8
1.2.3.1. Hayatı	8
1.2.3.2. Eserleri	8
1.2.3.3. Sanatı	9
1.2.4. Şeyhî	9
1.2.4.1. Hayatı	9
1.2.4.2. Eserleri	11
1.2.4.3. Sanatı	11

2.1. Atasözleri	13
2.1.1. Atasözleri Hakkında Genel Bilgi	13
2.1.2. Bahsi Geçen Eserlerde Kullanılan Atasözlerinin	
Alfabetik Sözlüğü	17
2.1.2.1. A	17
2.1.2.2. B	21
2.1.2.3. Ç	24
2.1.2.4. D	25
2.1.2.5. E-F	27
2.1.2.6. G	28
2.1.2.7. H	30
2.1.2.8. İ	34
2.1.2.9. K	35
2.1.2.10. L-M	38
2.1.2.11. N	39
2.1.2.12. O-Ö	41
2.1.2.13. S-Ş	42
2.1.2.14. T	44
2.1.2.15. U	45
2.1.2.16. V-Y	46
2.1.2.17. Z	48
2.2. Deyimler	49
2.2.1. Deyimler Hakkında Genel Bilgi	49
2.2.2. Bahsi Geçen Eserlerde Kullanılan Deyimlerin	
Alfabetik Sözlüğü	52
2.2.2.1. A	52
2.2.2.2. B	73
2.2.2.3. C	98
2.2.2.4. Ç	114
2.2.2.5. D	118

2.2.2.6.	E	141
2.2.2.7.	F	158
2.2.2.8.	I-İ	164
2.2.2.9.	L	172
2.2.2.10.	M	175
2.2.2.11.	N	183
2.2.2.12.	O	195
2.2.2.13.	Ö	200
2.2.2.14.	P	207
2.2.2.15.	R	211
2.2.2.16.	Ş	215
2.2.2.17.	T	219
2.2.2.18.	U-Ü	234
2.2.2.19.	V	237
2.2.2.20.	Y	241
2.2.2.21.	Z	270
SONUÇ		276
KAYNAKÇA		278
ÖZGEÇMİŞ		281

KISALTMALAR

- B** : Beyit
Bkz : Bakınız
bs : Baskı
C : Cilt
Çev : Çeviren
ERD : Eşrefoğlu Rumî Divanı
G : Gazel
K : Kaside
Kıt : Kıt'a
KÜD : Kemal Ümmî Divanı
M : Mesnevi
Mus : Musammat
Müf : Müfred
ö : Ölüm Tarihi
R : Rubai
RD : Dede Ömer Rûşenî Divanı
Ş : Şiir
ŞD : Şeyhî Divanı
TDK : Türk Dil Kurumu
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

GİRİŞ

1. XV. YÜZYILA GENEL BAKIŞ VE XV. YÜZYILIN İLK YARISINDA DİVAN TELİF EDEN ŞAİRLER

1.1. XV. Yüzyıla Genel Bakış²

XV. yüzyıl siyasi anlamda Osmanlı Devletinin en karışık olduğu dönemlerden biridir. Hindistan'ı fetheden, Altınordu Hanlığı'nı egemenliği altına alan Timur, askeri zaferlerine bir yenisini de 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yenerek eklemiştir. Bu büyük hezimet sonrasında Osmanlı padişahı esir edilmiş, Osmanlı'nın siyasi ve toprak bütünlüğü bozulmuş ve devlet dağılmanın eşiğine gelmiştir. Akabinde başlayan Fetret Dönemi (1402–1413) işleri daha da içinden çıkılmaz hale sokmuş, on bir yıllık bir süreçte Bayezid'in dört oğlu taht için kıyasıya mücadele etmiştir. Dört şehzadeden Süleyman Şah Rumeli'de, İsa Çelebi Balıkesir'de, Çelebi Mehmed Amasya'da, Musa Çelebi ise Bursa ve çevresinde mücadelelerine devam etmişlerdir. Bu mücadele en nihayetinde Çelebi Mehmed'in tahta geçmesiyle (1413–1421) son bulmuş ve Osmanlı Devleti Çelebi Mehmet'in şahsi çabalarıyla Anadolu topraklarında kaybettiği siyasi birliğini yeniden kurma çalışmalarına başlamıştır.

Çelebi Mehmed (I. Mehmed) ve Oğlu Murad'ın (II. Murad) saltanatları döneminde, devletin üzerindeki Ankara Savaşı'nın izleri hızla silinerek, çok daha emin ve doğru adımlarla imparatorluk olma yolunda gidilmiştir. Öyle ki, Anadolu'daki siyasi birlik ve toprak bütünlüğü neredeyse tamamlanmış,

² Bu bölüm TDV İslam Ansiklopedisi, TKAE *Türk Dünyası El Kitabı*, İsen'in *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Güneş'in *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı – Eserleri ve Dîvânı*, Saraç'ın *Osmanlı'nın Şiiri*, Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi* ve Tavukçu'nun *Dede Ömer Rüşeni: Hayatı, Eserler, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni* adlı eserlerde geçen bilgilerden derlenerek yazılmıştır.

Rumeli'deki toprakların genişletilmesiyle de Rumeli'nin Türkleşmesi ve Müslümanlaşması sağlanmıştır. Ankara Savaşı ve özellikle de Fetret Devri'nin peşi sıra yaşanan tüm bu gelişmeler, Osmanlı ordusunu Bizans İmparatorluğu'nun sıkışıp kaldığı İstanbul'un surlarının önüne getirmiştir. Türk ve Dünya tarihi için XV. yüzyılda yaşanan en önemli olay kuşkusuz İstanbul'un II. Mehmet komutasındaki Türk Ordusu tarafından fethidir. Hem Dünya tarihi hem de Türk tarihi açısından yeni bir çağın habercisi olan bu fetih sayesinde Osmanlı'nın Anadolu ve Rumeli toprakları birleşerek toprak bütünlüğü kesinliğe kavuşmuş, Osmanlı'nın Balkanlar'da yeni topraklar ve zaferler kazanarak imparatorluk olma kapısı ardına kadar açılmıştır.

Fetihle birlikte Osmanlı'da onlarca şehir eğitim ve kültür merkezi haline gelir. Avrupa'dan ve Acem bölgesinden onlarca bilim ve sanat adamı Fatih Sultan Mehmet'in de çabalarıyla Osmanlı topraklarına gelir ve yerleşirler. Özellikle şehzadelerin yetiştiği Bursa, Amasya, Konya, Edirne ve tabii ki Osmanlı'nın yeni başkenti olan İstanbul dönemin yeni kültür, sanat, edebiyat ve bilim merkezleri haline alırlar.

Padişahından esnafına, sadrazamından medreselisine kadar herkesin şiirle ilgilendiği bir toplum haline gelen Osmanlı toplumu, kültür merkezi olmanın meyvelerini hızla vermeye başlar. Dîvân Edebiyatı Rumeli ve Anadolu topraklarındaki gelişimleri sayesinde kuruluş dönemini tamamlar ve klasik, müstakil bir edebiyat görünümünü kazanmaya başlar. Kısa bir süre içerisinde, Osmanlı şairlerinin, en başta gıpta ettikleri Acem şairlerinin eserlerinden şeklen ve manen daha üstün eserler meydana getirmesiyle, Osmanlı şairlerinin ünü bir kat daha artar ve çok geniş bir coğrafyada adları ve eserleri anılır hale gelir. Bu yüzyılın divan sahibi şairleri arasında Ahmed-i Dâ'î (ö. 1421 sonrası), Şeyhî (ö. 1431), Ahmed Paşa (ö. 1497), Necâtî Beg (ö.~1509), Avnî (Fatih Sultan Mehmed – ö. 1481), Adlî (II. Bayezid – ö. 1512), Cem Sultan (ö. 1495), Adnî (Sadrazam Mahmud Paşa – ö. ?), Cemâlî (Şeyhî'nin yeğeni – ö. 1512), Karamanlı Nizâmî (ö. 1470), Mesîhî (ö. 1512), Kemâl Ümmî (ö. 1475), Eşrefoğlu Rûmî (ö. 1469), Mihrî Hâtun (ö. 1506), Hamdullah Hamdî (ö. 1503), Tâcizâde Cafer Çelebî (ö. 1515), Şehzâde Korkud (ö. 1513), Sarıca Kemâl (Kemâl-i Zerd – ö. 1490 sonrası), Dede Ömer Rûşenî (ö. 1486) ve Revânî (ö. 1524) sayılabilir.

Bu şairler arasında en önemli yere sahip üç şair ise mesnevi türünün en güçlü ismi Şeyhî, kasidelerin şairi Ahmed Paşa ve gazel ustası Necâtî'dir. Klasik Türk Edebiyatı'nın kurucularından sayılan Şeyhî, mesnevi alanının gelmiş geçmiş en güçlü kalemlerinden biri olmuş ve kendinden sonra gelen şairlere ilham kaynağı olarak onları mesnevi şairliğine itmiştir. Ahmed Paşa ise bir yandan yazdığı kasidelerle Klasik Türk Edebiyatı'nın altyapısının oluşmasına katkıda bulunurken, bir yandan da çevresine topladığı genç şairleri destekleyerek Klasik Türk Edebiyatı'nın zirvesi kabul edilen XVI. yüzyılın zeminini hazırlamıştır. Necâtî ise gazel konusunda çitayı çok yüksek bir yere koymuş ve gelecek kuşak şairlerini fazlasıyla etkilemiştir. Öyle ki aralarında Bâkî'nin de bulunduğu pek çok şair tarafından Necâtî'nin şiirleri tanzir edilmiştir.

Tekke ve tarikat edebiyatı alanında şiirler yazan ve tasavvuf öğretisini şiirlerinde işleyen başlıca şairler arasında ise Kemâl Ümmî, Eşrefoğlu Rûmî ve Dede Ömer Rûşenî isimleri sayılabilir.

1.2. XV. Yüzyılın İlk Yarısında Divan Telif Eden Şairler

1.2.1. Dede Ömer Rûşenî³:

1.2.1.1. Hayatı

Rûşenî'nin hayatı hakkındakiler bilgiler çok fazla olmakla birlikte çok karışıktır ve kesinlik arz etmemektedir. Ancak kaynaklardaki genel kanı Aydın'ın Tire bölgesinde Yenice Köyü'nde doğduğu yönündedir. Asıl adı Ömer, lakabı ise Dede'dir. Rûşenî mahlasını ise Aydın'lı olması dolayısıyla almıştır. Ailesi, bölgede Osmanlılardan önce hüküm süren Aydınogulları sülalesinden gelmektedir. Babası Umur Bey ise büyük olasılıkla Aydınogulları Beyliğine beylik yapan iki Umur Bey'den ilkidir. Doğum tarihi konusunda da çeşitli bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklarda 820/1417 olarak verilen doğum yılı son dönem araştırmaları neticesinde 10 yıl kadar geriye çekilmiş ve 1406–1407 yılları muhtemel doğum yılı olarak kabul edilmiştir.

Halvetîyye tarikatının önde gelen şeyhlerinden biridir. Bu tarikatın Rûşenîyye kolunu kurmuştur. Uzun yıllar Tebriz ve Bursa'da ikamet etmiş, Bakü ve Gence'de tasavvuf eğitimi alarak şeyh olarak irşada başlamıştır.⁴ Mevlâna'nın *Mesnevisi*'nden oldukça etkilenen ve aynı tarzda Farsça ve Türkçe olarak şiirler yazan Rûşenî, yazdığı dinî-didaktik şiirlerle ömrünün son yıllarında şöhretini iyice arttırmıştır. Akkoyunlu sultanı Sultan Yakûb döneminde, 892/1487'de Tebriz'de vefat etmiş ve tekkesinin hazîresindeki türbeye defnedilmiştir.

³ TDV İslam Ansiklopedisinin Dede Ömer Rûşenî maddesi ve Orhan Kemal Tavukçu'nun *Dede Ömer Rûşenî Divanı ve Tenkitli Metni* adlı doktora tezindeki bilgilerden derlenmiştir.

⁴ Bazı kaynaklar onun eğitiminin bir bölümünü İstanbul'da tamamladığına dair bilgiler vermektedir. (Tuhfetü'l-Mücâhidîn)

1.2.1.2. Eserleri

Divan: Türkiye'de ve Türkiye dışında birçok kütüphanede yetmişten fazla yazma nüshası bulunmaktadır. Divan nüshaları arasında küçük farklılıklarla birlikte birkaç münâcât, beş na't, beş terci-bend, dört terki-bend, doksan kadar gazel, yüzden fazla tuyuğ, rubâî ve beyit bulunmaktadır. Bu tez çalışmasında kullanılan *Divan*⁵da ise yedi kaside, seksen yedi gazel, altı musammat, bir müstezâd, üç kıt'a, yüz on dört tuyuğ, üç mesnevi, yirmi iki matla' ve müfred bulunmaktadır.

Çobannâme: Mevlâna'nın *Mesnevi*'sinde geçen Musa ile Çoban kıssasının Rûşenî tarafından genişletilmiş bir tercümesidir. Yaklaşık bin beyit ve yirmi beş bölümdür.

Miskinliknâme: Diğer adı *Miskinnâme*'dir. Rûşenî'nin mesnevileri arasında tamamen telif bir eser olması ve Rûşenî'nin tasavvuf anlayışını ortaya koyan poetik bir eser olması bakımından önem taşımaktadır. Yüz beyti münâcâttan ibaret olarak yüz yirmi sekiz beyitlik bir girişten sonra başlayan eser, "hikâyet" başlıkları altında otuz dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde Hz. Peygamber ve ashabının başından geçen ibret verici olaylar, evliya menkıbeleri ve çeşitli tasavvufî hikâyeler anlatılmaktadır.

Neynâme: Aslında bir adı olmayan bu eser, *Mesnevi*'nin ilk on sekiz beytinin tercüme ve şerhi mahiyetindedir. Hâtimesiyle birlikte yirmi dört bölüm 1028 beyitten meydana gelmektedir. İlk bölümlerde neyden bahsedildiği için bu isimle anılmaya başlanmıştır. Tasavvufî aşka dair açıklamaların bulunduğu bu mesnevinin en önemli özelliği son bölümlerde şairin ağabeyi Molla Alâeddin Ali hakkında yazdığı beyitlerde kendisi, doğum yeri ve ailesi hakkında bilgiler vermesidir.

1.2.1.3. Sanatı

⁵ Orhan Kemal Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî Divanı ve Tenkitli Metni* adlı doktora tezi.

Tamamen tasavvufî eserler vücuda getiren Dede Ömer Rûşenî, Halvetîyye tarikatının önceki şeyhlerinin aksine dinî-didaktik şiirler yazmıştır. İslâmı ve tasavvufu anlatmak, okuyanlara bilgi vermek amacı güden Rûşenî, bu doğrultuda müstakil mesneviler yazmıştır.⁶ Rûşenî gerektiği yerde sade bir Türkçeyle gerektiği zaman da terim ve tabirlerle harmanlanmış bir şekilde yazdığı şiirleriyle Anadolu sahasında en çok okunan şairlerden biri haline gelmiş ve çok rağbet görmüştür. Şiirlerine sayısız nazire yazılan şairin, on kadar gazeli ise çeşitli makamlarda bestelenerek tekkelerde yakın zamanlara kadar okunmuştur.

1.2.2. Eşrefoğlu Rûmî⁷:

1.2.2.1. Hayatı

Hakkındaki bilgiler diğer şairlere göre daha belirgindir. Asıl adı Abdullah, babasının adı ise Ahmed Eşref'tir. İbnü'l-Eşref, Eşrefzâde, Eşref-i Rûmî, Abdullah İznikî ve Abdullah-ı Rûmî isimleriyle tanınmıştır. Doğum tarihi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler yer alsa da hayatı ve münasebette bulunduğu isimler göz önüne alındığında 14. yüzyılın son çeyreğinde doğduğu kabul edilebilir.⁸ Aslen Mekkeli olan şairin peygamber soyundan geldiği de hakkında söylenen rivayetler arasındadır. Mısır'dan Suriye'nin Hama bölgesine, oradan da Anadolu'da önce Manisa'ya sonra da İznik'e göç etmiş ve buraya yerleşmiştir. Ailesi âlimler ve şeyhler yetiştirmiş nüfuzlu bir ailedir.

Tahsiline ileri bir yaşta Bursa'da başlayan Rûmî, o zamana kadar ailesiyle birlikte İznik'te ikamet etmiş ve ilk eğitimlerini ailesinden almıştır. Bursa'da Sultan Mehmed Medresesinde zamanla şöhretini arttıran Rûmî, bir gün gördüğü bir rüya üzerine medreseyi ve ilim yolunu terk ederek Hacı Bayram-ı Veli'ye intisap eder ve tasavvufa yönelir. Hacı Bayram'ın kızıyla evlenerek İznik'e Bayramiyye tarikatının halifesi olarak atanır. Bir süre sonra Hama'ya Abdülkadir Geylanî'nin torununun yanına giderek Kâdirî

⁶ *Miskinnâme (Miskinnâme)*

⁷ TDV İslam Ansiklopedisinin Eşrefoğlu Rûmî maddesi ve Mustafa Güneş'in *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı Eserleri ve Dîvanı* adlı eserindeki bilgilerden derlenmiştir.

⁸ Bazı kaynaklarda 754/1353 olarak gösterilen doğum yılı, *Menâkıb-ı Eşrefzâde* adlı eserin son bölümünde 779/1377 olarak kaydedilmiştir.

hilâfetnâmesini alır ve tekrar İznik'e döner. Şöhreti çok hızlı yayılır ve Kâdirîyye tarikatının Eşrefîyye kolunu kurar. Kâdirîlerin Geylanî'den sonraki en büyük pîri sayılmaktadır. Mezarındaki taşta 874/1469 yılında, yaklaşık yüz yaşındayken vefat ettiği yazılıdır. Daha sonra camiye dönüştürülen dergâhının hazîresine defnedilir.

1.2.2.2. Eserleri

Divan: *Divan*'ın yirmiden fazla olan nüshalarındaki şiir sayıları birbirinden farklıdır. Bu tez çalışması için kullanılan *Divan*⁹da yüz kırk beş şiir, bir mesnevi, beş pendnâme, bir münâcât, altmış dokuz rubâ'i mevcuttur. Eser hakkındaki başlıca çalışma Asaf Halet Çelebi tarafından *Eşrefoğlu Divanı* (İstanbul, 1944) adıyla yayımlanmıştır.

Müzekki'n-nüfûs: "Nefislerin Terbiyesi" anlamına gelen bu eser Anadolu'daki tasavvuf akımının en önemli eserlerinden biridir. Şair kitabın mukaddimesinde eserini halkı doğru yola sevk etmek için özellikle Türkçe yazdığını belirtir. Türklerin tasavvuf ahlakını benimsemelerinde çok önemli rol oynayan bir eserdir. İki bâbdan oluşan bu eserin Anadolu'daki kütüphanelerde pek çok nüshası mevcuttur.

Tarîkatnâme: Eşrefiliğin âdâb ve erkânının öğretimi ile müellifin Ehl-i Beyt'e olan muhabbet ve bağlılığının anlatıldığı bu eser Tarîkatnâme ismiyle yazılan eserlerin arasındaki en eskilerden biridir. Hz. Ali'nin üstünlüğünü gösteren delillerin ortaya konduğu bir eserdir. Eserde sıklıkla hadis ve veli sözlerine yer verilmiştir.

1.2.2.3. Sanatı

Eşrefoğlu'nun edebi şahsiyeti tasavvufi inançları doğrultusunda gelişip şekillenmiştir. Şiirlerinde Yunus Emre tesiri hâkim olmakla birlikte kendine has bir söyleyiş de yaratmıştır. Hece ve aruz veznini karışık olarak ve başarıyla kullanmıştır. Lirik şiirler ve didaktik manzumeler kaleme almıştır. Şiirlerinde tasavvufi remizleri çokça kullanan şair yeni mazmunlar da vücuda getirmiştir.

⁹ Mustafa Güneş'in *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı Eserleri ve Dîvanı* adlı eseri.

Tekke edebiyatının en güzel örneklerini veren Eşrefoğlu Rûmî, yer yer halk deyişleri ve atasözleri ile birlikte halka mal olmuş ayet-hadis meâllerine de yer vermiştir. Genellikle ilahi aşktan bahseden şiirlerinin büyük bir kısmı bestelenmiş ve şiirleri en çok bestelenen şairler arasındaki yerini almıştır.

1.2.3. Kemal Ümmî¹⁰:

1.2.3.1. Hayatı

Hayatı hakkındaki bilgileri en az ve muğlak olan şairlerdendir. Asıl adı İsmail olup tahsil görmeden yetişmesinden dolayı Ümmî Kemâl mahlasını kullanmıştır. Divanında geçen bir şiirinden Halvetî tarikatı mensubu olduğu ve şeyhinin ise Ubeydullah Hâmid olduğu anlaşılmaktadır. Latifi ise Nesîmî ile birlikte Sultan Şücâ Tekkesi'nde Baba Sultan'ın müridleri olduğunu yazar. Kaynaklarda genel olarak Larendeli olduğu bilgisi mevcuttur ancak menâkıbını yazan müridi Âşık Ahmed, Ümmî'nin Horasan'dan geldiğini söyler. Anadolu'da özellikle Bolu taraflarında ikamet eden ve halkı irşada çalışan şair Hacı Bayram-ı Veli'nin sevgisini kazanmıştır. Doğum tarihi ve ailesiyle ilgili neredeyse hiç bilgi bulunmayan şairin ölümü hakkındaki bilgiler de muhtelifdir. Ancak son yapılan araştırmalar sonucunda 880/1475 yılında vefat ettiği ve Bolu'da medfun olduğu anlaşılmıştır.

1.2.3.2. Eserleri

Divan: Çeşitli kütüphanelerde yirmi yedi yazması tespit edilmiştir. Muhteviyatı en zengin olan nüshasında yedisi mesnevi olmak üzere yüz kırk şiir mevcuttur. Tez çalışmamızda kullanılan *Divan*¹¹da toplamda yüz kırk dört şiir bulunmaktadır.

Kırk Armağan: Bazı divan nüshalarında bulunduğu gibi müstakil nüsha olarak da mevcuttur. Yaklaşık iki yüz beyitten oluşan bu eser ölüm hakkındaki bir hadisin şerhinden ibaret olan bir mesnevidir.

¹⁰ TDV İslam Ansiklopedisinin Kemal Ümmî maddesi, Hayati Yavuzer'in *Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin* adlı eseri ve E. J. W. Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eserindeki bilgilerden derlenmiştir.

¹¹ Hayati Yavuzer'in *Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin* adlı eseri.

Risâle-i Vefât: Ölmek üzere olan bir kişinin son anları ile mezarındaki hallerini anlatan ve amel-i sâlih tavsiyesiyle sone eren bu küçük mesnevi *Kırk Armağan*'ı tamamlar niteliktedir.

Risâle-i İmân: İman ve ibadete ait çeşitli hususları konu alan bir mensur eserdir. Eserde başta namaz olmak üzere ibadetlerin ihlâsla yapılmasının faydaları anlatılmakta, âhirete imanla gitmek için bunların önemli olduğu vurgulanmaktadır.

1.2.3.3. Sanatı

Hayati Yavuzer'e göre şiirlerinde Sünnî akîdenin dışına çıkmayan Kemâl Ümmî'nin manzumelerini iki grupta toplamak mümkündür. İlk grupta tevhid, münâcât ve na'lar, ikinci grupta ise nutuk tarzı dinî ve tasavvufî telkinlerde bulunan şiirler yer alır. İkinci gruptaki temel düşünce bekâbillah yani mutlak yaratıcıya varma, kavuşmadır. Bunun yolu ise fenâfillah olmak yani ölmeden önce ölmektir. Şiirlerinde kullandığı dil de ikiye ayrılabilir. Bir kısım şiirlerinden Arapça ve Farsça'nın kullanımının yoğun olduğu ağır bir dil tercih ederken, diğer şiirlerinde Türkçe kelimelerle kurulmuş sade bir dil ve sade bir söyleyiş hâkimdir. Şiirlerinde çok sayıda hikmetler ve özdeyişler ile nazma çekilmiş atasözü kullanmıştır.

1.2.4. Şeyhî¹²:

1.2.4.1. Hayatı

Şeyhi hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler karışık ve yetersizdir. Asıl adı Yusuf Sinaneddin olan Şeyhi aslen Germiyanlı yani Kütahyalı'dır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 14. yy.'ın sonu ile 15. yy.'ın ilk yarısında yaşamış bir şair olduğu tahmin edilmektedir. Latîfî Tezkiresinde "Murad han-ı Gazi devrinde gelmiştir" şeklinde bir kayıt vardır. Yaşadığı süre zarfında I. Murad, Yıldırım Bayezid, Süleyman Çelebi, Çelebi Sultan Mehmed

¹² TDV İslam Ansiklopedisinin Şeyhî maddesi, Halit Biltekin'in *Şeyhî Divanı İnceleme Tenkitli Metin Dizin* adlı doktora çalışması ve E. J. W. Gibb'in *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eserindeki bilgilerden derlenmiştir.

ve II. Murad devirlerine şahitlik etmiştir. İsmi konusunda farklı kaynaklarda farklı yorumlar bulunsa da, aslı kendi yazdığı bir beyitte söylediği gibi Yusuf'tur.

*Şâhâ murâdı Yûsuf-i Şeyhî'nin ol durur
Kim bu sa'âdet eşiğine bende-vâr ola*

Şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanmasının sebebi ise Mevleviliğin Anadolu'daki önderlerinden biri olan Hacı Bayram-ı Veli'ye intisabı neticesinde kendisine bu şekilde hitap edilmesidir. Hacı Bayram-ı Veli'nin yanında iyi bir dereceye kadar yükselmişse de kayıtlarda postnişinlik ya da şeyhlik yaptığına dair herhangi bir ibare bulunmamakla birlikte bunun tam tersi söylenmiştir. Latifi tezkiresinde bu durum "irşad seccadesine geçip kimseyi yetiştirdiği, riya ve gösteriş yoluna gittiği görülmemiştir" sözleriyle ifade edilmiştir.

Eğitimine memleketinde başlayan şair, daha sonra İran'a bir seyahate çıkar ve diğer ilimlerle birlikte özellikle tasavvuf ve tıp tahsil eder. Bunlar dışında edebiyat ve astronomi konusunda da eğitim alan Şeyhî kendini mümkün olan her alanda geliştirmeye çalışmıştır. Anadolu'ya döndüğü zaman İran'da aldığı tıp eğitimi sayesinde göz hekimliği de yapan şair edebiyatla daha çok ilgilenmiştir.

Hayatının bir kısmını eğitimi için yaptığı geziler nedeniyle Kütahya dışında geçiren şair, uzun yıllar Kütahya'dan çıkmamış ve en nihayetinde de Kütahya'da vefat etmiştir. Şeyhi'nin ölüm tarihi de diğer bilgileri gibi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kaynaklardan *Hüsrev ü Şirin* mesnevisini bitirmeden vefat ettiği bilgisine ulaşılabılır. Faruk Kadri Timurtaş¹³'a göre Şeyhi'nin ölümü hicri 832 yılını takip eden birkaç yıl içinde yani 834/1431 civarı gerçekleşmiştir. Aynı zamanda I. Murad zamanında doğan, Emir Süleyman Çelebi, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad devirlerine tanıklık eden şairin ölümünde altmış yaşını geçmiş bulunduğu da Timurtaş'ın verdiği bilgiler arasındadır. Şeyhî'nin kabri Kütahya'dadır.

¹³ Faruk Kadri Timurtaş'ın *Şeyhi ve Hüsrev ü Şirin*'i adlı eseri.

1.2.4.2. Eserleri

Divan: On beş kaside, dört terci-bend, iki terkip-bend, bir mesnevi, iki müstezâd ve iki yüz iki gazelden oluşan eser Anadolu sahasında terkip edilen en eski divanlar arasındadır. On iki nüshası tespit edilmiştir. Bu tez çalışmasında kullanılan *Divan*¹⁴da on beş kaside, bir mesnevi, altı musammat ve iki yüz dört gazel bulunmaktadır. *Divan* hakkındaki başlıca çalışmalar arasında Ali Nihat Tarlan'ın *Şeyhî Divanı'nı Tetkik* (İstanbul, 1934) ve Mustafa İsen ile Cemal Kurnaz'ın ortak çalışması olan *Şeyhî Divanı* (Akçağ Yayınları, Ankara, 1990) sayılabilir.

Hüsrev ü Şîrin: Şairin en ünlü eseridir. Genceli Nizâmî'nin aynı adlı eserinden tercümedir. Türk Edebiyatı'nda kaleme alınan ikinci Hüsrev ü Şîrin mesnevisi olan eser altı bin dokuz yüz kırk dört beyitten oluşmaktadır. II. Murad adına kaleme alınmıştır. Din dışı bir eserdir. Şeyhî eseri tamamlayamadan vefat ettiğinden dolayı, mesneviyi şairin yeğeni Cemâlî tamamlamıştır. Bu eserle ilgili en kapsamlı çalışma Faruk Kadri Timurtaş'ın *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrin'i* (İstanbul, 1963) adlı eseridir.

Harnâme: Bir hiciv mesnevisi olan bu eser sadece yüz yirmi altı beyitten meydana gelmektedir. Sosyal eşitsizlik konusunun işlendiği eserde, öküzlere özenen bir eşeğin başından geçenler anlatılmaktadır. Eserin ana fikri Arapça bir atasözünden¹⁵ derlenmiştir. Bu küçük mesnevi üzerine yazılmış en önemli eser yine Faruk Kadri Timurtaş'ın *Şeyhî'nin Harnâme'si* (İstanbul, 1971) adlı eseridir. Ayrıca Tahir Olgun'un *Germiyanlı Şeyhî ve Harnâmesi* (Giresun, 1949) adlı çalışması da kaynak eserlerdendir.

1.2.4.3. Sanatı

Eski edebiyatın kurucularından sayılan Şeyhi, yazdığı mesnevilerle de Türk edebiyatında mesnevi sahasının en güçlü isimlerinden biri haline gelmiştir. Şeyhi'ye göre gazel yazmak duvarları süslü bir ev yapmak gibiyken mesnevi yazmak bir şehir kurmaya benzer. Şiirlerini akıcı bir dille yazan şair, tasvirlerinde ve konuyu işleyişinde ise çok başarılı sayılmıştır. Şiirlerinde

¹⁴ Halit Biletekin'in *Şeyhî Divanı İnceleme Tenkitli Metin Dizin* adlı doktora çalışması.

¹⁵ "Kulak sahibi olmayı uman eşek kuyruğundan olur."

dönemin aksine aruz vezninin en karışık ve tek düzelikten uzak kalıplarını kullanmayı tercih etmiştir. Özellikle gazellerinde tasavvufu mecazi aşkla birlikte ele almıştır.

2. ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

2.1. Atasözleri

2.1.1. Atasözleri Hakkında Genel Bilgi¹⁶

Tarihte uzun ya da kısa süreliğine yer almış her milletin, her toplumun kendi hayat tarzlarına ve toplumsal anlayışlarına göre atasözleri olmuş ve bu atasözleri aynı toplumlar tarafından farklı biçimlerde adlandırılmıştır. Atasözlerine Yunancada "parabol", Latince ve Fransızcada "proverbe", İngilizcede "proverb", Almancada "sprichwort", Farsçada "pend"¹⁷, Arapçada "mesel" adı verilmiştir. Türkçede ise atasözlerinin ilk örneklerinin kayda geçirildiği yer olan *Divânü Lügâti't-Türk'te* "saw" adıyla "mesel (atasözü)" manasıyla verilmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemde Arapçanın da etkisiyle "saw" ya da "sav" yerine "örnek, dokunaklı, manalı söz, terbiye ve ahlaka faydalı, yararlı olan hikâye"¹⁸ anlamlarına gelen "mesel" kelimesi kullanılmıştır. "Mesel" Arapçada aynı zamanda "belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte, zamanla yaygınlaşarak halka mal olan anonim özdeyiş, atasözü"¹⁹ anlamlarına da gelir.

Atasözlerinin temel özellikleri doğrultusuyla pek çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımların birçoğunda, atasözlerinin uzun deyimler sonucu oluştuğu, mutlaka bir gerçeği yansıttığı, daha çok mecazi bir anlam taşıdığı ve kalıplaşmış bir yargı olduğu²⁰ hususları üzerinde durulmuştur. Türk atasözleri üzerinde ilk derleme çalışmasını yapan Şinasi, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye* adlı eserinin "mukaddime" bölümünde Türk edebiyatındaki ilk atasözü tanımını

¹⁶ Bu bölümde "Atasözleri" hakkında çeşitli kaynaklarda bulunan tanımlar ve bu tanımlar doğrultusunda atasözlerinin fonksiyonları hakkında bilgi verilecektir.

¹⁷ Nurettin Albayrak, **Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, 1. bs. (İstanbul: L&M Yayıncılık, 2004), s. 1.

¹⁸ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât**, 26. bs. (Ankara: Aydın Kitabevi, 2010), s. 726.

¹⁹ Albayrak, **age**, s. 1.

²⁰ **Age**, s. 2.

"Durûb-ı emsal ki hikmetü'l-avamdır. Lisanından sâdır olduğu milletin mahiyeti efkârına delâlet eder."²¹ Şeklinde yapmıştır. Şemseddin Sami ise "mesel" kelimesinin karşılığını "Bir kaide-i umumiyye nümune olmak üzere irâd olunan söz, mana-yı zahirîsi kastolunmayıp zımnem ve kinayeten diğere bir şeye delâlet etmek üzere irâd olunan söz."²² olarak vermiştir.

Bu tanımlar geliştirilerek atasözlerinin temel özellikleri aşağıda sıraladığımız yeni tanımlarla daha da belirginleştirilmiştir.

"Türkçemizde atalar sözü denilen birtakım sözler vardır ki bunlar kısa, belenmesi kolay, unutulması çok vakte muhtaç, çok değerli ve düşündürücü sözlerdir ve her biri bize doğru yolu, hakikati gösteren bir meşaledir."²³

"Atasözleri, beşer cemiyetiyle beraber doğmuş, onunla birlikte oba, boy ve oymak olarak asırlarca göçebe hayatı yaşamış ve nihayet gelişip özleşerek de ulus haline yükselmiş, medenileşmiş törelerdir."²⁴

"Halk tarafından söylenen, kendi içinde kapalı bir ifadesi olan, öğretici bir muhteva ve yüksek bir şekil taşıyan söze atasözü denir."²⁵

"Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş sözlerdir."²⁶

"Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içinde tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü söz."²⁷

"Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş ve meşruiyetleri tartışmasız kabul göre özlü sözler."²⁸

"Nesilden nesle aktarılarak günümüze ulaşan bu sözler, anonim olup bütün bir tümce şeklindedir. Kısa ve kalıplaşmış özsözler biçiminde

²¹ Age, s. 2.

²² Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, (İstanbul: Çağrı Yayınları 2007) s. 1288 – 1289.

²³ Peremeci, 1943, Önsöz'den aktaran Albayrak, 2009, s. 2.

²⁴ Dehri Dilçin, **Edebiyatımızda Atasözleri**, 2. bs. (Ankara: TDK Yayınları, 2000), s. XV.

²⁵ Akün, 7 Ekim 1949, s. 12 – 13'den aktaran Albayrak, 2009, s. 3.

²⁶ Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü – I: Atasözleri Sözlüğü**, (Ankara: İnkılâp Yayınevi, 1971), s. 18.

²⁷ Oy, C. IV, s. 44'ten aktaran Albayrak, 2009, s. 3.

²⁸ Çobanoğlu, 2003, s. 160'dan aktaran Albayrak, 2009, s. 3.

rastladığımız sözler, daha önceki kuşakların yargılarını ve gözlemlerini genellikle dilsel bir imge şeklinde, bizlere yaşamımızda yol gösterici birer kural olarak sunarlar."²⁹

"Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel."³⁰

Tüm bu tanımlardan yol çıkararak yapılabilecek atasözü tanımı "atalarımızın yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ya da yargı şeklinde nakleden, doğrulukları kesinlik kazanmış anonim, kısa ve özlü sözlerdir."³¹ şeklinde yapılabilir.

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak atasözlerinin genel özellikleri, kavramsal değerleri ifade ettikleri kural ve düsturları veya fonksiyonları şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Anonimdir, yani toplumun ortak malıdır.
- 2) Yüzyılları bulan uzun deneme – yanılma ve gözlemlerden sonra oluşmuştur.
- 3) Genel bir yargı ya da mutlaka uyulması gereken bir kural veya öğüt özelliği taşır.
- 4) Kısa ve özlü bir anlatıma sahiptir.
- 5) Akılda kolay tutulmak, anlatımı etkili kılmak ve kulağa hoş gelmek için söz sanatları bakımından oldukça zengindir.³²
- 6) Yükleme söylenmemiş eksilteli cümle özelliği taşıyan ve temsili atasözleri dışında her atasözü mutlak bir cümledir.
- 7) Kalıplaşmış sözlerdir. Varyantları dışında hiçbir atasözünün sözcükleri ve söz dizimi değiştirilemez.³³
- 8) Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak tarafsızca bildirirler.
- 9) Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem sonucu olarak belirtirler.
- 10) Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı hatırlatırlar.

²⁹ Sağlam, 2004, s. 27 – 28'den aktaran Albayrak, 2009, s. 3.

³⁰ TDK, **Türkçe Sözlük**, 11. bs. (Ankara: TDK Yayınları, 2011), s. 180.

³¹ Albayrak, **age**, s. 3.

³² Aksan, 2005, s. 193 – 201'den ve 1987, s. 155'ten aktaran Albayrak, 2009, s. 14.

³³ Sağlam, 2004, s. 27'den aktaran Albayrak, 2009, s. 14.

- 11) Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt verirler.
- 12) Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösterirler.
- 13) Töre ve gelenekleri bildirirler.
- 14) Kimi inanışları bildirirler.³⁴

Bütün bu tanımlardan ve özelliklerden yola çıkarak XV. yüzyılın ilk yarısında telif edilen divanlarda geçen atasözleri saptanarak anlamlandırılmış ve aşağıdaki gibi alfabetik ve örnekli olarak sözlük haline getirilmiştir.

³⁴ Aksoy, 1984, s. 21 – 22'den aktaran Oğuz, 2008, s. 164.

2.1.2. Bahsi Geçen Eserlerde Kullanılan Atasözlerinin Alfabetik Sözlüğü

A

- **Açtı ağzını yumdu gözünü:** Öfkelenerek veya kızarak ağır sözler söylemek. (Örnek beyitte bu atasözünün tersi anlamına atıf yapılmıştır.)

Gaybetinden giç bu halkuñ agzuñı yum gözüñ aç

Heybetinden korkarısañ dû-cihân Cebbârınuñ (KÜD – ş85 – 21)

- **Akil kişi buz üstüne bina kurmaz:** Aklı olan kişi nerede ne yapılacağını bilmelidir.

Gâfil duruşuben ne yaparsın bu fenâyı

'Âkil kişi urur mu buz üstünde binâyı (KÜD – ş138 – 1)

- **Akil kişi taş üstüne toprak sıvamaz:** Aklı olan kişi nerede ne yapılacağını bilmelidir.

'Aklum ü bilüm var dir iken dünye yaparsın

'Âkil kişi taş üstüne toprak mı sıvadur (KÜD – ş139 – 2)

- **Allah'tan korkmaz Nebî'den (kuldan) utanmaz:** Utanması olmadan iş yapan ya da yaşayan kişileri tanımlamak için kullanılan bir atasözüdür.

Müttekî şol kimseye dirler kim ol

Tañrı'dan korha Nebî'den utana

(KÜD – §38 – 11)

- **Ârif olan bilir:** Aleni olmayan bir şeyi anca o işin ehli anlar.

Eşrefoğlı Rûmî bu remzi yine 'ârif bilür

Bilmedi bilmeye her 'âmi vü nâdân gizlidür

(ERD – §13 – 13)

Dâhı gönül sözi çokdur eger dirsem anı olmaz

Ne hâcet söylemek 'amma bilür 'ârif ki ol nedür

(ERD – §23 – 14)

- **Ârife söz ayândır:** Bilen kişiye açıklama yapmak gereksizdir.

Zerremün bir zerresinde niçe bin şems var benim

'Ârife bu söz 'ayân illâ 'avâmdan gizlidür

(ERD – §13 – 2)

- **Âriflerin sözünden ârifler anlar:** Bilgili kişilerin sözlerini her duyan anlayamaz.

'Âriflerüñ kelâmın ârifler añlar ancak

Her câhilüñ katında sır sözün añmag olmaz

(RD – Müf 7)

- **Aş üstüne tuz ekmek:** Zaten güzel olan bir şeyi daha da güzel kılmak, bir şeyin seviyesini artırmak anlamında kullanılır.

'Işkında gam yimek baña yitmez midi söger

Güyâ ki sögme duzdur eker aşum üstine

(RD – G 67 – 5)

- **Âşığın sureti fakir, manası sultan olur:** Aşk sahibi olan kişi aslen fakir görünse de manen sultan kadar zengin sayılır.

Gerçi 'âşık sûretâ miskîn fakîr

İllâ ma'nâda ulu sultân durur (ERD – § 8 – 18)

- **Aşkî olan kişi cahil olamaz:** Âşık olmak başlı başına bilgin olmak gibidir.

Her kimün kim 'ışkî var câhil degül
Zîrâ her müşkil ana âsân durur (ERD – § 8 – 19)

- **Aşkî olmayanın canı yoktur:** Aşksız kişi cansız sayılır.

'İşkî olmayan kişinün cânı yok
Sâmirî gâvî³⁵ gibi bî-cân durur (ERD – § 8 – 3)

- **Aşksız cihan samana değmez:** Aşk olmayan bir dünyanın hiçbir değeri yoktur.

Diseler 'ışkî ko al ne dilersen
Diyem 'ışksuz cihân değmez samâna (ERD – § 100 – 6)

- **Aşksız olanın her sözü savaş sebebidir:** Aşkî olmayan kişinin her işi ters, her sözü boştur.

'İşksuzun her sözi da'vâ-yı cenk
Kibr ü 'ucbî sıfâtı şeytân durur (ERD – § 8 – 7)

- **Aşksızın tâ'ati heba, aşğın küfrü imandır:** Aşksız olanın ibadeti boşa gider, aşk sahibinin ise küfrü bile ibadet sayılır.

'İşksuzun her tâ'ati olur hebâ
'Âşıkun küfri dahı îmân durur (ERD – § 8 – 15)

- **Ayana beyan gerekmez:** Zaten açık olan bir şey için açıklama yapmak gereksizdir.

³⁵ Beytin baskısı yapılan halinda "gâvî" kelimesi yanlış olarak "kâvî" şeklinde yazılmıştır.

Çü dil-ber cânâ cân oldı vişâli râygân oldı

Şol işler kim 'ayân oldı beyân aña ne hâcetdür (ŞD – G LXXIII – 6)

Zâtuñ 'ayândur illâ vaşfuñ beyâna gelmez

Yâ nûrsın muşavver ya rûhsın mücessem (ŞD – K VIII – 9)

B

- **Bağla nefsinin itini, yemesin halkın etini:** İnsan nefsi köpek gibidir. Eğer bastıramazsan başkasının hakkına musallat olmaya kalkar.

Bağla nefsinün itin yimesin halkun etin

Emîn olma nefsünden dime nefsim yavaşdur (ERD – ř 12 – 13)

- **Bâlâsına dayanan kendi belâsını ister:** Rütbesine, makamına güvenip ona dayanan kişi kendi belasını istemiş sayılır.

'Işkına ulaşaldan kevneynden kesildüm

Bâlâsına tayanana kendü belâsın ister (şD – G XXXIX – 2)

- **Baş sözü ayağa söylenmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Bir 'uzv sırrını dime bir 'uzva sen sen ol

Başuñ sahin başuñ sözün ayaga söyleme (RD – G 71 – 5)

- **Başa gelmeyince bilinmez:** Bazı kötü olaylar insanın kendi başına gelmeyince nasıl bir durum olduğu tam olarak anlaşılmaz.

Kimse hâlin kimse bilmez girüden

Gelmeyince başına i hoş hisâl (KÜD – ř 86 – 22)

- **Bâz-ı sefîd (Beyaz Doğan) sırrı çaylağa söylenmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Tûtî kelâmını dimegil kara kargaya

Bâz-ı sefîd sırrını çaylağa söyleme (RD – G 71 – 2)

- **Ben falanım demekle adam olunmaz:** Lafla peynir gemisi yürümez atasözüyle aynı anlamdadır. Şöyle yaparım böyle yaparım demekle yapılması gereken işler yapılamaz.

Men filânam dîmekile olmaz

Kimdedür gör rızâsı Mevlânuñ (RD – K 3 – 2)

- **Bende düşene tîr ü kemân vurulmaz:** Düşene bir tekme daha atılmaz, tuzağa düşmüşe kılıç vurulmaz anlamlarındadır.

Zülfüñ kemendi câna yiter göz ü kaç nedir

Hâcet mi bende düşmişe tîr ü kemân dahtı (ŞD – G CXCVIII – 5)

- **Bîmâr olanın halinden bîmâr olan anlar:** Dertli kimsenin halini ancak aynı derdi çeken bilir.

Bîmâr olan bilür yine bîmâr hâlini

Mecrûh hastenüñ haberin saga söyleme (RD – G 71 – 3)

- **Bir gönülde iki sevda olmaz:** İki karpuz bir koltuğa sığmaz atasözüyle aynı anlamdadır. Aynı zamanda birden çok işle meşgul olmak başarı getirmez anlamındadır.

İki sevgü bir gönülde sığmaya

İşbu söz gey mu'teberdür bellü bil (KÜD – § 88 – 22)

- **Bir namaza iki kible revâ olmaz:** İki karpuz bir koltuğa sığmaz atasözüyle aynı anlamdadır. Aynı zamanda birden çok işle meşgul olmak başarı getirmez anlamındadır.

Hiç bir namâz olur mı revâ iki Kibleye

Bâkî Samed sevene ne hubb u sanem gerek (KÜD – § 83 – 7)

- **Bûdun akıbeti nâ-bûddur:** Varlığın sonu yokluktur.

Dehr-i dînûñ gerdişi key zûddur

Mâl u mülkinüñ ziyânı sûddur

Pes gerek yeksân saña nâ-bûd u bûd

Çün ki bûduñ 'âkıbet nâ-bûddur (RD – Kıt 65)

- **Bülbül sözü kelâğa (karga) söylenmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Söyleme iy habîbüm sözüñ rakîbe zinhâr

Kim gördi söyledügin bülbül sözün kelâğa (RD – G 72 – 6)

Ç

- **Çerâğın içi pervane yandığı için yanar:** Karşılıklı olarak aynı kötü duruma düşenler aynı derecede üzürlüler.

Sanmañ ki 'âşık için ma'sûk özi göyünmez

Pervâne yandugı-y-çün içi yanar çerâğûn (RD – G 38 – 3)

- **Çok muhabbet tez ayrılık getirir:** Birisiyle çok samimi olmak sıkıntı doğurabilir.

Her ulaşup sevişüp bilişenler

Son uci ayrılır el hükmü li'llah (KÜD – § 114 – 8)

D

- **Dağda biten narın tadı olmaz:** Özenilmeden yapılan işten hayır gelmez.

Bâğubân bul tag ağacı gibi olma kim anuñ
Terbiyetsüz bitdügiçün tadı yoktur nârınuñ (KÜD – § 85 – 30)

- **Divaneden us istenmez:** Aklı olmayan kişiye akıl danışılmaz. Her kişiden yardım istenmez.

İ baña ögüt viren kim kanı ussuñ i delü
'Âkiliseñ sen dahı us isteme dîvânedden (KÜD – § 99 – 7)

- **Derdini söylemeyen derman bulamaz:** İnsan sıkıntısını başkalarıyla paylaşarak giderebilir.

Varunu vir dost derdinden ala gör bir zerrece
Tâ ki sana da diyeler derdi var dermân diler (ERD – § 6 – 3)

- **Derdini dertliye söyle:** Dertli kimsenin halini ancak aynı derdi çeken bilir.

Derdini dertlüye dir Ümmî Kemâl
Zîre her tadı tadmayan tuymaz (KÜD – § 73 – 9)

- **Dertsiz kişi yularsız hayvan sayılır:** Sıkıntı çekmeyince insan olgunlaşamaz.

Bî-derd olan insân degül hîç 'ameli olmaz kabûl

Derdsüz kişi bu 'âlemde bir yularsuz hayvânımış (ERD – § 46 – 2)

- **Dost saf gönüllere konar:** İçi temiz olmayan insan dost edinemez.

Hayâl-i gayrıdan gönlün safâ kıl

Ki sâfî gönüle dost konasıdur (ERD – § 9 – 3)

- **Düğünün sonu matemdir:** Her güzel şeyin sonunda bir sıkıntı vardır.

Çün her düğün ü şâzı soñı mâtem ü gamdür

Bu derdile âh it yüregüñ yar ölüm var (KÜD – § 46 – 32)

Ne bal u gül var arusuz dikensüz

Ne düğün var ki âhir mâtem olmaz (KÜD – § 72 – 13)

- **Dünya kimseye kalmaz:** Bu dünya da hiçbir Allah'ın kulu sonsuz bir ömre sahip olmamıştır olmayacaktır.

Bu dünyâyâ virme gönül dünyâ sana kalur degül

Dünyâ seven dost katına yüz agıyla varur degül (ERD – § 67 – 1)

Niçe yapup düzevüz ev ü hâne

Çü dünyâ ne bege kalur ne hâna (KÜD – § 1 – 78)

Bu dünyâ kimseye kalmadı hergiz

Ne hod bize kalur el hükmü li'llah (KÜD – § 114 – 6)

E – F

- **Eğri oturur doğru konuşmak:** Birisine karşı tutumunuz ne olursa olsun doğruyu söylemekten vazgeçilmemelidir.

Servî boyun âzâdeliğin söyledi kařuñ

*Eğri oturur ille ne **toğru haberi** var*

(ŞD – G LIX – 5)

- **Ekin yaşken biçilmez:** Her şeyin bir doğru zamanı vardır.

Hirmen uhtunda hâsılı yog anuñ

Kim ekinini yaşiken biçdi

(KÜD – ř126 – 10)

- **El için kuyu kazan evvelâ kendi düşer:** Başkası için kötülük isteyen ya da hazırlayan kişi önce o kötülüğe kendisi uğrar.

İgen kazma kuyuyu ayrugiçün

Ki âhir sen yatisarsın içinde

(KÜD – ř 119 – 8)

- **Fani mimarın baki binası olmaz:** Fani olanın yaptığı hiçbir iş baki olarak kalmaz.

Bil kavî bünyâd anuñdur kim bekâ mülkin yapar

Payidâr olmaz binâsı fânî ev mi'mârınuñ

(KÜD – ř 85 – 11)

G

- **Gönlünde aşk olmayan kişinin aslı hayvandır:** Aşkı olmayan kişi ehlileşmemiş sayılır.

Her kimün kim 'ışkı yok hayvân durur

Gerçi kim sûretde ol insân durur

(ERD – § 8 – 1)

- **Göz görür gönül sever – ister – çeker:** Kişi görmediği şeyi istemez ama görüp de beğendiği şeyi arzular.

Göz gördi gönül sevdi şu bir 'işveli kürdi

Gönlüm bilür anı ki gözüm anda ne gördi

(RD – G 81 – 1)

- **Gül dikensiz olmaz:** İyi veya güzel olan her şeyin az çok sıkıntı veren bir yanı da bulunur.

Cefâsuz kimse irmedi vefâya

Gül olmaz bellüdür hâr olmayınca

(ERD – § 97 – 13)

Ne bal u gül var arusuz dikensüz

Ne düğün var ki âhir mâtem olmaz

(KÜD – § 72 – 13)

- **Gümân ile îmân aynı yerde olmaz:** Şüphe ve inanmanın aynı anda olması mümkün değildir.

Gümânula îmân bir yirde turmaz

Gümânı ko îmâna gel îmâna

(ERD – § 98 – 25)

- **Gün doğmadan neler doğar:** Beklenmedik bir sırada umut verici durumlarla da karşılaşma imkânı vardır.

Devrân ki hâdisât ile her gice yüklüdür

Gün toğmadan neler toğa kim bile nâ-gehân

(ŞD – Mus VI*1 – 6)

- **Günahsız kimse kılıçla imtihan edilmez:** Davranışlarımız karşımızdaki kişiye göre olmalı ve ne olursa olsun adil olunmalı.

Olub 'âlemde hançer-keş aduñi koma merdüm-küş

Günâhsuz kimseye öküş çeküb tûg imtihân itme

(RD – G 68 – 5)

H

- **Hakikatin esası ondur biri az söylemek dokuzu susmak:** Söz gümüşse sükût altındır atasözüyle aynı anlamdadır. Susmak ve az konuşmak her zaman için daha verimlidir.

Hakikat on-durur dimiş ki bil hoş

Biri az söylemek tokuzı hâmûş

(RD – M 2 – 2)

- **Bîmâr olmayınca tîmâr verilmez:** Hakkını almak için önce hak sahibi olmak gerekir.

Var evvel dertlî ol andan em iste

Tîmâr yok sana bî-mâr olmayınca

(ERD – § 97 – 17)

- **Hastanın haberi sağ olana verilmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Bîmâr olan bilür yine bîmâr hâlini

Mecrûh hastenüñ haberin saga söyleme

(RD – G 71 – 3)

- **Her adı Bahadır olan Rüstem olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Bahâ dür dime zişte kem bahâdur

Çü her adı bahâdur Rustem olmaz

(KÜD – § 72 – 21)

- **Her Ahmed Resul-i Ekrem olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Mesel yönünden olur mı berâber

Kamu Ahmed Resûl-i Ekrem olmaz (KÜD – § 72 – 17)

- **Her baharın sonu hazandır:** Her güzel şeyin sonunda bir sıkıntı vardır.

Yaz u kış fikrini ko vakti şafâ bil Şeyhî

Her bahârũñ şoñı ħod fuşl-ı ħazân olsa gerek (ŞD – G CII – 6)

- **Her 'Bey' adlı kişi sultan olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Her beg adlular meselde bir degül sultânula

Her yig atlular cihânda şâh-süvâr olmaz kişi (KÜD – § 131 – 33)

- **Her cahilin katında sır sözü anılmaz:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

'Âriflerũñ kelâmın ârifler añlar ancak

Her câhilũñ katında sır sözün añmag olmaz (RD – Müf 7)

- **Her canlı bir gün ölümü tadacaktır:** Yaratılan her şey zamanı geldiğinde ölecektir.

Kemâl Ümmî bu derde çâre sabr it

Çü her togan ölür el hükmü li'llah (KÜD – § 114 – 14)

- **Her gündüzün sonu gecedir:** Her güzel şeyin sonunda bir sıkıntı vardır.

Dügünüñ yası şâzınıñ gamı var

Gündüzüñ soñı leyl-i deycûrdur

(KÜD – § 51 – 7)

- **Her hırka giyenden Edhem olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Kamu yohsul makâm-ı fakra irmez

Dahı her hırka giyen Edhem olmaz

(KÜD – § 72 – 18)

- **Her İsa anası Meryem olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Mesîh olur mı her yayak müsâfir

Kamu 'İsâ anası Meryem olmaz

(KÜD – § 72 – 19)

- **Her kuyu suyu Zemzem olmaz:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Meger hûyı hoş ola suyı arı

Zirâ her kuyı suyu Zemzem olmaz

(KÜD – § 72 – 22)

- **Her nefis bir gün ölümü tadacaktır:** Yaratılan her şey zamanı geldiğinde ölecektir.

Dünyâda bu ölüm şu kadehdür ki soñ ucu

Elbetde kamu nefis anı tadar ölüm var

(KÜD – § 46 – 12)

- **Her sabahın sonu gecedir:** Her güzel şeyin sonunda bir sıkıntı vardır.

Ne yaz ola ki öñinde kışı yok

Ne tañ gördük ki soñı ahşâm olmaz

(KÜD – § 72 – 14)

- **Her tadı tatmayan bilmez:** Her işin zevkini sadece onu yapanlar bilir.

Derdini dertlüye dir Ümmî Kemâl

Zîre her tadı tadmayan tuymaz

(KÜD – § 73 – 9)

- **Her taş yakut değildir:** Dış görünüşe aldanmamak ve önyargılı olmamak gerekir.

Her hacer la'l olmaya iy bî-basar

Kimi yâkût kimisi mercân durur

(ERD – § 8 – 5)

Degme mürşid Hamîd'e öyküne mi

Ya kamu taş olur mı la'l u 'akîk

(KÜD – § 78 – 26)

- **Her yazın sonu kıştır:** Her güzel şeyin sonunda bir sıkıntı vardır.

Ne yaz ola ki öñinde kıştı yok

Ne tañ gördük ki soñı ahşâm olmaz

(KÜD – § 72 – 14)

i

- **İyilik eden iyilik bulur:** İyilik eden kimseye zamanı geldiğinde başkaları da iyilik ederler.

*Bunda vü anda **eylük iden bulur eylügeni***

Azgunluk eyleyen bile tугyân alur gider

(KÜD – § 56 – 10)

K

- **Kaçan kovalanır:** Her alanda kendini ağırdan satanlar cazip olurlar.

Biñ yıl kovarsañ tutamazsın bu dünye'i

Bir bî-vefâdurur ki seven kişiden kaçar (KÜD – § 48 – 3)

- **Karanlık aydınlığın içine sığmaz:** Güneş balçıkla sıvanmaz atasözüyle aynı anlamdadır. Herkesin bildiği bir gerçek inkar edilemez manasında kullanılır.

Taşu sâfî içi kalb olma zinhâr

Ki sığmaz karañu aydın içinde (KÜD – § 119 – 4)

- **Karganın şekerden nasibi olmaz:** Herkes hak ettiğini alır.

Şeker yimek dilersen tûtî olgı

Ki karganun nasîbi yok şekerden (ERD – § 84 – 6)

- **Kavakta elma/hurma yetişmez:** Olmayacak yerde olmayacak şeyler beklemek boş yere umut etmektir.

Kâbiliyyetsüz öğüt tutmaz kuru yirde söğüt

Hem kavakta alma vü hurmâ anâr kişi (KÜD – § 131 – 29)

- **Kılıç kınını kesmez:** Sert ve öfkeli kişi yakınındakilere zarar vermez.

Kemâl Ümmî eyit hak sözi örtme

Ki kılıç nesne kesmez kın içinde

(KÜD – § 119 – 11)

- **Kimi bozar kimi çözer:** Kimi insan sorun çıkarmaya meyilliyken kimisi sorunları çözmede yetenklidir.

Kimse ol oñardugın azdurmaya

Kimse ol azdurdugın oñarmaya

(KÜD – § 40 – 4)

- **Kimse kendi ayıbını bilmez, başkasının ayıbına güler:** İnsanlar her zaman başkalarının hatalarını görmede iyidirler, kendi hatalarını hiç görmezler.

Halâyık 'aybını gözlersin illâ

Senüñ öz 'aybuña gözün kaparsın

(KÜD – § 105 – 16)

Kendü 'aybuñ añup agla zînhâr

Ayruguñ 'aybına bakup gülmegil

(KÜD – § 88 – 10)

- **Kişinin işi kendi erkindedir:** Her insan kendi yaptığı işlerle anılır ve bilinir. Herkes kendi yaptığı işle karakterini belirler ve belli eder.

Ecel irincegez çıkar nâ-çâr

Kişinüñ işi kendü erkinden

(KÜD – § 98 – 7)

- **Köprü üstüne bina kurulmaz:** Kötü sonuçlar doğuracağı belli olan bir işi yapmamak gerekir.

Mustafâ dünyâyâ köprüdür giçün yapmañ didi

Köprü üstinde 'imâret pâydâr olmaz kişi

(KÜD – § 131 – 10)

- **Kuru yerde söğüt bitmez:** Olmayacak yerde olmayacak şeyler beklemek boş yere umut etmektir.

Kâbiliyyetsüz öğüt tutmaz kuru yirde söğüt

Hem kavakta alma vü hurmâ anâr kişi

(KÜD – § 131 – 29)

- **Kurunun yanında yaş da yanar:** Beğenilmeyen tutumlarından dolayı cezalandırılan kişilerin yanında suçsuz olanlar da suçlular gibi hırpalanır.

Âteş-i 'ışkile yandı dutuşub göñlüm gözüm

Bu meseldür kim yanar kuru yanınca dahı yaş

(RD – G 30 – 7)

L – M

- **Leyla'nın kadrini Mecnûn olmayan bilemez:** Bir şeyin kıymetini ancak ona muktedir olanlar anlayabilir.

Belki Mecnûn olmayan bilmez

Hüsni keyfiyyetini Leylânun

(RD – K 3 – 10)

- **Mal canın yongasıdır:** İnsan malına gelen zarardan, canına gelmişçesine acı duyar.

Kankı yar kim yoluña cân virmege da'vî kılur

Akça cândandır sen andan sına evvel zer dile

(KÜD – § 122 – 9)

- **Miyâncıya tercüman gerekmez:** İşi bilene işi açıklamak gereksizdir.

Şeyhî hayâl-i yâr ile çün der-kenârdur

Ĥâcet nedür miyâncıya ĥod tercemân dahı

(ŞD – G CXC VII –

7)

- **Mühür kimdeyse Süleyman odur:** Bir işte yetki kimdeyse kudret ve kuvvet ondadır.

Kâf-ber-Kâf hâkimem hükm iderem

Mühr elümdedür Süleymân olmuşam

(ERD – § 71 – 4)

N

- **Ne edersen kendine edersin:** Kişi iyi ya da kötü ne yaparsa yapsın bundan önce kendisi etkilenir ve yaptığıyla anılmaya başlar.

Eyü yavuz kişi n'itse çü kend'özine ider

Yolına şol gelür âhir ne sandısa işe (KÜD – § 120 – 6)

- **Ne ekersen onu biçersin:** İnsan nasıl davranırsa o şekilde karşılık görür.

Hakk seni dünyâya saldı zirâ'at idesin

Sen ne ekdün ne biçersin hâsilun yok bir samân (ERD – § 88 – 9)

Nebî yarın ne olasın getürdi dün yâda

Ki âhir anı biçer kim ne ekse dünyâda (KÜD – § 116 – 6)

Konan uçar gelen giçer eken biçer ü göçer

Zî-cân ki dosta kavuşa bir hoş vefâtıla (KÜD – § 121 – 24)

Hayr it ki dünye âhiredüñ tarlası durur

Her kul bugün ne tohm ekerise yarın biçer (KÜD – § 48 – 8)

- **Nefsini bilen Rabbini bilir:** Nefsini bilmek kişinin olgunlaşmasına ve imana gelmesine yeterlidir.

Nefsüñi bil-kim bilesin Rabbüñi

Nitekim buyurdi Nebî Men âref (KÜD – § 76 – 7)

- **Ne oldum dememeli ne olacağım demeli:** Kişi bugün içinde bulunduğu parlak durumun sürüp gideceğini sanmamalı, yarın kötü bir duruma düşebileceğini hatırdan çıkarmamalıdır.

Neden geldüñ nesin fikr eyle dâyim

Ki girü soñra yönüñ ol yañadur

(KÜD – ř 49 – 2)

O – Ö

- **Ok atılan yere nişân gerek:** Ne iş yapılırsa yapılsın bir amacı, hedefi olmalıdır.

Gitdi gönül ü cân gözüñe karşı ten turur

Elbette ok atıldığı yerde nişân gerek

(ŞD – Mus III*2 –

8)

- **Öynüne uran köpek uyuz olur:** Yemek yediği kaba pislemek, yemek yediği kabı tekmelemek deyimleriyle aynı anlamdadır. Yardım ve ilgi gördüğün kişilere kötülük etmek veya haklarında kötü konuşmak kişiye kötülük getirir anlamında kullanılmıştır.

Pîr elinden çün yidiñ nân u nemek

Ehl-i pîre pes yine hürmet gerek

Hâne-dân-ı şeyhe sahın bed dime

Uyuz olur öynine uran köpek

(RD – Kıt 48)

Sögme üstâduña zinhâr iy püser

Nişe kim üstâdına her kim söger

Öynine uran uyuz it kimi ol

'Âkıbet olur uyuz u kûr u ker

(RD – Kıt 49)

S – Ş

- **Sağ olanlar sayrının (yaralı) halinden bilmez:** Dertli kimsenin halini ancak aynı derdi çeken bilir.

Anda aglasam baña gülüp sögüp tañlarduñuz

Sayrunuñ hâlin ne bilür sag olan kardaşlar (KÜD – § 61 – 13)

- **Sarraf önünde kem ayar olmak olmaz:** Hiç kimse işin aslını anlayabilecek kişilerin önünde kendini küçük ya da bilgisiz gösterecek işler yapmaz.

Kâl içinde sızuben hâlini sâfi eyleyen

'Âkibet sarrâf önünde kem 'ayâr olmaz kişi (KÜD – § 131 – 39)

- **Sırrını söylemem dudağa söyler her bulduğu kulağa:** İnsan her sırrını her bulduğu kişiye söylememelidir. Çünkü sır tutmasını bilmeyen kişi sırrı ifşa eder.

Hem-dem degüldür iy dil dime sözüñ dudaga

Diseñ sözüñi söyler her bulduğı kulaga (RD – G 72 – 1)

- **Sirke kabında bal taşınmaz:** Kötü bir şeyden illa iyi bir sonuç çıkarmaya çalışmak mantıksız olabilir.

Agu talında bite mi hurma

Sirke kabı taşına bal uymaz (KÜD – § 73 – 3)

- **Son pişmanlık fayda etmez:** İş işten geçtikten sonra pişman olmanın yararı yoktur.

Soñ peşîmân assı kılmaz gâfil olma tevbe kıl

Hâzır ol kim hem saña vü hem bañadur bu ögüt (KÜD – § 41 – 25)

İriken tevbe kıl ki kimseye hiç

Assı kılmadı soñ peşîmânlık (KÜD – § 78 – 24)

Soñ peşîmân assı kılmaz tevbe kıl

Ölüm eli bogazuñı tutmadın (KÜD – § 96 – 27)

- **Sözün tadını her ağız bilemez:** Her insan aynı derecede kadir kıymet bilemez.

Degme ağız ne bilür söz tadını

Ehl-i dil añlar ne söyler işbu dil (KÜD – § 88 – 26)

- **Şahsa kadem (şans) gerek:** Bir şey nasibinde yoksa olmaz. Ne kadar tecrübeli, bilgili, yetenekli olursa olsun insana nasip, kısmet ve şans da gerektir.

Hîç bî-nasîbe kuvvet-i zûr assı eylemez

Bu söz meseldür ahı ki şahsa kadem gerek (KÜD – § 83 – 11)

- **Şahtı şahbaz oldu:** Durumu zaten kötüyken daha da beter hale gelmek.

Gâh onaram gâh azaram bu halk içinde gezerem

Gâh şâh olup şâh-bâz olup şikâr olup avlanuram (ERD – § 69 – 8)

T

- **Taş (dış) düzmekle sûfi olunmaz:** Göstermelik iş yaparak bir konuda usta, âlim olunmaz. Dış görünüşü düzeltmekle ile sûfi olunmaz.

Taşın düzmekile er sûfi olmaz

Hem ic sâfi vü hem taş olmayınca

(KÜD – § 115 – 12)

- **Taşlık yerde tohum bitmez:** Her şey yerli yerinde güzeldir. Bir işten verim almak için o işe uygun yerde yapmak gerekir.

Tohum biter mi katı taş u şôr yirlerde

Ya hod sınık kab içinde turur mı âb-ı Zülâl

(KÜD – § 87 – 38)

- **Tok açın halinden bilmez-anlamaz:** Varlıklı olanlar yoksulun ne denli sıkıntı içinde olduklarını bilmez.

Nite añlar ganî muhtâc hâlin

Ne bilsün toğ olanlar ac hâlin

(ŞD – M I – 73)

- **Tûtî kelâmı karakargaya söylenmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Tûtî kelâmını dimegil kara kargaya

Bâz-ı sefîd sırrını çaylağa söyleme

(RD – G 71 – 2)

U

- **Ulu kişi kelâmı uşağa söylenmez:** Her sözün bir muhatabı vardır. Muhatabı olmayana o söz söylenmez.

Söz söyleseñ kişiye añladuęınca söyle

Ulu kişi kelâmın söylemegil uşaga

(RD – G 72 – 4)

- **Umman katreye ihtiyaç duymaz:** Gönlü çok geniş olanlar küçük şeylere takılmaz, onlarla uğraşmazlar.

İ cevâhir gencini saksı bahâsına satan

Katreye sen nişe muhtâc olasin 'ummâniken

(KÜD – ř 109 – 7)

- **Uyuyan düşmanın yüzüne su serpilmez:** İnsana kötülüğü dokunacak kişilere kötülük yapmaları için fırsat verilmemelidir.

Nişe kim viresin nefsüñ murâdın

Uyur düşmen yüzine su sepersin

(KÜD – ř 105 – 6)

V – Y

- **Vermeyince Mabûd neylesin Mahmûd:** Allah, rahat bir yaşam veya yetenek kısmet etmemişse kulun elinden bir şey gelmez.

Yardım olmayınca ol Sultân'dan

Yaluñuz hiç kimse iş başarmaya (KÜD – § 40 – 2)

- **Yarının bugününe göredir:** Bugün ne yaparsan yarına da onlar kalır.

Her ki bugün gördi yarın ol görür yarın dahi

Gözüñ aç kim bu günüñe göredürür yarmuñ (KÜD – § 85 – 42)

- **Yaş sebze içinde kuru kabuk olmaz:** Hepsi güzel ve taze olan şeylerin içine kuru, bayat olanlar yakışmaz.

Meclis boşalmasun toludan şûfi(y)i görüp

Yaş sebzeler içinde niçe kuru kab olur (§D – G XXI – 7)

- **Yerine diken eken zamanında ürün alamaz:** Ne ekersen onu biçersin atasözüyle aynı anlamdadır. Yanlış yerde, yanlış zamanda, yanlış iş yaparsan, yanlış sonuç alırsın.

Yirine diken diken vaktinde hâsıl diremez

Acı agu ağacında tatlı bâr olmaz kişi (KÜD – § 131 – 28)

- **Yükü ağır olanlar yol çekemez:** Maddi ya da manevi olarak çok fazla sıkıntısı olanların başladıkları işten hayır gelmez.

Kayduñı kes ki menzile yitesin

Çün ağır yüklüler yola döymez

(KÜD – § 73 – 7)

Z

- **Zakkum ağacında badem olmaz:** Olmayacak yerde olmayacak şeyler beklemek boş yere umut etmektir.

Vefâ umma gönül giç dünyeden kim

Hiç agu ağacında bâdem olmaz

(KÜD – § 72 – 7)

- **Zakkum ağacında hurma bitmez:** Olmayacak yerde olmayacak şeyler beklemek boş yere umut etmektir.

Agu talında bite mi hurma

Sirke kabı taşına bal uymaz

(KÜD – § 73 – 3)

- **Zakkum ağacında şeker bitmez:** Olmayacak yerde olmayacak şeyler beklemek boş yere umut etmektir.

Yirine diken diken vaktinde hâsıl diremez

Acı agu ağacında tatlu bâr olmaz kişi

(KÜD – § 131 – 28)

2.2. Deyimler

2.2.1. Deyimler Hakkında Genel Bilgi³⁶

Atasözleri gibi çok yoğun ve yaygın kullanıma sahip olan "deyimler" ya da "tabirler" bazı zamanlarda atasözleri ile karıştırılmıştır. Öyle ki TDK'nın Türkçe Sözlüğünde bile bu ayırım tam yapılamamış ve bazı deyimler atasözü olarak yazılmıştır.³⁷ Atasözleri ile deyimler arasındaki ayırımı sağlam ve istikrarlı bir şekilde yapabilmek için tıpkı atasözleri gibi deyimlerin de tanımları ortaya konmalıdır. Bu tanımları aşağıdaki gibi sıralamamız mümkündür:

"Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce."³⁸

"Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği."³⁹

"Deyim, belli bir kavramı, belli bir duyguyu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür."⁴⁰

"Çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime öbeği."⁴¹

"Asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözler."⁴²

³⁶ Bu bölümde "Deyimler" hakkında çeşitli kaynaklarda bulunan tanımlar ve bu tanımlar doğrultusunda deyimlerin fonksiyonları hakkında bilgi verilecektir.

³⁷ TDK'nın Türkçe Sözlüğünün 10. baskısında "Bulgurlu'ya gelin gitmek" (s.323) ve "Hem kel hem fodal" (s.711) deyimleri atasözü olarak gösterilmiştir. Bu hatalar 11. baskıda düzeltilmiştir.

³⁸ Aksoy, 1988, s. 52'den aktaran Albayrak, 2009, 15.

³⁹ Korkmaz, 1992, s. 43'den aktaran Albayrak, 2009, s. 15.

⁴⁰ Aksan, 1982, s. 37'den aktaran Albayrak, 2009, s. 15.

⁴¹ Topaloğlu, 1989, s. 55'den aktaran Albayrak, 2009, s. 15.

⁴² Elçin, 1993, s. 642'den aktaran Oğuz, 2008, s. 165.

"Deyimler, bağımsız ve klişeleşmiş kelime gruplarıdır."⁴³

"En az iki kelimededen oluşan, bu kelimelerin genel olarak mecaz anlamla kullanıldığı ve bir kavramı ifade etmek için kurulmuş özel bir anlatım kalıbı; tabir."⁴⁴

"Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir."⁴⁵

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak deyimler için şöyle genel ve derli toplu bir tanım yapılabilir: "Gerçek anlamlarından uzak, mecazi anlam yüklü, orijinal mana sahibi kelimeler ve kelime gruplarının çekici bir üslupla söylenen halleridir."

Deyimlerin biçim ve anlam özellikleri ile fonksiyonlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- 1) Deyimler, atasözleri gibi kalıplaşmış sözlerdir. Birçoğu mastar halindedir. Deyimlerdeki kelimeler değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka kelimeler konulamaz.
- 2) Deyimler her zaman fiil kalıplarıyla kullanılırlar.
- 3) Deyimlerdeki bazı kelimeler isim ve fiil çekimlerine girerler.
- 4) Hiçbir fiil kipi taşımadıkları için cümle halinde bulunmayan deyimler vardır.
- 5) Cümle halinde olmayan deyimlerin bir kısmında da kelimelerin bazıları çekime girerler.
- 6) Deyimlerin bazıları iyelik ekleriyle kurulurlar.
- 7) Kafiyeleyi deyimler vardır.
- 8) Deyimlerde eski kalıplara, arkaik sözlere rastlanabilir.
- 9) Kimi deyimler atasözleri, hikâye ve fıkralardan türemişlerdir.
- 10) Deyimlerin hikâyeleri vardır.
- 11) Deyimler atasözlerinde olduğu gibi genel kural niteliğinde sözler değildir.
- 12) Deyimlerin amacı, bir kavramı özel kalıp içinde ya da çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir.
- 13) Bazı deyimler aynı zamanda atasözü olarak da kullanılabilirler.

⁴³ Soykut, ..., s. 58'den aktaran Albayrak, 2009, s. 15.

⁴⁴ Albayrak, **Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü**, s. 130.

⁴⁵ TDK, **age**, s. 651.

- 14) Deyimler, atasözlerinde olduğu gibi, soyut kavramları açıklamak için somut kavramlara başvururlar. Deyimleri oluşturan kelime gruplarında benzetme yolu ile yapılanların hepsi ya da biri gerçek anlamlarının dışında fakat anlam içindedirler.
- 15) Deyimlerdeki hayaller çok defa mantık dışı ya da mübalağalıdır. Deyimler bazen süslü bazen boş sözlerdir.⁴⁶

Bütün bu tanımlardan ve özelliklerden yola çıkarak XV. yüzyılın ilk yarısında telif edilen divanlarda geçen deyimler saptanarak anlamlandırılmış ve aşağıdaki gibi alfabetik ve örnekliler olarak sözlük haline getirilmiştir.

⁴⁶ Oy, 1972, s. 99 – 101; Aksoy, 1984, s. 37 – 49; Elçin, 1993, s. 643 – 644'ten aktaran Oğuz, 2008, s. 165 – 166.

2.2.2. Bahsi Geçen Eserlerde Kullanılan Deyimlerin Alfabetik Sözlüğü

A

- **Aç it gibi sinlemek:** Dertle haykırmak, inlemek.

Sabırsuz yohsula âdem dimeñ kim

Leşe karşı şol aç it gibi siñler

(KÜD – § 65 – 11)

- **Aç kurt gibi yutmak:** Çok acıkmak.

Kamu mahlûkı yir toymaz bu yir hem

Yutar ac kurt gibi bir bir kapar sîn

(KÜD – § 105 – 11)

- **Ad komak:** Adlandırmak, ad bırakmak.

İy habîbüm çün rakîbüñ bendeñi bilmez senüñ

Pes neden adını zîrek kodılar ol güdenüñ

(RD – G 39 – 6)

- **Ad u sandan farig olmak:** Adından, sanından, şöhretten vazgeçmek.

Ölmezden ön öldünise ger sen seni bildünise

Yola boyun virdünise bu ad u sandan fârig ol

(ERD – § 65 – 5)

- **Adam olmamak:** İnsan olmamak, fitratında eksiklik olmak.

Her kimün gönlinde kim dost derdi yok âdem degül

Düşmiş ol hayvân 'ışka düni gün hüsrân diler (ERD – § 6 – 4)

- **Adavet kılmak:** Düşmanlık etmek.

Cân virür 'âşık bu yolda kasd-ı cânân eylemez

*Küfrile **kılmaz** 'adâvet meyl-i îmân eylemez (ERD – § 39 – 1)*

Cehd eliyle cân gözine çek mücâhede milin

*Nefsile hiç dostluk itme **kıl** 'adâvet tâ ebed (ERD – § 4 – 11)*

- **Adı sanı kalmamak:** Şöhretini yitirmek, unutulmak.

Vahdet-i sirra irenler ol dostıla dost olanlar

*Ol denizde gark olanlar **ada sana kalmayalar** (ERD – § 10 – 7)*

- **Adına yazılmak:** Bir kişinin şahsına ait olmak.

*Evvel **yazıldı adına** nuşret berâtı çün*

*Oldı vücûdı haţtına levh-i 'adem varağ (ŞD – Mus III*4 – 2)*

- **Adını yaymak:** Meşhur olmak, ünlenmek.

Benüm adum sanum bilmezdi kimse

*Cihâna 'ışkuñ **adum yayasıdur** (RD – G 19 – 7)*

- **Agu yutmak:** Zehir içmek, zor bir işe kalkışmak.

*Didüm gönül bu yolda bak gerekdür **agular yutmak***

Didi 'ışkıla zehr içmek bana sükker ü helvâdur (ERD – § 23 – 7)

- **Ağaç at üzre binmek:** Tabut içinde taşınmak.

Âh ol agac at üzre binüp gitmekiçün kim
İltüp bizi kabır içre koyalar ölüm var (KÜD – § 46 – 48)

- **Ağına dolaşmak:** Tuzağa düşmek, kurtulamayacak şekilde ağa dolanmak.

Cân mürği kim tolaşdı kara zülfi ağına
Müşkil duzağa düşdi 'aceb ola mı rehâ (ŞD – G I – 3)

- **Ağlayıp çağlamak:** Çok ağlamak, kendini harap etmek.

Ağlamakdan çağlamakdan yaşlarum kıldı sipîd
Gözümü yüzüm siyâhı neccinâ mimmâ nehâf (KÜD – § 10 – 18)

- **Ağza mühür urmak:** Tamamen ve uzun süreli susmak.

Hâtem-i la'lüñile agzuma mühr urmaz iseñ
Yandugum mihr-i ruhuñ mihrile mâhum duyılır (RD – G 13 – 4)

- **Ağzı kurumak:** Susamak, konuşamayacak hale gelmek.

Bir cevâb bulmayub olub hayrân
Kuriya agzuñ içre dil ü damak (KÜD – § 77 – 9)

- **Ağzı süt kokmak:** Toy, tecrübesiz olmak.

Henüz tıfl-ı semen süd koħarken ağzında
Sebeb ne şeybetine ħavf-i fūrkat-i aħbâb (ŞD – K XIII – 15)

- **Ağzı anmak:** Hatırına, aklına, hayaline dudacağını getirmek.

Şeyhî'ye muṭavvel görünür kışsa-i zülfüñ
Teng agzuñ añup itdi sözün muħtaşar iy dost (ŞD – G XIV – 6)

- **Ağzına lezzet vermek:** Söylemesi hoşta gidilen bir şeyi söylemek.

'Âlem ağzına virdi lezzet-i cân
Şeker-i lâ-ilâhe illa'llâh (ŞD – K I – 16)

- **Ağzına öykünmek:** Konuşma şeklinin veya söylediğinin taklidini yapmak.

Agzuña öykündügi için gonca
Gül sabâya didi kulagını bur (RD – G 20 – 5)

- **Ağzını açıp gözünü yummak:** Ağzına geleni söylemek.

Gaybetinden giç bu halkuñ agzuñı yum gözüñ aç
Heybetinden korkarısañ dû-cihân Cebbârınuñ (KÜD – §85 – 21)

- **Ağzını açmak:** Konuşmak, konuşmaya başlamak.

Agzunu gıybet söz için açmayub
Kimselerüñ 'aybuna depretme leb (RD – Mus 1*IV – 2)

- **Ağzını tutmak:** Konuşmamak için çaba göstermek.

Sâkî virürse şûfî-i yâbis-dimâg pend
Şâfî mey ile ağzını tut mağzını ter it (ŞD – G XII – 3)

- **Ah edip ağlamak:** Dertli dertli ağlamak, pişmanlıkla ağlamak.

Dünyâya gönül bağlaman sonra ah idüp aglaman
Her gussâdan emîn olun şâd u hurrem güli görün (ERD – § 59 – 11)

Âh idüp agladukça gözüm yaşı kan olur
Bu dertlü gönümün hiç oñulmaz cerâheti (KÜD – § 23 – 76)

Müridler âh idüp aklar muhibler yüregın taglar

Anuñ derdi kamu saglar kıluben hasta ter kıldı (KÜD – § 27 – 12)

- **Ah etmek:** Pişman olmak, içini çekmek, beddua etmek, laf etmek.

Sîmîn-beden iseñ n'ola âhen-dil imişsin

Âh itmedi bir gün saña âhum eser iy dost (ŞD – G XIV – 2)

- **Ah kılmak:** Pişman olmak, içini çekmek, beddua etmek, laf etmek.

Ehl-i günâh kıldığı derd ile âh için

Muhtışler itdiği 'amel-i bî-riyâ hâkı (ŞD – K IV – 6)

- **Ah oduna su serpmek:** Pişman olanı, içini çekenı, beddua edenı sakinleştirmek, yardım etmek.

Âhum odına şu sepegör şimdi 'âkıbet

Bâd-ı şabâdan isteyesin çok ğubârumuz (ŞD – G LXXXVI – 6)

- **Ahd kılmak:** Yemin etmek, söz vermek.

Şâhıla kıldugun ol ahdi meger beklemediün

Getürüp sen şâh katında yüzüne key ulu kir (ERD – § 20 – 6)

- **Ahde vefa göstermek:** Anlaşmaya sadık kalmak.

Naqd-i vakti görelüm 'ahde vefâ gösterelüm

Niçe bir ğuşsa ile kışsa(y)ı mâ-fât idelüm (ŞD – G CXXIII – 3)

- **Ahde vefa kılmak:** Anlaşmaya sadık kalmak.

Hiç nideyim bilmezem âh u vâh

'Ahde vefâ kılmazam âh u vâh (KÜD – § 113 – 1)

- **Ahdini sıdurmak:** Anlaşmayı bozmak.

*Ne 'ilmüm var ne hod zühdüm ne hilmüm var ne hod cehdüm
Ki her dem **sıdurur 'ahdüm** baña bu nefsi- emmârem (KÜD – § 12 – 9)*

- **Ahından od düşmek:** Çok dertlenmek.

*Her seher geh **od düşer** eflâke **âhumdan** benüm
Her gice 'âlem tolar dūd-ı siyâhumdan benüm (ŞD – G CXVI – 1)*

- **Ahiret yolunu gözetmek:** Ölümden sonrası için plan yapmak.

*Kanı ol mürşîd-i kâmil ki bu dünyâ sarâyında
Gözetdi âhiret yolun kamu tedbîr ü râyinde (KÜD – § 25 – 1)*

- **Akdan karadan geçmek:** Her şeyden vazgeçmek.

***Geçdüm bu akdan karadan** ikilik sürdüm aradan
Birliğine yitdüm dostıla birlikten okudum sebâk (ERD – § 53 – 14)*

- **Akıl ermek:** Anlamak.

*'Âkıla bu söz 'aceb gelür 'acebdür hem 'aceb
'İşk makâmına **'akıl irmedi** hem irmez durur. (ERD – § 15 – 10)*

- **Akıl irürmek:** Anlamaya çalışmak.

*Bu hikmete nazar itmez meger ulü'l-ebşâr
Bu fikre **'akl irürmez** meger uli'l-elbâb (ŞD – K XIII – 4)*

- **Akis urmak:** Tecelli etmek, yansımak.

*Göresin anda **aks urmuş** cemâlin*

Şolok dem sen anı seni sanasın

(ERD – § 91 – 13)

- **Akl düzgününü bozmak:** Aklını karıştırmak, düzgün düşünmeye engel olmak.

*Sâkî getir şarâbı vü **boz 'akl düzgünün***

Yâ raht-ı cân şığa bir eve yâ hayâl-i dost

(ŞD – G XI – 3)

- **Akla gelmek:** Hatırlamak.

*'Âkla bu söz 'aceb **gelür** 'acebdür hem 'aceb*

'Işk makâmına 'akıl irmedi hem irmez durur.

(ERD – § 15 – 10)

- **Akla sığmamak:** Mantıksız olmak.

*Gönül esrârı düzsem '**akla sığmaz***

Husûsa has tevhîdün hazînesidür

(ERD – § 9 – 7)

- **Aklı bitirmek:** Düşünemez hale getirmek.

Bu 'ışk yolında seni târumâr it

Bu maristânda sen seni bî-mâr it

***Bitür** bu 'ışkıla '**aklı** temâmet*

Yiter varlık sana 'ışk 'ışkı yâr it

(ERD – Kıt 69)

- **Aklı dağılmak:** Dikkati, konsantrasyonu bozulmak, kendini kaybedecek noktaya gelmek.

*Bu ne sırdur göricek yüzüñi '**aklum tağulur***

Anuñ için tutilur sözde lisânum bilesin

(ŞD –G CXLVII – 4)

- **Aklı koymak:** Düşünmekten vazgeçmek.

Zihi kul-kim hâcası emrinde sürer 'ömrîni
'Aklı koyup nefse uyup bir nefes buyruk sımaz (KÜD – § 31 – 23)

- **Aklı şaşmak:** Ne yapacağını bilememek, bocalamak.

Yine gönlüm 'aceb derde sataşdı
Ki 'aklum bilüm ussum külli şaşdı (KÜD – § 26 – 1)

- **Aklı yitirmek:** Delirmek, delirecek duruma gelmek.

Bu 'ışk yolında seni târ ü mâr it
Bu mâristânda sen seni bîmâr it
Yitür bu 'ışkıla 'aklı temâmet
Yiter varlık sana 'ışk 'ışkı yâr it (ERD – Kıt 4)

- **Aklını almak:** Çok şaşırtmak, korkutmak, sersemleştirmek, sevindirmek.

'Aklum alub kodı adum Rûşeni
'ışk yakub gönlüm evinde çerâg (RD – G 36 – 7)

- **Aklını başına getirmek:** Akılsızca ve düşüncesizce hareketlerde bulunmaktan vazgeçmek.

Bunda bitmeyen işler anda da bitmeyiser
Gafletten uyar cânun 'aklun başuna getür (ERD – § 16 – 4)

- **Aklını başından almak:** Çok şaşırtmak, korkutmak, sersemleştirmek, sevindirmek.

Bu 'ışk beni delü kıldı 'aklumu başumdan aldı
Mecnûnlayın düni günü zârî kıluben inledür (ERD – § 17 – 2)

Bir gönül derîçesinden yine bir nûr aldı peydâ

'Aklunı başumdan aldı beni kıldı delü şeydâ (ERD – § 2 – 1)

- **Aklını devşirmek:** Aklı başına gelmek.

Devşür 'aklunı galgala eyleme
Sil gözün yaşını gavgâ eyleme (ERD – § 117 – 1)

- **Aklını dirmek:** Aklını başına getirmek.

Eşrefoglı Rûmî bu sözüm sanadur key işit
*Cân kuşın uçurmadın gözünü aç **aklunı dir*** (ERD – § 20 – 14)

Nefse uyma cihândan umma vefâ
'Aklunı dir' adûya sanma sadik (KÜD – § 78 – 7)

- **Al kılmak:** Hile yapmak, kandırmak.

*Göñül almağa **kıldun âl** iy dost*
Ne göñül câni dahı al iy dost (§D – G X – 1)

- **Alçakgönüllü olmak:** Mütevazi olmak.

Anlaruñ yaşluca gözi hakkıçün
***Alçacuk göñli** vü sözi hakkıçün* (KÜD – § 7 – 128)

- **Alem tutmak:** Dünyayı titretmek, ele geçirecek kudrete sahip olmak.

*Yürüseñ rezm için '**âlem tutarsın***
Otursañ bezme câm-ı Cem tutarsın (§D – M I – 10)

- **Âleme saçılmak:** Yayılmak.

Açıldı gaybi hazâyin bezendi rûy-zemîn

Saçıldı 'âleme yine yegi fütûh u mübâh (KÜD – § 28 – 2)

- **Âleme vücut vermek:** Yaratmak, yeniden düzenlemek, yeni şekil vermek.

Cûd-ı bahâr 'âleme virdi vücûd-ı nev
Âdem ki 'ibret almaya ola bu dem 'adem (ŞD – K X – 6)

- **Alkışlı işe karışmak:** Dua almak, hayırlı işe girişmek.

Karış alma karış alkışlu işe
Göñül yıkmayup al halkuñ azâyın (KÜD – § 110 – 15)

- **Allah saklasın!:** Allah korusun.

Dimişdür Seyyid-i Muhtâr ki Ehli's-sûk ehlü'n-nâr
Meger kim saklaya Settâr beni kim ehl-i bâzâram (KÜD – § 12 – 23)

- **Allahtan korkmaz kuldan utanmaz:** Utanmadan, sıkılmadan kötü iş yapmak.

Niçe yazuk bir Çalap'dan kork ahı
Dahı Peygamber'den utan tevbe kıl (KÜD – § 91 – 33)

- **Alnını yüzünü açmak:** Perdeyi kaldırmak, görünür hale getirmek, engelleri ortadan kaldırmak.

Aç alnuñi yüzini cihânuñ münevver it
Çöz zülfüñi dimâğını cânuñ mu'aţtar it (ŞD – G XII – 1)

- **Altına od urmak:** Ateşi körüklemek, kışkırtmak.

Altına od urdı çün kim kızdı sac
Başladılar kalkımaga bî-mecâl (KÜD – § 86 – 7)

- **Altından gitmek:** Dengesi bozulmak, desteğini kaybetmek, boşluğa düşmek.

Ma'rifet yolunda ol oldum şananlar müntehî

*Göre ki öñ menzildedür **gitudükde altından feres** (ŞD – K II – 6)*

- **A'ma gibi yoldan azmak:** Yolunu, yönünü şaşırarak, ne yapacağını bilememek.

Kim delüiler bigi ussuz gezerüz

*Her dem **a'mâ bigi yoldan azaruz** (KÜD – § 7 – 91)*

- **Aman erişmek:** Destek gelmek, yardım yetişmek, yardım eli uzatmak.

*Necât ü 'avn ü **amân irişeydi** Fir'avn'a*

*Ger öñdin eydeyidi Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*III – 74)*

- **Aman vermemek:** Fırsat vermemek, yardım etmemek, merhamet göstermemek.

*Çek mezellet dârına kibr ü kine **virme amân***

Şöhreti ko küllî şöhret oldı âfet tâ ebed (ERD – § 4 – 6)

- **Amel kılmak:** İş yapmak.

*'İşkıla bilişeli 'illetle **kılmadum 'amel***

Cennet u hûr u kusûr için 'ibâdet itmezem (ERD – § 72 – 5)

- **Anadan iki kez doğmak:** Bir kişinin mürit olarak bir mürşide (ikinci anne / baba) bağlandıktan sonra yeniden doğduğuna inanılırdı. Buna "anadan ikinci kez doğmak" denilirdi.⁴⁷ Gönül gözünün açılması manasına gelen bir deyimdir.

Seyr-i melekût için cihânda

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ispartakulturturizm.gov.tr/belge/1-83509/yrddoc-dr-a-yilmaz-soyyer-panel-bildirisi-haci-bektas-v-.html>.

- **Anberin çenber düzmek:** Amber renkli yemeni yapmak.

Hey ne çâbük-bâzdur hindû beñüñ kim zülfüñi

Gâh urur müşgîn resen geh 'anberîn çenber düzer (ŞD – G XXVI – 3)

- **Ansızın göçmek:** Zamansız ölmek.

İy dirîgâ geçdi ömrün kendüzüne gelmedün

*Bir gün **ansuzın göçersin** yolyaragın kılmadun* (ERD – § 61 – 1)

- **Ar u namus şîşesini taşa çalmak:** Ar, namus meselelerini hiçe saymak, umursamamak.

Nâmûs u 'âr şîşesini taşa çalmışam

Yüzüm şuyını toprağa karam kandasın (ŞD – G CXLIV – 7)

- **Ar u namusunu yere depmek:** Ar, namus meselelerini hiçe saymak, umursamamak.

Niçe bir lokma vü bir hırka için

Bu 'ar u nâmuñı yire depersin (KÜD – § 105 – 7)

- **Aradan götürmek:** Ortadan kaldırmak, olmasına mani olmak.

*Giç dünye-'i mekkâreden **götür** hicâbı **aradan***

Ger diler iseñ Yaradan görine gayrûñ terkin ur (KÜD – § 60 – 12)

- **Aradan kaçmak:** Sıvışmak, canını kurtarmak, kimseye görünmeden ortadan kaybolmak.

*Rüstem-i nev-rûz **aradan kaçsa** tañ mı rahşveş*

Hamza-i bâd-ı şitâ çün gurrş-i aşkar kıtur (ŞD – G LXXII – 7)

- **Aradan sürmek:** Ortadan kaldırmak.

*Geçdüm bu akdan karadan ikilik **sürdüm aradan***
Birliğine yitdüm dostıla birlikten okudum sebâk (ERD – § 53 – 14)

- **Araya almak:** Çevreye kabul etmek, gruba dahil etmek, dövmek.

Bi'llâh görüñ ki luţ ile ol zülfi mârını
*Kim hüsn gencini nicesi **almuş araya*** (ŞD – G CLVII – 4)

- **Ardınca kaçmak:** Arkasına bakmadan kaçmak.

Bâtil işden giç yönel Hak'dan yaña
***Kaç** gör ardınca düşmen yitmedin* (KÜD – § 96 – 2)

- **Ardından kesilmek:** Dünyadan göçmek, ölmek.

Uyardum sizi bu yolda dek bizümle geli görün
*Arkun arkun bu dünyânun **ardından kesili görün*** (ERD – § 59 – 1)

- **Arşa gölgesi düşmek:** Çok ihtişamlı, gösterişli olmak.

Bu yirde seyr idüp harekât itdügince ol
***Düşerdi 'arşa gölgesinüñ** kadd ü kâmeti* (KÜD – § 23 – 30)

- **Arusa benzemek:** Gelin gibi olmak, rengârenk süslenmek.

*Her tâze vü ter yaprağı **beñzetti 'arûsa***
Tañla yüzine jâleler incü dizer oldı (KÜD – § 33 – 7)

- **Aslına kavuşmak:** En başa dönmek, başlangıçtaki hale kavuşmak.

*Çün cân kavuşdı aslına mâl oldı târümâr
Bu mürde cismi bir niçe merdân alur gider* (KÜD – § 56 – 8)

- **Aslına varmak:** Gerçeği kavramak, orijinaline ulaşmak.

*Ben bu birlik didüğü yoklukdur anlarsan sözi
İkilik bu varlıgun komaz varasın aslına* (ERD – § 1 – 7)

- **Assılı bazar etmek:** Kazançlı, kârlı iş yapmak.

*Varlığını yokluga viren gibi
Kimse hiç assılı bâzâr itmedi* (KÜD – § 129 – 10)

- **Aş üstüne tuz ekmek:** Güzelleştirmek, iyileştirmek, iyi hale sokmak.

*'İşkında gam yimek baña yitmez midi
Gûyâ ki sögme duzdur eker aşum üstüne* (RD – G 67 – 5)

- **Aşk bahrine düşmek:** Aşk denizine düşmek, âşık olmak.

*Düşmişem 'ışk bahrine gavvâs olup
Bahr içinde gevher-i kân olmuşâm* (ERD – § 71 – 2)

- **Aşk deryasına batmak:** Derin bir şekilde âşık olmak.

*Zâhidâ tap kuru zühdile depele özüñi
'Âşık ol hoş 'ışk deryâsına bat mânend-i bat* (RD – G 32 – 5)

- **Aşk odu düşmek:** Aşk derdiyle yanmaya başlamak.

*'İşk odu düşdi vü yakdı yüregümüz yağını
Ol harâret kısdı imdi agzumuzda yaradur* (KÜD – § 53 – 3)

- **Aşk odu yanmak:** Aşk derdi çekmek.

Yüregümde yanan 'ışkun odudur

Bu inildüm enin dünin günündür

(ERD – § 5 – 8)

- **Aşk oduna yanmak:** Aşk derdi çekmek.

Mevt yili esmezdin öñdin tevbe suyında yunup

Meskenet toprağı içre 'ışk odına yanmaduñ

(KÜD – § 82 – 12)

- **Aşk şerbeti içmek:** Âşık olmak.

'İşk şerbetin içdünise cân gözini açdunısa

Dostıla buluşdunısa assı ziyândan fârig ol

(ERD – § 65 – 3)

- **Aşka düşmek:** Âşık olmak.

'İşka düşdün niçün dermân arasın

'Âşıklar derd arar dermân içinde

(ERD – § 111 – 2)

Her kimün gönlinde kim dost derdi yok âdem degül

Düşmiş ol hayvân 'işka düni gün hüsrân diler

(ERD – § 6 – 4)

- **Aşka uymak:** Aşkın gereklerini yapmaya başlamak, kendini aşka teslim etmek.

Gel uy bu 'işka kim bu 'ışk bekâdur

Bu 'ışkun dâ'imâ neyli Hakkadur

Dilersen kim göresin Hakk cemâlin

Bu 'ışk gözgüsineher dem bakadur

(ERD – Kıt 1)

Sen meni 'işka uyub eyledüñ âvâre gönül

*Yüregüñ yâreleyüb yaramaduñ yâre gönül
Gövde mi başdan ayaga idüben yâre gönül
Her gözi gördüğine uyucu sad-pâre gönül
İy gönül vâ y gönül vâ gönül iy vâ y gönül* (RD – Mus 6*IV)

- **Aşktan eser bulma – bulamamak:** Aşktan herhangi bir iz, belirti veya alamet bulmak – bulamamak.

*Ger ölem toprak ola sünüklerüm
Topragumda **buluna 'ışkdan eser*** (ERD – § 24 – 2)

- **At binmek:** At sürmek, ata binmek.

*Kimi **atlar biner** kolları beyince
Kimi dermânda iki pula muhtâc* (KÜD – § 44 – 8)

- **At sürmek:** Ata binmek.

*Ruḥ tutarsañ piyâde yürkiye şâh
Fîl ü ferzîn n'olur çü **süresin at*** (ŞD – K XV – 26)

- **Ateşten deniz olmak:** Çok zor olmak, zorlu olmak.

*Bu 'âlem sanki **oddan bir denizdür**
Ana kendüyi atmakdur adı 'ışk* (ERD – § 51 – 4)

- **Atı yarmak:** Atını geride bırakmak, yüklerden kurtulmak.

*Eş'ar yolından **atuñu yar** gerekse
Var fakrıla fahr eyle çî ebyât ü çî eş'âr* (KÜD – § 45 – 13)

- **Atlardan fahr etmek:** Kıyafet ile övünme, böbürlenme, caka satma.

'Uryân şol emîr oldı ki **ağlasdan ider fahr**

Sultân bu gedâdur ki libâs itdi pelâsı (ŞD – K VI – 15)

- **Avaz-ı ney düzmek:** Ney üflemek, ney gibi ses çıkarmak.

Sıdk u ihlasıla ol dost yolına koşaydılar

Düzdiler dost dost deyü **âvâz-ı neyi** dervîşler (ERD – § 28 – 5)

- **Ayağın tozuna yüz sürmek:** Aşırı sevgi gösterisinde bulunmak için yerlere kadar eğilmek.

Ser-be-ser bûy-ı dil-âvîz ile tıldı bu cihân

Ayağın tozına yüz süreli bâd-ı şeheri (ŞD – G CCIV – 4)

- **Ayağına baş koymak:** Ayağına kapanmak, yalvarmak.

Kesilüb başın ayahda göriser her ki senüñ

Yüzin izüñe sürüb **koymaz ayaguña başı** (RD – G 76 – 9)

Sırrımı gizlemeyüb eyleyüben fâş gönül

Durmadın dîdelerümden ahıdub yaş gönül

Her sehî-servüñ **ayagina koyub baş** gönül

Sarmaşık kimi saña kim didi sarmaş gönül

İy gönül vây gönül vâ gönüş iy vây gönül (RD – Mus 6*III)

- **Ayağına baş urmak:** Ayağına kapanmak, yalvarmak.

Baş urup ayaguña el bağlar

Sen ayağ içicek benîn ü benât (ŞD – K XV – 34)

- **Ayağına döşemek:** Ayağının altına sermek.

Ayağına sebze dîbâ-yı gülîstânî döşer

N'ola 'izzet kılsa çün bir heftelik mihmânıdur (ŞD – K IX – 10)

- **Ayağına reh-güzâr olmak:** Ayağına yol olmak.

Şahn-ı sarâyını yuduğı dem-be-dem gözüm
Ya'nî hayâlün ayağına reh-güzârdur (ŞD – G XXXVI – 5)

- **Ayağına sücûd etmek:** Ayağına kapanmak, secde etmek.

Sücûd iderdi ayağına küfr ü dîn ehli
Yüzini Ka'be vü zülfin şalibe beñzetdüm (ŞD – G CXXIV – 3)

- **Ayağına yüz sürmek:** Çok saygı duymak, saygı göstermek.

Yahamı çâk eyleyüb dîvâne olasım gelür
Yüzün ayaguña sürdiğin görelden dâmanün (RD – G 39 – 2)

Var resûlüñ türbesine ayagına sür yüzün
Bî-edeb deprenme âheste kımılda itme ses (RD – Kas 2 – 3)

Dırâz-dest ü ser-efrâz ise çenâr ne var
Bu serv ayağına sürsün yüzün ki serverdür (ŞD – G LXVII – 7)

- **Ayağını depretmek:** Ayağını sarsmak, sağlamlaştırmak.

Metâ' u zâduñi sakla ki yol korhuludur
Yürü ayaguñı depret öğüñi başuña dir (KÜD – § 69 – 7)

- **Ayağını tarîke koymak:** Yola çıkmak, niyetlenmek, sorumluluk almak.

Tarîk-i 'ışka her kim kor ayagı
Elinden lâle-veş koymaz ayagı (RD – G 83 – 1)

- **Ayağını berkirek basmak:** Sağlam, dikkatlice yürümek.

Berkirek bas ayaguñu yolca

Tayınup düşüp olmadın balçık (KÜD – § 78 – 4)

- **Ayak basmak:** Varmak, ulaşmak, girmek, bağlanmak.

Hak yolında girçeğin ayak basan

Baş vire vü halka kaş kaytarmaya (KÜD – § 40 – 6)

Kılup anlar mâl ü nakş u yurdı terk

Togrı yola cümle ayak basdı berk (KÜD – § 7 – 35)

- **Ayak gibi baştan ayrılmak:** Tamamen dağılmak, ayrı düşmek.

Mecmû'ısı ayak gibi ayrıla başdan

Çamusu kuru gevdedür ortada cân kanı (ŞD – Mus V*3 – 7)

- **Ayak üzere durmak:** Dimdik durmak, ayağına dayanarak durmak, ayakta durmak.

Çemen içre yürür ol kâmeti şimşâd meger

Ki ayag üzere turup serv aña hayrân bigidür (ŞD – G LXI – 7)

- **Ayaktan düşmek:** Çok rezil durumda olmak, düşülebilecek en kötü duruma düşmek.

Zehi gâfil baş ki ayakdan düşüp

Kimse irişmedüğine el suna (KÜD – § 38 – 3)

- **Aybını halka açmak:** Yanlışı herkese göstermek, ifşa etmek.

'Aybumı açma halka i Settâr

Nite kim şimdi gizli mestûram

(KÜD – § 93 – 14)

- **Ayıbı fâş etmek:** Yanlış ortaya çıkarmak, açıklamak.

Fâş itme bizüm 'aybumuzı i yüce Settâr

Ger halka nihân ise saña cümle 'ayândur

(KÜD – § 9 – 3)

- **Ayıbı yüze vurmak:** Açık açık yüzüne karşı söylemek.

Benden suçumu sorma 'aybun yüzüme urma

Mahrûm beni döndürme estagfiru'llah tevbe

(ERD – § 106 – 5)

- **Ayıbını açmak:** Birinin yanlışını ortaya çıkarmak, ifşa etmek.

Nâzüklenüben nâzile dirilme ki bir gün

Gelür dükeli 'aybuñı açar ölüm var

(KÜD – § 46 – 28)

- **Ayini gözetmek:** Geleneğe, göreneğe, adete uygun davranmak.

Dîvâneleri defter idene haber eyleñ

Rükn itsün adumuz

Şeyhî gözet âyini ki dîvân yaraşuğı

Erkân ile hoşdur

(ŞD – G LXII – 7)

- **Ayrı düşmek:** Birbirinden uzakta kalmak, uyuşmamak.

Ol zaman kim ben ol dostdan ayrı düşdüm oldum ırak

Hasret-i derd ü âhıla çok agladum tutdum firâk

(ERD – § 53 – 1)

Şu bülbülem ki gülden ayrı düşdüm

Firâkıyla bu hâristâna geldüm

(ERD – § 73 – 3)

İlleründen ayru düşenler hakı

Gurbet içre sayru düşenler hakı

(KÜD – § 7 – 125)

Bir nefes Şeyhî eger ayru düşerse senden

Gözleri âb tolup yiri olur nâr dirîğ

(ŞD – G XCIII – 7)

- **Azmış sağdan sola doğru yola onarmak:** Yoldan çıkmışa doğru yolu göstermek.

İ mürşid'i hâdî n'ola biz azmışı sağdan sola

İrşâd idüp togru yola oñarasın oñarasın

(KÜD – § 104 – 16)

B

- **Baca muhtaç olmak:** Paraya muhtaç olmak.

Çi ger şehler olurlar baca muhtâc

Özüñ muhtâcı eyler şâhib-i tâc

(ŞD – M I – 8)

- **Bağ kurmak:** Bahçe yapmak, ekin ekmek, tarla kurmak.

Bil bu 'ömrüñ yazınuñ kadrini olmadın hazân

Dir zahîre kur baguñ pür-mîve vü rümmâniken

(KÜD – § 109 – 11)

- **Bağa girmek:** Meydana gelmek, ortaya çıkmak.

Bismi'llah imdi bâğa gir oğur isen

Gör nice yazlu yaprağa Raḥmân ile Raḥîm

(ŞD– Mus III*1 – 8)

- **Bağlı kapıyı açmak:** Engelleri kaldırmak, gizliyi ortaya çıkarmak, sırrı ifşa etmek.

Baglu kapuyı açdı cihân halkına Raḥmân

Rahmetlarüni saçdı vü feth ü zafer oldı

(KÜD – § 33 – 8)

- **Bağrı baş olmak:** Göğsü yara içinde olmak, dertten, kederden her yeri yara olmak.

Rûşenîniñ iy gözinüñ nûrı gönli aydını
*Aydın ilinden ırak hem gözi yaşdur **bağrı baş** (RD – G 30 – 8)*

İrmedi hasret kışınıñ yazına Ümmî Kemâl
*Ol sebebden **bağrı başlu** gözi yaşlu beñzi sâz (KÜD – § 31 – 24)*

- **Bağrı başı onulmamak:** Derdi bitmemek, yarası geçmemek, sıkıntısı sürmek.

*Turmaz akar gözi yaşı hîç **onulmaz bağrı başı***
Âhıla zâr olur işi kimse yok hâlin sorıcı (ERD – § 125 – 7)

- **Bağrı biryân kılmak:** Dertten, kederden içi yanmak, bağrı yanmak.

*Yandurub sînem tenûrın **bagrumı biryân kılur***
Âh-ı dûd-engîz u âteş-bâr u dil-sûzum menüm (RD – G 48 – 4)

- **Bağrı delmek:** Dayanılmaz acı çektirmek, büyük bir dert vermek.

*Hâlümi bir dem soragel dilerisen **bagrumı del***
İy lutfi hem kahrı güzel senden hem ol hoş hem bu hoş (ERD – § 47
– 3)

- **Bağrı kebab etmek:** Dertten, kederden içi yanmak, bağrı yanmak.

Bir gice mihmân ola diyü hayâl-i hâlüñi
*Dil tenûr-ı sinede **bagrum kebâb itmekdedür** (RD – G 10 – 3)*

- **Bağrı yanmak:** Dert, sıkıntı çekmek, derdi büyük olmak.

Ân rûz-ı vişâlet-râ men kâdr ne-dânistem
*Her gice **yanar bagrum** döner yüregüm kana (ŞD – G CLXX – 3)*

- **Bağrına taş basmak:** Sabretmek. Sıkıntıya sessizce katlanmak.

Sînemi sengile dögmekden gamuñda kûftedür

Bagruma bassam n'ola iy seng-dil cevriñle taş (RD – G 31 – 6)

- **Bağrını çâk etmek:** Derdin, kederin hiddetiyle kendini dövmek, dövünmek, iki ayrılmak, açılmak, ikiye bölmek.

Şol gönce kimi çâk ideyin bagrumı her dem

Toptoluca kan eyleyeyin gulgule dönstün (RD – G 64 – 2)

- **Bağrını oda urmak:** Birini derde, kedere salmak, ateşe atmak.

Ğamzeñ kanımı içerken urur oda bagrumı

Ya'nî çü mest mey bula meyli kebâb olur (ŞD – G XXI – 6)

- **Bağrını yakmak:** Dert vermek, kederlendirmek.

Yağar gamgîn olup bağrın Hoten'de dem-be-dem âhû

Haber işideli cânâ şaçıñuñ çîni bûyından (ŞD – G CXLV – 3)

- **Bağrını yarmak:** Derdin, kederin hiddetiyle kendini dövmek, dövünmek, iki ayrılmak, açılmak, ikiye bölmek.

Cânı vû başı vaşluñ için kılmışam fidî

Yâ irişem ya bagrumı yaram kandasın (ŞD – G CXLIV – 4)

- **Bahane bulmak:** Bir işi yapmak veya yapmamak için sözde sebep göstermek.

Bulma bahâne işine kimenüñ

Görmeyüben kimsede 'ayb u 'avâr (RD – Mus I*VI – 5)

- **Bahre dalmak – düşmek:** Büyük bir sorumluluk almak, bir şeyin iyi ya da kötü olarak en büyüğüne sahip ya da tanık olmak.

*Hakkîkat **bahrine taldum** ma'rifet gevherin buldum*

Tarîkatda satam alam şer'ile bâzâr eyleyem (ERD – § 77 – 11)

*Pes **bâhr-i fikre taldum** u aldum ele kalem*

İtdi dilüme nâţıka bu maţla 'ı hıţâb (ŞD – K XII – 21)

Tutdı yavuzlukda münkir çünki çâv

İsteyüb meydân-ı münkirlükde dâv

***Bâhr-i inkâra düşüb** ider şinâv*

Halkı gördükçe talar misl-i segâv (RD – Kıt 105)

- **Bahşış etmek:** Fazladan vermek, hibe etmek.

Tanrı viridi kuvveti bâzûña çün

Virüben hoş kudreti bâzûña çün

Lutf idüp Hak devleti bâzûña çün

***Bahşış itdi** nusreti bâzûña çün* (RD – Kıt 27)

- **Bakmadan görmek:** Manevi olarak hissetmek, içten içe bilmek, gönül gözüyle görmek.

Dervîşün gözi açuk düni günü uyanuk

*Bu söze tanrum tanuk **bakmadın gören** gelsün* (ERD – § 86 – 6)

- **Bal sımak:** Kanat kırmak, özgürlüğünü engellemek.

Tezekkürinde döker 'andelîb-i nâţıka per

*Tefekkürinde **şıdı** şâh-bâz-ı 'âķile **bâl*** (ŞD – K III – 3)

- **Basar-ı akli yoş etmek:** Akli zayıflatmak, güçsüzleştirmek.

*Şol mey ki 'aksi cân gögine âftâbvâr
Nûr u ziyâ virüp **başar-ı 'aklı yoş ider** (ŞD – Mus I*2 – 6)*

- **Baş açmak:** Başındaki örtüyü çıkarmak, ihramın baş kısmını çözmek.

*Gâh 'Arafata çıkaram lebbeyk urup **baş açaram**
Gâh kurbân yerine gelüp koç olup bogazlanuram (ERD – § 69 – 6)*

*Neyiçün **baş açar** u el götürür serv ü çenâr
Ki du 'â eyleyeler kıdd-ı hırâmânuñ için (ŞD – G CXXXVI –
2)*

- **Baş çatmak:** Baş başa vermek, ülfet etmek, başvurmak.

***Baş çatub** kaşuñ gözüñle kaynadurlar
Hâlî olmazlar 'acebdür fitne vü âşûbdan (RD – G 56 – 3)*

*Cân u dil meftun iderler fennine ol göz ü kaş
Gör ne fettânluhlar eylerler **çatub** bir yire **baş** (RD – G 30 – 1)*

- **Baş çekmek:** Ayrılmak, vazgeçmek, karşı gelmek, isyan etmek, ön ayak olmak, başta gitmek, liderlik etmek.

*Ayak yol varmaz şehvet **çeker baş**
Bu derd ile olupdur bagrimuz baş (KÜD – § 1 – 70)*

***Çeküb başı** 'akl-ı bî-hıreddeñ
'İşkuñ sözine mutî' u râmuz (RD – Mus 2*VII –
2)*

*Hükme-i siyâsetüñden **baş çekse** çarh-ı ser-keş
Kahrüñ bozar esâsın olsa ne deñlü muhkem (ŞD – K VIII – 18)*

- **Baş götürmek:** Başını kaldırmak, baş göstermek, meydana gelmek.

*Ye'cûc-ı fitne her yañadan **baş götür(di)se***

*İsekender-i zamân kanı kim eyleye gâzâ (ŞD – Mus VI*2 – 7)*

- **Baş indirmek:** Boyun eğmek, itaat etmek.

Mihr yüz mihrile öpüb işigün yüzün sürer

*Mâh-ı nev ebrûña tañ mı yükünüb **indürse baş** (RD – G 31 – 2)*

- **Baş kesmek:** Baş eğerek saygı selamı vermek, alçakgönüllü davranmak, öldürmek.

***Kesilüb başın** ayahda göriser her ki seniñ*

Yüzün izüñe sürüb koymaz ayaguña başı (RD – G 76 – 9)

Hizmetüñ eylemede yok keselüm

Dâmenüñ korsam elümden kes elüm

Reh-i 'ışkuñda seniñ ölmeyenüñ

*Tîg-i hicrânile **başın keselüm** (RD – Kit 114)*

- **Baş koşmak:** Baş başa vermek, fikir birliği yapmak, canla başla bir işin üzerine düşmek, komutan olarak atamak, yarışmak.

*N'ola zülfî gibi **baş koşsa** hevâya Şeyhî*

Şormazam degme kişi çengine perçem neyisem (ŞD – G CXVIII – 7)

- **Baş oynamak:** Can vermek, gönüllü olarak kendini feda etmek, hayatını tehlikeye atmak.

Korku kaygu 'âr u nâmûs olmaya 'âşıklara

*Dost için **baş oynaram** vehm ü hayâlet itmezem (ERD – ş 72 – 11)*

'Âyîn erkân 'ışk içinde böyledür bellü beyân
Cân virüp **baş oynayalar** isteyeler çâreden (ERD – ř 92 – 5)

- **Baş terkini vermek:** Başından, canından vazgeçmek.

Baş terkini vir iste anı isteme tevekkuf
İki sanuben turma geçer fırsat ele girmez (ERD – ř 41 – 7)

- **Baş urmak:** Baş eğmek, saygıyla eğilmek.

Almış ele bir sebû şarâbı
Erkânile öpkünüb **urub baş** (RD – K 5 – 7)

Cemâli mihrine gün düşse zereden kem ola
Bu âftâb ki **baş urdı** âsmânumuza (şD – G CLXII – 2)

- **Baş üzere çekmek:** Boyunu aşmak, derdi artmak, tahammül sınırını aşmak.

Belâsın anun **baş üzre çeke** kim
Diye dost dahı sana dost biyâyî (ERD – ř 133 – 3)

- **Baş vermek:** Canını vermek.

'Işk kime kime saldı sâye **başını virdi** gavgâya
Mansûrlayın esrük delü ene'l-hak da'vâ eyledür (ERD – ř 17 – 4)

Hak yolunda girçegin ayak basan
Baş vire vü halka kaş kaytarmaya (KÜD – ř 40 – 6)

Geh gül-istânda açılam geh yile varam saçılam
Geh **baş virüb** geh biçilem efgân olam geh bülbüle (RD – G 69 – 2)

- **Baş yarağın görmek:** Hazırlık yapmak, levazım düzmek, hazırlık görmek.

Ten 'azâbın tartayın çün cân şafâsın sürmedüm

Baş yarağın göreyin çün dil yatını bilmedüm (ŞD – G CXXVIII – 5)

- **Başa ayak basmak:** Ezmek, ayağının altına almak, etkisi altına almak.

'İşk ayağın ki basdı benim başum üstüne

Sen san ki 'ömr-i tâze kodı yaşum üstine (RD – G 67 – 1)

Sâyeñ ne yire salsañ biter nihâl-i 'izzet

İy serv-i sâye-perver başuma bas ayaguñ (RD – G 38 – 2)

- **Başa devlet tacı urulmak:** Şansı yaver gitmek, şansı yüzüne gülmek, şans verilmek.

Başuna ol baht u devlet tâci kaçan urıla

Bilüñe çün zühd ü hizmet kuşağın kuşanmaduñ (KÜD – § 82 – 5)

- **Başa düşmek:** Anlamak, akıl erdirmek, akla gelmek, fikir oluşturmak, başa gelmek.

Başuma müşgîn saçuñdan düşeli sevdâ-yı 'ışk

Gitmedi sevdâlu başumdan menüm gavgâ-yı 'ışk (RD – G 37 – 1)

- **Başa gelmek:** Kötü bir durumla karşı karşıya kalmak, gücü yetmek, başa çıkmak.

Sabrum karârum gitdi 'ışk sırrumı fâş itdi

Ben dahı ideyüm şunu kim başa geldüm (ERD – § 82 – 2)

- **Başa kara gün uğratmak:** Dert, sıkıntı vermek, kötü gün göstermek.

Gözümden urdı münevver yüzün nigâr dirîg

Başuma qara gün uğratdı rüzgar dirîg (ŞD – G XCIV – 1)

- **Başa kaygılar üşmek:** Sıkıntı veren düşüncelerle dolmak, kötü şeyler düşünmek.

Huzûrum gitdi tebdîrüm tağıldı

Başuma çevreden kaygular üşdi (KÜD – § 26 – 2)

- **Başa salmak:** Musallat etmek, bela olmak.

Sevdâ-yı 'ışkı hüküm-i kazâ şaldı başuma

Bu şûr u şevkümüñ sebebi ol kadar yiter (ŞD – G LXIV – 6)

- **Başı dağınık olmak:** Derli toplu fikirleri olmamak, düşünceleri karışık olmak, dikkati dağınık olmak.

Bu taguk başumuzu kıl kerem dir

Ki pîr oldı henüz kör ü kerem (KÜD – § 1 – 36)

- **Başı selamet etmek:** Sıkıntıdan kurtulmak, kendini güvene almak.

Derd ü mihnet yoldaşumdur bu yola 'azm ideli

Dost belâsından başum bir dem selâmet itmezem (ERD – § 72 – 2)

- **Başına ayak komak:** Dengesini bozmak, düzenini yıkmak.

'Aklı gider vâlih ü hayrân olub

'İşk kimüñ ki başına kor ayag (RD – G 36 – 5)

- **Başına bir şey gelmek:** Kötü bir olayla karşılaşmak, bir sıkıntı yaşamak, bir bela, musibet çekmek.

Başına bir 'ışk u sevdâ gelenüñ tanugıdur

Beñzi saru yaşlu gözi dahi bağıri başına (KÜD – ş 39 – 4)

- **Başına ermek:** Başa gelmek, sahip olmak.

Çü didârından irmişdür başuma sâye-i devlet

Göyinem şevki tâbindan gerekmez gölge tûbâdan (ŞD – G CXL – 2)

- **Başına hâk – toprak saçmak:** Başa toprak saçmak, ağıt yakmak, kederlenmek, yas çekmek.

Dîvânlar içre hattıñ elinde sakîm olup

Toprak saçup başına ki olur hâksâr hât (ŞD – G XC – 6)

Şahîfe kara geyür hatt başına hâk saçar

Çü hasretüm şıfatın ruķ'a-i beyâna yazam (ŞD – G CXXVI – 4)

- **Başına kara yazı yazmak:** Kaderi, alın yazısı kötü olmak.

Ķara yazu imiş başuma hattıñ

Ne tağyîr ola kim ceffe'l-ķlaemdür (ŞD – G XIX – 6)

- **Başına kıyamet kopmak:** Başa kötü bir şey getirmek, kötülük yaşamak.

Ķaddi hayali sâye-i tûbî şalar ne gam

Hicrân odı Ķoparsa başuma kıyâmeti (ŞD – G CXCI – 6)

- **Başına saçmak:** Baştan aşağıya bir şeyler dökmek.

Ayva çiçekleri acuben akça bogçasın

Hublar başına niçe saçarlar nisârı gör (KÜD – ş 30 – 20)

Kanı şol 'işret idüp raks uranlar

Kanı şol başlara saçu saçanlar (KÜD – § 63 – 8)

Ġark oldu kanlu yaşına şâm u seher şafak
Bahr acıdı vü ber başına saçdı hâk-i râh (ŞD – Mus V*4 – 3)

- **Başına seng urmak:** Pişman olmak, başını taşlara vurmak, ah etmek.

Ger bezmümüzde ehl ola cân terk iderseñ sehl ola
Manşur da ger cehl ola başına urġıl sengi sen (ŞD – G CXLVIII – 6)

- **Başına taç etmek:** Saygıda kusur etmemek, hürmet göstermek, layıkıyla davranmak.

Başında tâc idüp ‘ahdi giyüben hırka’-i cehdi
Ridâ’-i hizmet ü zühdi bilinde hem kemer kıld (KÜD – § 27 – 24)

- **Başına taç konmak:** Şansı dönmek, başına devlet kuşu konmak, şansını yaver olmak.

Çün ki kondı tâc-ı Rahmân başuña
Togsa tañ mı nûr-ı Yezdân başuña
Çün kasemdür cümle Kur’ân başuña
İns ü cinn and içer iy cân başuña (RD – Kıt 4)

- **Başından aşmak:** Tahammül sınırını aşmak, kaldıramayacak kadar ağır bir yükü olmak, boyunu aşmak.

Yine bu dertlü gönül kaynadı taşa geldüm
’Işk deniziniün mevci başumdan aşı geldüm (ERD – § 82 – 1)

Meğer sâbirlık ol Hak vire yohsa
Uş âh u nevha mevci başdan aşdı (KÜD – § 26 – 9)

- **Başından gitmek:** Rahatsız etmekten vazgeçmek, unutmak, etkisini yitirmek.

Bu derdden mest olup mestânelik kıl

Başundan gitmesün hummâr hîrgiz (ERD – § 43 – 12)

Başuma müşgîn saçuñdan düşeli sevdâ-yı 'ışk

Gitmedi sevdâlu başumdan menüm gavgâ-yı 'ışk (RD – G 37 – 1)

'İşkuñuñ cânâ kaçan sevdâsı başumdan gider

Kalbümi çekmekdedür zülfündeki kullâblar (RD – G 14 – 2)

- **Başını ayak etmek:** Haksızlık etmek, haksızlığa uğramak, hakkını yemek, sıkıntı çektirmek, dert vermek.

İrişemez Tañrıya güm-reh ü ser-geşte olup

Her ki yoluñda senüñ başını itmez ayag (RD – G 34 – 4)

- **Başını hırkaya çekmek:** Tarikata bağlı kalmak, tarikat kurallarına uygun davranmak.

Sûfi iseñ bî-hod olub ol hamûş

Hırkaña çek başuñı itme humda mey

Hâm iken çoşar egerçi humda mey

Puhte olandan sonra itmez hîc cûş (RD – Kıt 52)

- **Başını hoş eylemek:** Çakırkeyif olmak, hafif sarhoş olmak, keyfi yerinde olmak.

Gel bu 'ışkun şerbetinden bir kadeh nûş eylegil

Gel bu 'ışkıla başunu tâ ebed hoş eylegil (ERD – § 68 – 1)

- **Başını kavgaya vermek:** Mücadele için canını vermek, bir ülkü uğruna can vermek.

Dost hevâsına düşen küllî hevâlardan geçer

Başını gavgâya virmez yog u yâ varı nider (ERD – § 7 – 5)

- **Başını salmak:** Kendinden geçmek, aşka gelmek, cûşa gelmek.

Reyhân salar başını bu meclisde mest olup

Nerges kadeh dutup yazar oldu humârı gör (KÜD – § 30 – 11)

Bu nağmeler deminde ki ağaclar semâ' urur

Kim kefçalar şalar başını kim saçar direm (ŞD – K X – 16)

- **Baştan aşmak:** Pek çok olmak, pek çoğalmak.

Su başdan aşuben seni boğmadın ögüñ dir

Bu işden ol âgâh u haber-dâr ölüm var (KÜD – § 46 – 3)

- **Baştan ayağa ayb olmak:** Çok büyük ayıp etmek.

Saçuma münsif ü mukırrem kim

Başdan ayağa 'ayb u ma'zûram (KÜD – § 93 – 15)

- **Baştan ayağa düşvar olmak:** Çok zor olmak, çok güç olmak.

Bu derde bulmadum dermân bu müşkil olmadı âsân

Ki ben bî-çâre kul başdan ayağa küllî düşvâra (KÜD – § 12 – 17)

- **Batıl işten geçmek:** Boş işten geçmek, beyhude yere uğraştan vazgeçmek.

Niçe kim virdüm nasîhat bâtil işden giçmedi

'Âsî olup Hak katunda yüzümi kir eyledi (KÜD – § 128 – 4)

Bâtl işden giç ögüñ başuña dir

Gözüñ aç urandur uran tevbe kıl

(KÜD – § 91 – 42)

- **Batıl işten tevbe kılmak:** Boş işten geçmek, beyhude yere uğraştan vazgeçmeye yemin etmek.

Ger Hak'a irmek dilerseñ bâtl işden tevbe kıl

Mustafâ şer'ini tut kim hak nebîdür bî-hilâf

(KÜD – § 75 – 8)

- **Batınına aşk düşmek:** Aşık olmak.

Her kimüñ kim bâtınına düşe 'ışk

Zâhirin kılur harâb u pay mâl

(KÜD – § 86 – 21)

- **Bay kapının dilencisi olmak:** Zengin kapının dilencisi olmak, zenginlerden para veya yemek isteyen kişi olmak.

Bu Kemâl Ümmî yazuklu kuluna

Bay kapuñ dilencisi yohsuluña

(KÜD – § 7 – 151)

- **Bayık tanıklık vermek:** Tanık olmak, tanıklık etmek.

İ çalap bayık tanıklık virürüz

Kim şeriküñ yok birsin yalıñuz

(KÜD – § 7 – 23)

- **Bed bakmak:** Kötü bakmak, kötü gözle bakmak.

Bed dime bed bahma yaradılmışa

Her neye kılsañ nazarı kıl nigü

(RD – Mus 1*I – 2)

- **Bed demek:** Kötü konuşmak, kötü söz söylemek.

Bed dîme bed bahma yaradılmışa

Her neye kılsañ nazarı kıl nigû

(RD – Mus 1*I – 2)

- **Beden seddini yıkmak:** Fenâfillâha erişmek, ölmeden önce ölmek.

Sefer kılmak için ol dost iline

*Yıkup işbu **beden seddin** giderem*

(ERD – § 76 – 4)

- **Bedenden geçmek:** Vücudundan vazgeçmek, canından vazgeçmek.

*Al Şeyhî pendî benden cân gözle **geç bedenden***

Çırtıldı mâ vü menden şol kim beğâsın ister

(ŞD – G XXXIX – 7)

- **Beğlik sürmek:** İktidarda olmak, liderlik etmek, zevk ve sefa içinde yaşamak.

*İy güzellik tahtına sultân olup **beğlik süren***

Çulk ile çalkı dirüp hükmine münkâd eyleyen

(ŞD – G CXLIII – 3)

- **Bel bağlamak:** Umut bağlamak, güvenmek.

*Meşgûl ola riyâzete **bil bağlaya** 'ibâdete*

Müştâk olan ol hazrete ne uzanıp yatmak gerek

(ERD – § 56 – 5)

Ümmî Kemâl eydür n'idem bu derdile kande gidem

*Ne kuvvetile ben 'adem kulluga **bil bağlayan***

(KÜD – § 111 – 7)

- **Bela çekmek:** Gam, keder, bela, sıkıntı çekmek.

*Gel gör bunun fenâsını **çekme** zinhâr **belâsını***

Tiz tiz niçe noksân irür bir bak bunun kemâlîne

(ERD – § 102 – 5)

- **Beli bükme:** Bir iş yapamayacak duruma düşmek, zayıf düşmek, güçsüz düşmek.

Çün **bilümüzi bükdi** ağır yükleri nefsüñ

Tut elümüzi lutfuñıla bizi tayandur

(KÜD – § 9 – 8)

Yazuk yükleri **bükdi bilümüzi**

Şaşurdu kamu 'akl u bilümüzi

(KÜD – § 1 – 54)

- **Belinde kemer kılmak:** Birinin müdavimi olmak, birine ya da bir şeye sıkı sıkıya bağlamak.

Başında tâc idüp 'ahdi giyüben hırka'-i cehti

Ridâ'-i hizmet ü zühdi **bilinde** hem **kemer kıldı**

(KÜD – § 27 – 24)

- **Beline taş bağlamak:** Baskı yapmak, gelişmesini engellemek, üzerine ağırlık yapmak.

Her ne kim olur cihânda nîk u bed Hakdan

Bagladuñ dişüñ uşadan **taşı** öpüb **bilüñe**

(RD – G 66 – 5)

Yirdeki da 'veti fevt ola gidem diyü göge

Bagladuñ bilüñe iy nûr bilâ-sâye **taşı**

(RD – G 76 – 5)

- **Bende düşmek:** Tuzağa düşmek, yakalanmak, ele geçmek.

Bunda tûzaga tutildum **bende düşdüm** nâ-gehân

Bülbülem zârîlgum ol gülistânım andadur

(ERD – § 25 – 4)

- **Bende salmak:** Tuzağa düşürmek, tuzakla yakalamak.

İ nice biñ kılı bir kem kıl ile **bende şalar**

Kemendi hindü saçuñuñ 'aceb dil-âver imiş

(ŞD – G LXXXVIII – 4)

- **Beni benden almak:** Kendinden geçmek.

*Bir lu'bile **bizi bizden aldı***

Tâ küñ kızınıñ güzel lu'âbı

(RD – Mus 3*IV – 2)

- **Berat yazmak:** İmtiyaz vermek, rütbe vermek.

Ğudretüñ rif'atinde bedr-i felek

*Şadr sinüñ didi vü **yazdı berât***

(ŞD – K XV – 18)

- **Bey'at kılmak:** Kabul etmek, tasdik etmek.

*Şu **bey'at kılan** on yarı hakıçün*

Olara kıldugun yarı hakıçün

(KÜD – § 1 – 121)

Tahtü 'ş-Şecer'de hem 'Avf vü Zübeyr

***Bey'at kılup** kamu aña virdi irâdeti*

(KÜD – § 23 – 47)

- **Bezme oturmak:** Eğlence meclisi kurmak.

Yürürseñ rezm için 'âlem tıarsın

Otursan bezme câm-ı Cem tıarsın

(ŞD – Mes I – 10)

- **Bıçak çalmak:** Bıçak darbesi vurmak.

Hubb-İbrâhîm için kim i Celîl

Çaldı İsmâ'îl'e bıçak ol Halîl

(KÜD – § 7 – 65)

- **Bıçak çekmek:** Saplamak üzere bıçak çıkartmak, birine karşı bıçak göstermek.

Ger ölmüş ola dirilür hemân-dem

*Bu çaguñda kime **çeksen bıçağı***

(RD – G 83 – 5)

- **Biliş olmak:** Arkadaş olmak, aşına olmak.

Âşinâ idüm ezelden şimdi düşdüm gurbete

*Yine **bilîş olmağa** cânân iline giderem*

(ERD – § 81 – 5)

- **Bin taşla başını dövmek:** Çok pişman olmak.

Yohsa sonra hiç assı kılmasıyar

***Biñ taşla başuñu dög** tak tak*

(KÜD – § 77 – 13)

- **Bin yaşamak:** Çok yaşamak.

*Bu dördi her ki bir arada gördi **biñ yaşadı***

Mey ü miyân-ıçemen dil-ber ü kenâre-i âb

(ŞD – K XIII – 19)

- **Bir avuç balçığa söz söyletmek:** Canlandırmak, can vermek, çamurdan insan yaratmak.

İ bir avuç balçığa söz söyleyeden

Kâmil insan idüp ihsân eyleden

(KÜD – § 7 – 8)

- **Bir hadeng ile bin cana kast etmek:** Kayın ağacından yapılan bir ok ile bin kişiyi öldürmeye çalışmak, mucizeyi gerçekleştirmeye çalışmak, olmayacak işe kalkışmak.

*Ġamzeñ ki **bir hadeng ile biñ cânâna kaşd ider***

Hoş âhuvâne gözler ü şîrâne kaşd ider

(ŞD – G XXXII – 1)

- **Bir kadem yoldan sapmak:** Yoldan çıkmak.

*İnşâ'Allah kim bu yoldan sapmayavuz **bir kadem***

Çün bize irşâd olupdur mürşid-i yigâneden

(KÜD – § 99 – 11)

- **Bir nefes buyruk sımak:** Bir an bile emri bozmamak, emirden hiç çıkmamak.

Zîhi kul-kim hâcası emrinde sürer 'ömrîni

*'Aklı koyup nefse uyup **bir nefes buyruk sımaz** (KÜD – § 31 – 23)*

- **Bir nefeste ermek:** Hemen varmak.

***Bir nefesde ire** maksûdına saña irişen*

Cezbe-i Hak irişüb olmayuben bî-hûde gûş (RD – K 4 – 15)

- **Bir nefeste iki id etmek:** İki bayramı bir arada yapmak.

Siz bizüm bizden bize gıtdüğümüz kılman 'aceb

***Bir nefesde iki 'id ider** bizüm tüccârımız (ERD – § 37 – 6)*

- **Bir olmak:** Bir araya gelmek, işbirliği yapmak.

Eşrefoglı Rûmî ikilik defterin yakdı oda

***Bir olup** birlik bulup berkitdi birle birlige (ERD – § 1 – 9)*

- **Biri iki görmek:** Şaşı bakmak, gerçeği çarpıtmak, yanlış görmek, yanılmak.

***Bir iki görene** şaşı dinür*

Nişe kim nâ-mahreme nâşî dinür

Görmek olmaz dime biri göregör

Yohsa saña kurlar başı dinür (RD – Kut 103)

- **Birinden sormak:** O işin uzmanı olmak, o konuda en bilgili olmak, başvurulacak merci olmak, sorumlu tutmak, hesap sormak.

Çü senden sorılır her hakk u bâtil

Dahılar itdüğinden olma gâfil (ŞD – M I – 47)

Didi yiterse şâm içre bir oğlak

- **Birinin sözüyle sûktan çıkmak:** Pazardan çıkmak, girilen yerden çıkmak.

Sûk-ı 'ışka girmişem geşt iderem hoş zevkile

Çıhmazam kimse söziyle ben dahı ol sûkdan (RD – G 55 – 5)

- **Birinin suçuna kalmak:** Suçu üstlenmek, suça ortak olmak.

Kimsenüñ suçına kalma kim senüñ ola mu 'âf

Kim senüñ göñlüñ yıkarsa kakıma sabreyle yut (KÜD – § 41 – 20)

- **Birlik bulmak:** İşbirliği yapmak, birlikte bulunmak, birlik olmak.

Eşrefoglı Rûmî ikilik defterin yakdı oda

*Bir olup **birlik bulup** berkitdi birle birlige* (ERD – § 1 – 9)

- **Birlik iline aşmak:** İkilikten geçmek, birliğe varmak.

Eger müsâfiriseñ kıl sefer vücûduñdan

*Giç ikilik ovasından o **birlik iline aş*** (KÜD – § 74 – 8)

- **Bî-şeriat laf urmak:** Şeriat dışında konuşmak, şeriata uygun olmayan laf etmek.

*İ hakikatten dem uran **bî-şerî'at urma laf***

Şer'i koyup bid'ate uyan zirâ gümrâh olur (KÜD – § 66 – 8)

- **Biti kararmak:** Ömür miadını doldurmak, hayatının sonlarına gelmek, olgunlaşmak.

*Karardı **biti** agardı sakal saç*

İlâhî üstümüze rahmetüñ saç (KÜD – § 1 – 37)

Kısalduğunca bu 'ömriñ uzandı tûl-ı emel

Karardı gönliñ ü bitüñ agardı saç u sakal (KÜD – § 87 – 21)

- **Boğazına kadar kan olmak:** Çok büyük bir sorunla karşı karşıya kalmak, büyük bir sıkıntı içinde olmak.

Ne eksile keremüñden teraḥḥum eyler iseñ

Boğazumuza degin tut ki kanda bulunduğ (ŞD – G XCVIII – 4)

- **Boynu bağı olmak:** Esir olmak, köle olmak.

İy begüm ben de senüñ bir boynu bağı bendeñem

Dutaram her ne buyursañ çılmazam buyrukdan (RD – G 55 – 3)

- **Boynuna gaflet ipini takmak:** Boş bulunmak, gaflete düşmek, dikkatsiz olmak.

Bu Kemâl Ümmî bigi nefse uyup

Boynuña gaflet ipini tab tak (KÜD – § 77 – 15)

- **Boynuna salmak:** Boynuna dolamak.

Boynuma şal saçuñ belâsını kim

Olmasun boynuna vebâl iy dost (ŞD – G X – 6)

- **Boynuna organ takmak:** Büyük bir sorumluluğun altına girmek, idam edilmek üzere boynuna ip geçirmek.

Hem-dem oldı bir nefes Mansûrıla

Boynuna organını takdı bu 'ışk (ERD – § 50 – 5)

- **Boynuna vebal götürmek:** Vebale girmek, vebal almak, hakka girmek, hak yemek.

Buña garrâ olup aldanma zinhâr

Götürme boynuna bunca vebâli (KÜD – § 133 – 2)

- **Boynuna vebal olmak:** Vebale girmek, hakka girmek, hak yemek.

Boynuma şal saçuñ belâsını kim

Olmasun boynuna vebâl iy dost (ŞD – G X – 6)

- **Boynuna zincir takmak:** Boyunduruk altına girmek, köle olmak.

Tak riyâzet zencîrin boynuna nefsün 'ışkıla

Tâ ki nefsün divlerin getüresin îmâna da (ERD – § 115 – 2)

- **Boynunu bende bırakmak:** Tuzağa tutulmak, bile bile tuzağa düşmek.

Bırakdı süsen-i âzâde boynını bende

Kılalâ bâd-ı şabâ zülf sünbülün pertâb (ŞD – K XIII – 10)

- **Boynunu burmak:** Boynunu bükme, sızlanmak.

Gel tevbeye dâyim dihil Estagfîru 'llahe 'l-azîm

Kahr ola Şeytân-ı racîm boynını lâ-havle 'yle bur (KÜD – § 60 – 9)

- **Boynunu çapmak:** Boynunu vurmak, öldürmek, idam etmek.

Eger gâzî isen öz nefsüñ öldür

Niçe mü 'minlerüñ boynun çaparsın (KÜD – § 105 – 5)

- **Boyun vermek:** İtaat etmek, boyun eğmek, canını vermek.

Ölmezden ön öldünise ger sen seni bildünise
Yola **boyun virdünise** bu ad u sandan fârig ol (ERD – § 65 – 5)

Bâtl ‘amellere ne kadar dir iseñ uyar
Virmez boyun hak işlere şol vahşî kuz gibi (KÜD – § 132 – 8)

- **Bölük bölük yügürmek:** Grup halinde hızlıca yürümek.

Şaçmış tozuñi gülşen-i firdevse bâd-ı şubh
Rıdvân **bölük bölük yigürür** kim ala belek (ŞD – Mus I*5 – 3)

- **Buğzu sımak:** Kin ve nefretten vazgeçmek.

Şu kul kim bildi şâhuñ Kibriyâsın
Sımışdur buğzu okın kibri yasın (KÜD – § 100 – 1)

- **Buhlu terk eylemek:** Cimrilikten vazgeçmek, pntilik yapmamak.

Çün sag u dirisin dahı **terk eyle buhlu** ol sahî
Var ‘ibretile bak ahı kim n’olmuş ashâb-ı kubur (KÜD – § 60 – 6)

- **Bulutuna nem vermek:** Yoğunluğunu artırmak, sebepleri çoğaltmak, etkisini artırmak.

Yağmur yirine bâğa dürr ü güher saçardı
Feyzüñ bihârı **virse neysân buludına nem** (ŞD – K VIII – 7)

- **Buyruk sımak:** Emri bozmak, emre itaat etmemek, kurala uymak, kuralı bozmak.

Müsülmân ol Hak’a tap putlaruñ sı
Sen i ‘âsî niçe **buyruk sıyasın** (KÜD – § 100 – 8)

- **Buyruk tutmak:** Emre uymak, kurala uygun davranmak.

Hak'uhn buyruklarun tutdı dahı nehyini terk itdi

Resûlına uyup gitdi hemîşe kış u yayında (KÜD – § 25 – 2)

- **Buyruktan çıkmak:** Emre itaat etmemek, emri uygulamaktan vazgeçmek.

İy begüm ben de senüñ bir boynı baglu bendeñem

*Dutaram her ne buyursan **çılmazam buyrukdan*** (RD – G 55 – 3)

- **Buz gibi donmak:** Soğukta kalmak, soğuktan donmak.

Bügenme ulu ırmaga karış denize git

*Sakın sovuga ugrayuben **toñma buz gibi*** (KÜD – § 132 – 14)

- **Bülbül gibi figan kılmak:** Çılgılık atmak, feryat etmek, ses çıkarmak.

Bülbül gibi kıl** tâ tâ-be seher her gice **efgân

Yatma tur gönül vakit geçer gülzâr ele girmez (ERD – § 41 – 2)

- **Bülbül gibi ötmek:** Güzel sesler çıkarmak.

Karga gibi ötenüñ ancak nasibi cîfedür

*Ger saña gülşen gerekse imdi **bülbül gibi öt*** (KÜD – § 41 – 15)

C

- **Caha düşmek:** Mevki hırsına kapılmak.

*Kimüñ ki göñli vü cânı cihânda **câha düşer**
Bilüñ ki togru yolından sapar o çâha düşer* (KÜD – § 59 – 1)

- **Cam içmek:** Şarap içmek.

*Bu gün ki mevsim-i güldür gerek ki **câm içeler**
Neşât-ı 'iş ile her lahza şâd-kâm içeler* (ŞD – G LXXVII – 1)

- **Cam-ı Cem tutmak:** Kadeh tutmak, kadehten şarap içmek.

*Yürürseñ rezm için 'âlem tutarsın
Otursañ bezme **câm-ı Cem tutarsın*** (ŞD – M I – 10)

- **Can almak:** Hayat almak, canlanmak, dirilmek.

*Ki Cem'den **cân alupdur** mâr-ı Dağhâk
Saña cân virür ejderhâ-yı eflâk* (ŞD – M I – 4)

- **Can bağışlamak:** Can vermek, öldürmekten vazgeçmek, hayat vermek.

***Cân bağışlar** câna iy cân her sözüñ
Her dilüñdür kûti cân-perver sözüñ*

Cânile her dil ider ezber sözüñ

Tûtî-i rûha virür şekker sözüñ

(RD – Kıt 16)

- **Can bağlamak:** Canını bir şeye ya da birine emanet etmek.

Cân bağlamak ol zülf-i perîşâna ne müşkil

Zencîre çekilmek dil-i dîvâne ne müşkil

(ŞD – G CXII – 1)

- **Can beslemek:** Canını, ruhunu doyurmak, gönlünü ferah tutmak.

Sabrile cân besleyen âdem müdâm

Şol bhâyim bigi nefis otarmaya

(KÜD – § 40 – 7)

- **Can bulmak:** Canlanmak, hayata başlamak, yeniden başlamak, dirilmek.

Gel gel ey şâh-ı cihân çün yiñi cân buldı cihân

Cân virüp 'iş itmeyen cânân ile bî-cân ola

(ŞD – G IV – 5)

- **Can dilemek:** Bağışlanmayı dilemek, af dilemek.

Şâh meger kim cân dilemişdür

Uşda benem dir kul kula düşdi

(ŞD – G CLXXII –

4)

- **Can feda kılmak:** Canını vermek, canını feda etmek, canını bağışlamak.

Çün sınıklular bilür sınık seyikler sevdigin

Cânını kılur fidâ aña ne kollar başlar

(KÜD – § 61 – 15)

Âden n'olur perî vü melek vahş u tayrile

Bu vaşfuñ işideli kılur saña cân fidî

(ŞD – Mus IV*6 – 7)

- **Can gözlemek:** Canını gözetmek, canını korumak.

Al Şeyhî pendî benden cân gözle geç bedenden

Çırtıldı mâ vü menden şol kim beğâsın ister (ŞD – G XXXIX – 7)

- **Can gözünü açmak:** Üçüncü gözünü açmak, maneviyatını güçlendirmek, olaylara başka gözle bakmaya başlamak.

İllâ görmez anı bu ten gözi cân gözi gerek

Cân gözün açmağa bir mürşid katına varalar (ERD – § 26 – 10)

Cân gözün aç ki irdi yine nev-bahârı gör

Minnet kıl imdi kudret-i perverdigârı gör (KÜD – § 30 – 1)

- **Can gözüyle görmek:** Hissetmek, maneviyatı güçlü olmak, altıncı hissi kuvvetli olmak.

Anuñ yüzi ten yüzi degül cân gözi görür

Anuñ sözi kal dili degül hâl dilidür (KÜD – § 24 – 10)

Ol câmda cân göziyle gördüm

Kim âyîne-i cihân-nümâdur (ŞD – Mus II*1 – 9)

- **Can ısmarlamak:** Can vermek, ölmek.

Eşrefoğlu Rûmî eydür maksudum anun derdidür

Bir dem derdsüz olurısam cân ısmarlayasun (ERD – § 18 – 7)

- **Can ile yola gelmek:** Canını vermeye hazır olmak.

Baş oynayan yoluña yaluñuz beşer degül

Cân ile geldi yoluña bu ins u cân dağı (ŞD – G CXCVII – 2)

- **Can koymak:** Canından vazgeçmek.

'Âşıkısan teni terk it cân ko cânâna git
Tene cânâ kalanun işi hacâlet tâ ebed (ERD – § 4 – 3)

- **Can kulağıyla müstemi olmak:** Can kulağıyla dinlemek, gönülden dinlemek, çok dikkatli dinlemek.

Seherde hoş nefesile kamusu (Fa'nzur) olur
Ki cân kulagıla müstemi' ol avâze (KÜD – § 36 – 15)

- **Can kuşu uçmak:** Ölmek, vefat etmek, canı bedenden ayrılmak.

Yine cismüm tilsımın bozdu 'ışkun
Yine cânum kuşu pervaza uçdı (ERD – § 126 – 4)

Boşladı kahşadı çü ten kafesi
Tut ki cânuñ kışı bugün uçdı (KÜD – § 126 – 3)

- **Can olmak:** Can vermek, diriltmek, canlandırmak.

'İş ü sürûr u şöhbete cân oldu gey ba'id
Âfâk içinde olalıdan mübtelâ-yı 'ışk (ŞD – G XCVII – 3)

- **Can teslim kılmak:** Ölmek, ruhunu teslim etmek.

Şeyhî kıldı kapuñda cân teslîm
Ten-i bî-cân durur ki haste yatur (ŞD – G XXIX – 7)

- **Can u gönül birle sevmek:** Can u gönülden sevmek, çok sevmek, derinden sevmek.

Kim cân u gönül birle severse o Hudâ'yi
Dilinde hemîşe adı tekrâr gerekdür (KÜD – § 52 – 4)

- **Can u gönülden sevmek:** Çok sevmek, derinden sevmek.

Bu 'ışk u dem u zevk ü kamu şek ü safâmuz

*Ol girçek eri **cân u gönülden sevelidür** (KÜD – § 24 – 25)*

- **Can vermek:** Ölmek, vefat etmek, canını birine vermek, biri ya da bir şey uğruna canını vermek.

Didüm gönül bu yolda sen gerek bin kez viresin cân

*Didi bir günde bin kez **cân virürsem** dahi sezâdur (ERD – § 23 – 8)*

*'İşkuña **cânın viren** 'uşşâk için*

Bî-nişân dizâruña müştâk için (KÜD – § 7 – 134)

Ğamzeñ hadengine nice tutsun ciger siper

*Göñlüm oğına **cân viricek** 'aql yayına (ŞD – G CLX – 4)*

- **Cana can olmak:** Can vermek, canlandırmak, heyecanlandırmak, neşelendirmek.

*Çü dil-ber **câna cân oldu** vişâli râygân oldu*

Şol işler kim 'ayân oldu beyân aña ne hâcetdür (ŞD – G LXXIII – 6)

- **Cana dem urmak:** Cana değmek, dokunmak.

*Yine nesîm-i sa'âdet **dem urdı cânumuza***

Ki uş hü mâ-yı şeref kondı âşiyânumuza (ŞD – G CLXI – 1)

- **Cana düşmek:** İçine düşmek, içine dert olmak, içini yakmak.

*Bu niçedür derddür ki **düşdi cânâ** dermân istemez*

Arturur günden güne derdini noksân istemez (ERD – § 40 – 1)

- **Cana hançer çekmek:** Öldürmeye teşebbüs etmek.

Gözüñ cellâdı cânuma çeker her lahzada hançer
Dökerdi kanum olmasadı hâcib ortada ebrû (ŞD – G CL – 4)

- **Cana kast etmek:** Öldürmeye teşebbüs etmek.

Gözleyüb hoş âhûvâne gözlerüñ
Kasd ider şîrâne cânê gözlerüñ
Tîrini koyub kemâne gözlerüñ
Cânumı kıldı nişâne gözlerüñ (RD – Kit 8)

- **Cana kıymak:** Öldürmek.

Anuniçün sözleri mestânedür
Mest olanlar hemîşe cânâ kıyar (ERD – § 24 – 12)

Seheldür mâl u milküñ terki yolda
Gerek kim cânâ vü başa kıyasın (KÜD – § 100 – 13)

Yaralu bağrumı ger derdile yaram kime ne
Yâra yâr olmağ için cânâ kıyaram kime ne (ŞD – G CLII – 1)

- **Cana minnet olmak:** Bir lütuf olarak kabul etmek.

Âzâr-ı dil diler ise düşmen bigi habîb
Cânuma minnet ola ki dil dôt-kâmdur (ŞD – G LXIX – 4)

- **Cana od düşmek:** İçi yanmak, dertlenmek, içine dert düşmek, canı yanmak, içi acımak.

Anuñ muhabbeti odı düşeli cânuma

Yakar içümi derdile hasret harâreti

(KÜD – § 23 – 75)

- **Cana tığ bilemek:** Öldürmeye kast etmek, öldürmeye teşebbüs etmek, öldürmek istemek.

Bilemiş tığini cânuma füsûn ile gözüñ

Cigerüme urmağa ol tîgi fesân ile bile

(ŞD – G CLVIII – 4)

- **Cana uymak:** Gereğini yapmak, maneviyata yönelmek.

Ten murâdın terk idüben cânâ uy kim ‘âkıbet

Mevt iricek fevt olur ten illâ cânuñ lâ-yefut

(KÜD – § 41 – 9)

- **Candan geçmek:** Canından vazgeçmek, ölmek, canını vermek.

Server gözeden yüzini her ayaga sürsün

Dil-ber dileyen geçme gerek cânile serden

(RD – G 57 – 6)

Tâ'alluk kat' idem benden geçem bu cânıla tenden

Tecellî çün gele andan kamu leyli nehâr idem

(ERD – § 74 – 8)

- **Candan gitmek:** Canından vazgeçmek, ölmek, canını vermek.

Bozaram bendini işbu tılsımın

Bu cism ayrılmadan candan giderem

(ERD – § 76 – 5)

- **Candan sefer etmek:** Canından vazgeçmek, ölmek, canını vermek.

Cânlular varmaz bu yola cânım diyen yolda kala

Cân terk iden dostı bula candan sefer etmek gerek

(ERD – § 56 – 7)

- **Candan teberra eylemek:** Canından vazgeçmek, ölmek, canını vermek.

Teberrâ eyleyem cânndan bıragam ben beni benden

Ne kim var 'âriyet andan benüm nem var ki var idem (ERD – § 74 – 9)

- **Canı bedende oynamak:** Canını feda etmeye hazır olmak, can vermeye hevesli olmak.

Yürek kaynar bu cân oynar bedende

Gönül cûşu geçer haddan giderem (ERD – § 76 – 10)

- **Canı çekmek:** Bir şeyi istemek, istek duymak, arzulamak.

Ğamzeñ oğına dil diledi kim ola hedef

Zahmın taħammül idemeyüp şimdi cân çeker (ŞD – G XX – 5)

- **Canı çıkmak:** Çok yorulmak, yorgunluktan ölecek durumda olmak, çok çalışmak, ölmek.

Rûşenî buldı camâliñ vahdetinden sad niyâz

Lutf u ihsân eylegil tâ çıkmaya cânum (RD – G 49 – 4)

- **Canı feda olmak:** Canını feda etmek, canını vermek.

Sañâ i bahtulu sultân fidâ yüz biñ dil ile cân

Mübârek yoluña kurbân hezârân ata vü ana (KÜD – § 20 – 16)

- **Canı göç eylemek:** Ölmek, canını vermek, vefat etmek.

Şol dem ki göç eyler bu cân îmânıla gönder revân

Yâ Ferd ü Rabb el-amân estagfiru'llahe'l- 'âzîm (KÜD – § 11 – 20)

- **Canı kararmak:** Üzüntüden, kederden sararıp solmak, çok sıkıntı çekmek.

Karardı cânum ol hasretde şankim

Şararmış sebzedür bârâna teşne

(ŞD – G CLXIII – 2)

- **Canı kurbana yazmak:** Canını kurban etmek.

Bu gice cânımı kurbâna yazdum

Çabûl eyler iseñ mihmân seniñdür

(ŞD – G XLVII – 6)

- **Canı oda sipend eylemek:** Canını tütsü gibi ateşte yakmak.

Germ oldı yüzi mihrine bâzârı şevkümüñ

Dil müşterîsi ol oda cân eyledi sipend

(ŞD – G XVIII – 3)

- **Canı ortaya koymak:** Canını feda etmek, canından vazgeçmeye hazır olmak.

Dirdüm bulam mı ben anı komışdum ortaya cânı

Her kim görürise delüdür diridi mutlak

(ERD – § 53 – 6)

- **Canı rahmete yatırmak:** Canını feda etmek, canından vazgeçmeye hazır olmak, içini huzurla doldurmak.

İste bul Tanrı hâsın sildür gönlünün pâsın

Gir evliyâ yolına cânun rahmete yatur

(ERD – § 16 – 7)

- **Canı terk etmek:** Ölmek, hayata veda etmek, vefat etmek, canını vermek.

Cânlular varmaz bu yola cânum diyen yolda kala

Cân terk iden dostı bula cândan sefer itmek gerek

(ERD – § 56 – 7)

Dün saçınuñ küfrine cânuñı terk it bugün

Yûsuf-ı Şeyhî iseñ bilelüm İslâmuñı

(ŞD – G CLXXVIII – 7)

- **Canı yola komak:** Canını birinin ya da bir şeyin yoluna feda etmek.

*Şeyhîyem kim **komışam cânımı dil-ber yolına***

Bende kimüñ nesi var bende-i yârem kime ne (ŞD – G CLII – 7)

- **Canına kar etmek:** Canına yetmek, canına tak etmek.

*Firâk **kar itdi cânuma** gelsün 'âşıklar yanuma*

'İşk zencîrin dost boynuma taka geldş taka gider (ERD – § 33 – 3)

- **Canında karar kalmamak:** Tahammülü kalmamak, direnecek gücü olmamak, kararı kaybolmak.

***Karâr kalmadı cânında** 'azm-i yâr iderem*

Bu kâr u bârı şaçı bigi târ u mâr iderem (ŞD – G CXVII – 1)

- **Canını almak:** Öldürmek.

*Şeyhî diler ki gamzeñ **ala cânını** velî*

Virmedi kim ire bu ümîde emân kaşuñ (ŞD – G CVI – 7)

- **Canını başına dirmek:** Aklını başına toplamak, kendine gelmek.

Nakşa aldanma ki nakkâşdan cüdâ düşmeyesin

*Dost yüzinden gözün ayırma **cânunu başuna dir*** (ERD – § 20 – 15)

- **Canını dağlamak:** Canını yakmak, içini acıtmak.

*Suçumu bildüm aqlaram âhıla **cânun taqlaram***

Miskinlige bil baglaramı estagfiru'llahe'l-azîm (KÜD – § 11 – 7)

- **Canını göklere ağdırmak:** Huzura kavuşturmak, rahata erdirmek.

***Cânunı** göklere ağdur işbu yir*

Tenüñi topraga karup katmadın (KÜD – § 96 – 9)

- **Canını kurban eylemek:** Canını vermek, canını ortaya koymak, canını feda etmek.

Dünyâ nedür dost yolına 'âşık anı terk itmeye

Bir cânım var ol dost için kurbân eyleyesüm gelür (ERD – § 18 – 2)

- **Canını terk kılmak:** Ölmek, hayata veda etmek, vefat etmek, canını vermek.

Kıl cânuñı hâk-i pâyına terk

K'eflâke irüresin külâhı

(ŞD – Mus II*2 – 8)

- **Canını uyarmak:** Kendine getirmek, dikkatini toplamak, ikaz etmek.

Bunda bitmeyen işler anda da bitmeyiser

Gafletten uyar cânun 'aklun başuna getir (ERD – § 16 – 4)

- **Cefa çekmek:** Zulüm görmek.

Cefâ çek kim safâya irişesin

Ne oruç var ki soñı bayrâm olmaz

(KÜD – § 72 – 15)

- **Cefâ göstermek:** Zulüm etmek.

Her kim bize gösterür cefâyı

Biz gösterelüm añâ vefâyı

(RD – Mus 5*I – 1)

- **Cehd edip dürüşmek:** Çalışıp çabalamak, uğraşmak, çok çalışmak.

Cehd idüp dürüşmege tâkat kanı

Menzile irişmege tâ'at kanı

(KÜD – § 7 – 40)

- **Cemalini gözlemek:** Gözü birinin yüzünde olmak, birinin yüzüne bakmak.

Göñlüm bu nakş u resmi ço nakkâşa kıl nazar

Gözle yakîn cemâlini gitsün hicâb-ı zan (ŞD – K VII – 22)

- **Cenge düşmek:** Savaşa girmek, mücadele içinde olmak.

Sakla din Bagdâdı içinde 'amel zenbîlini

Düşmesün cengine sermâyeñ riyâ 'ayyârınıñ (KÜD – § 85 – 6)

- **Cennete girmek:** Cennete girmeye layık olmak.

Gözüm vişâlüñ umar yaşın itmedin deryâ

Muğâldür ki gire cennete hasîs ü bahîl (ŞD – G CVIII – 3)

- **Cevlan etmek:** Dolaşmak, dolanmak.

Niçe ki ferr ile cevlân idüp 'arûs-ı felek

Münevver eyleye âyîne bigi meydânı (ŞD – K XIV – 43)

- **Cevre katlanmak:** Haksızlığa, zulme, cefaya, eziyete katlanmak, dayanmak, sabretmek.

Râhat u rahmet gerekse tâ ebed

Bu devir cevrine katlan tevbe kıl (KÜD – § 91 – 12)

- **Cife kovmak:** Leş kovmak, cesetleri uzak tutmak, kötülükleri uzaklaştırmak.

Cîfe kovar cümle gurâb u kilâb

Tûti şeker ister u bülvül gülef (KÜD – § 76 – 10)

- **Ciğer kanı içmek:** Çok hasta olmak, ciğeri ya da ağzı kan dolu olmak.

Bîmâr gözi dem-be-dem haste ciger kanın içer

Şeyhî didügi buyimiş bîmâra tîmâr eyleyem (ŞD – G CXXI – 8)

- **Ciğer yakmak:** Dert vermek, dertlendirmek.

Odlu derd ile seher-geh kılıcağ âh ğarîb
*Ne **ciger yağıduğın** iy cân bilür Allâh ğarîb* (ŞD – G VII – 1)

- **Ciğeri delik delik olmak:** Çok dertli olmak, dertten içi parçalanmak.

*Gözi yaşlu bağırlı başlu **cigerü delük delük***
Olmışam 'âlem içinde 'ışkunun âvâesi (ERD – § 131 – 4)

- **Ciğeri kebab kılmak:** Dert vermek, dertlendirmek.

Yanar iken şecer-i ağıdar içre gül nâra
*'Aceb mi lâle gibi dil **ciger kılursa kebâb*** (ŞD – K XIII – 14)

- **Ciğeri kebab olmak:** Dertlenmek, çok dert çekmek.

Câm-ı kerem ki sendedir 'âleme lutf-ı 'âm iken
*Bize şarâb göz yaşı nişe **ciger kebâb olur*** (ŞD – G XXIV – 2)

- **Ciğeri oda yakmak:** Dert çekmek.

*Haddüñ **oda yahar cigeri** bigi Şeyhî'nüñ*
'Anber düttüdügi ne 'aceb cânâ beñleriñ (ŞD – G CIII – 7)

- **Ciğeri pare pare olmak:** Ciğeri parçalanmak, dert çekmek, sıkıntı içinde olmak.

*Haste **ciger firâkı** ile **pâre pâredür***
Şeyhî kime müyesser olupdur vişâl-i dost (ŞD – G XI – 7)

- **Cihan dinarını büt edinmek:** Paraya tapmak, dünya malına put gibi tapmak.

Terk ü tecrîd ırmağında dîni arı kıldılar

Büt idinmezler cihân dînârını dervîşler (KÜD – § 62 – 4)

- **Cihan gözetmek:** Dünyaya önem vermek.

Der-i cânân koyup cihân gözeden

Âb-ı hayvânı kor serâba gider (ŞD – G LI – 6)

- **Cihan üzre dükkân açmak:** Dünyada kalıcı olmaya çalışmak, dünyaya çok bağlanmak.

'Attâr dükkân açdı cihân üzre sanasın

Sahra tolu hoş müşk ü 'âbîr ü büber oldı (KÜD – § 33 – 28)

- **Cinniye hadeng atmak:** Cine ok atmak, boşa kürek çekmek, boş iş yapmak.

Bercîs tutar elde kalem tîr ile şihâb

Mirrîh cengi gibi atar cinniye hadeng (ŞD – Mus IV*1 – 4)

- **Cisminden ayet-i nûr okunmak:** Yüzünden nur akmak, yüzü nur olmak.

Cismüñden oğındı âyet-i nûr

Yüzüñde yazıldı ism-i a'zam (ŞD – Mus II*5 – 2)

- **Cûş etmek:** Coşmak, eğlenmek, gaza gelmek.

Şems olur zerre iken hem katre iken deryâ olur

Cûş ider taşra atara ol dürr-i pinhân eylemez (ERD – § 39 – 7)

Ravzada rıdvân eger nuql-i lebini naql ide

Cûy-ı cennet ol şafâdan cûş idüp cevher şaçar (ŞD – G LXXXI – 6)

- **Cûşa gelmek:** Coşmak, eğlenmek, gaza gelmek.

Ciğer hicrân u gamdan cûşa geldi

Tahammül bendin efgân sili deşdi

(KÜD – § 26 – 8)

Söylesem dir baña dil-ber ol bî-karâr

Ger olam hâmûş dir hoş söyle coş

Bir ‘aceb sırdur yine dir söyleme

Cûşa gelsem söylesem itsem hurûş

(RD – Kit 86)

Şan şayhasında şûr-ı Sirâfil urur şabâ

K'emvât-ı hâk cûşa gelüp çâk ider kefen

(ŞD – K VII – 4)

- **Cûşa getirmek:** Coşturmak, gaza getirmek.

Derdlülerün ah u suzı hoş cûşa getürdi bizi

Derdsüzlerün serd serd sözi katı zemheri taşımuş (ERD – § 46 – 5)

- **Cüda düşmek:** Ayrı düşmek, ayrı kalmak, ayrılmak.

Cüdâ düşmiş yârinden bir garibem

Visâlin isteyü hicrâna geldüm

(ERD – § 73 – 2)

- **Cümle düzeni bozmak:** Düzen bozmak, dengeyi kırmak.

Bilürken kim bozulur cümle düzen

Yine endişemüz ev barh u dû zen

(KÜD – § 1 – 75)

- **Cümle varını yokluğa değşürmek:** Malından, mülkünden vazgeçmek, her şeyini satmak, vermek.

Yokluga degşürdi cümle varını dervîşler

Değmeye tıydurmadı esrârın dervîşler

(KÜD – § 62 – 1)

- **Cür'a dökme:** Damla dökme, yudum akıtmak.

Hızr ol kadehden içdüğiçün kaldı câvidân

Bir cür'a dökdi çeşme-i hayvâna leblerün

(ŞD – G CVII – 2)

- **Cür'asından düşme:** Damla dökülmek, eksilmek.

Şol câm ki düşdi cür'asından

Biñ 'arbede meclis-i eleste

*(ŞD – Mus II*3 – 2)*

Ç

- **Çağ geçirmek:** Zamani geçmek, mevsimi geçmek, geç kalmak.

*Yine cevri bu devrânuñ geçürdi çağın almanuñ
Sararup beñzi ayvanuñ yüregi tolu kan oldı (KÜD – § 34 – 4)*

- **Çağa çıplak olmak:** Anadan doğma çıplak olmak, üryan kalmak, çırılçıplak olmak.

*Çağa çıplak baş açuk yalın ayak geldüm garib
Tâc u tahtum mâl ü mülküm hânümânnum andadur (ERD – § 25 – 3)*

- **Çağa yavru gibi yuva beklemek:** Çıplak bebek gibi ilgi, alaka, şefkat ve bakım beklemek.

*Çaga yavru bigi yuva bekleme
Uç Uçmag'a kim beñzemez çağ çaga (KÜD – § 37 – 6)*

- **Çaha düşmek:** Kuyuya, çukura düşmek, yolundan sapmak, doğru yoldan çıkmak, yanlışla yönelmek.

*Kimüñ ki gönli vü cânı cihânda câha düşer
Bilüñ ki togru yolundan sapar o çâha düşer (KÜD – § 59 – 1)*

- **Çarh elinden top almak:** Fırsatı, avantajı, üstünlüğü ele geçirmek.

Topı almadılar çarh elinden

Kamusı saldı çevgân kondı göçdi

(KÜD – § 127 – 33)

- **Çarh urmak:** Çark çevirmek, tekerlek döndürmek, dünyayı döndürmek.

Kebûd-hırka bu pîr-i sipihre eyle nazar

Ki çarh urur dün ü gün bî-semâ' u bî-kavvâl

(ŞD – K III – 25)

- **Çarha girmek:** Döngüye girmek, dünyayla birlikte dönmek, dahil olmak.

Felekde cavk-ı melek çarha girdi şûfivâr

Bu zevkten kamu kesb itdi hâl-i vicdânı

(ŞD – K XIV – 34)

- **Çâr – pâ olmak:** Kulu, köpeği olmak, emrine amade olmak.

Nâ-çâr çâr rükni şerî'at sarâyımuñ

Dest urmayan bu çâr etegine ola çâr-pâ

(ŞD – K V – 35)

- **Çemen bitmek:** Çimen çıkması, büyümesi, ortalığın yeşermesi.

Her dem şanemâ kaddüñi cân bâğına 'arz it

Kim bitse çemenler

Toğru didiler serv-i hırâmân yaraşuğı

Bustân ile hoşdur

(ŞD – G LXII – 2)

- **Çemenden yana gönül kulağını tutmak:** Doğayı dinlemek, onunla bir bütün olmak, bitkilerin sesini içinde hissetmek.

Tur tañla çemendin yaña gönül kulağın tut

Kuşları işit kim nice hoş hoş öter oldı

(KÜD – § 33 – 13)

- **Çemenler donanmak:** Çimenlerle kaplanmak, her tarafta yeşil bitki örtüsü olmak.

Çemenler tonanur hoş tâze gülzâr

Güler kim bülbüle kuldura gül zâr (KÜD – § 1 – 19)

- **Çenge düşmek:** Ele düşmek, ele geçmek, fırsat bulmak, çeng çalmak.

Düşmedi çengüme nice yandumsa 'ûdveş

Bir hem-nefes çü ney ki deminde hanîn ola (ŞD – G II – 6)

- **Çengel asmak:** Kesilen hayvanların taze olduğunu kanıtlamak ve halka göstermek için dükkanların önüne çengel asılır, çengele de etler asılırdı.

Gözlerüñ diller asarlar düzüb oh kirpiklerüñ

Düzedürler nite kim çengâl asar kassâblar (RD – G 14 – 4)

- **Çengi depretmek:** Osmanlı döneminde bir çeşit saz olan çeng aletini çalmak.

İy sâkî-i hüsrev-şıfat şun bâde-i gül-rengi sen

V'iy muṭrib-i şîrîn-nefes dek ṭurma depret çengi sen (ŞD – G CXLVIII – 1)

- **Çevre yana dağılmak:** Her konuya ilgi göstermek, dikkati dağılmak, odaklanamamak, kendini dağıtmak, kendini kaybetmek.

Di kalb ü kalıbıla bir yaña yönel zinhâr

Tagılma çevre yaña Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*I – 28)

- **Çevreyi bürüme:** Ortılığı kaplamak, her yanı doldurmak, başka bir şeyi göremez hale gelmek.

Büridi çevremi gaḫlet hicâbı

Kafamı seçebilmezem yüzümden

(KÜD – § 14 – 2)

- **Çiçek bitmek:** Çiçek çıkması, büyümesi, ortalığın çiçeklenmesi.

Gam şâzılığa döndi vü uyurlar uyandı

*Her dürlü nebâtât u **çiçekler biter** oldu*

(KÜD – § 33 – 5)

- **Çile çıkarmak:** Gün sayısı tarikata göre değişiklik gösteren dünya zevklerinden el çekme durumu.

Şu sözi sıdkıla diñle bil anı derdile iñle

*Yidi yaşında üç **çile çıkardı** cüst ü cûyında*

(KÜD – § 25 – 26)

D

- **Dad eylemek:** Adaletli olmak, adil davranmak.

Çü dâd eyledi çobanlıkda Mûsâ

Nübüvvet viridi aña Rabb-i Mevlâ

(ŞD – M I – 49)

- **Dad vermek:** Adalet vermek.

Halka zulm itme añ ol günü ki Hak kazî olâ

Vire dâd ala kısâsı tevbeye gel tevbeye

(KÜD – § 124 – 4)

- **Dagalı sürmek:** Hileyi ve hileciyi es geçmek, atlatmak, tuzaklarına düşmemek.

İçüñe girmemek için vesâvis-i Şeytân

Eyit sür ol dagalı Lâ ilâhe ille'llah

(KÜD – § 4*VI – 141)

- **Dağ ağacı gibi olmak:** Bakımsız olmak, yabani olmak, vahşi olmak.

Bâgubân bul tag ağacı gibi olma kim anuñ

Terbiyetsüz bitdügiçün tadı yokdur nârınuñ

(KÜD – § 85 – 30)

- **Dağ üstü bağ olmak:** Altı ile üstünün farklı olması, altı bakımsız, kötü, üstü gösterişli olmak.

Elden ayagı komadığı lâlenüñ müdâm
Andan-durur ki aña durur tâg üsti bâg (RD – G 35 – 2)

- **Dâm etmek:** Tuzak kurmak.

Ne aşşı dâne dökdügi çün dâm ider kemîn
Bu cev-fürüşî gör nice gendüm-nümâyimiş (ŞD – Mus V*1 – 8)

- **Dama düşmek:** Tuzağa düşmek, hazırlanan kötü bir duruma maruz kalmak.

Bu dünyâ dâmına düşme varup şeytâna baş koşma
Bahîl nâ-kes yolından çık yürüd sen hayrun ihsânun (ERD – § 58 – 4)

- **Dava edinmek:** Amaç edinmek, kendine hedef belirlemek.

Kim ola şem'a yakîn olmagı da'vâ idine
Yine hicrûn odına cümle cihân oda yanar (ERD – § 29 – 5)

- **Davadan geçmek:** Uğruna savaştığı, uğraştığı şeyden vazgeçmek.

Geç bu benlik da'vâsından yoklugı eyle kabûl
Hazrete varasın âhir bâri yoklugıla var (ERD – § 19 – 8)

- **Da'vet okumak:** Dua okumak.

Levhinde sînesinüñ yüz da'vet okıyaydum
Heykel yirine bir kez kılsa kolın hamâyil (ŞD – G CXV – 2)

- **Dayire çekmek:** Çember çizmek, sınır koymak, sınır belirlemek.

Haţtuñ ki çekdi hâtem-i yâkûta dâyire
Bir mûrdur ki mühr-i Süleymân'a kaşd ider (ŞD – G XXXII – 2)

- **Defter açmak:** Para yardımı veya gönüllü toplamaya girişmek, hesap açmak, yeniden başlamak, kucak açmak, sarıp sarmalamak, bünyesinde toplamak.

Ak varaktan ger kışın kıldıysa pür yazı yüzün

*Dürlü reнге **defter açar** gülşen iy devr anı dür* (ŞD – K IX – 2)

- **Defter düzmek:** Telif etmek, meydana getirmek, nazma geçirmek, tertip etmek, tanzim etmek, süslemek, tashih etmek.

*Gül yüzüñ mecmû'asından nice kim **defter düzer***

Virür evrâkın yile çün nüshasın ebter düzer (ŞD – G XXVI – 1)

- **Defter eylemek:** Deftere yazmak, defter tutmak.

*Ne **defter eyledi** hüsnüñ letâfetin gül kim*

Varaklarında anuñ nûr-ı cân muşavverdür (ŞD – G LXVII – 3)

- **Deftere yazmak:** Hesabını tutmak, unutmamak için not almak.

Şi'rinde lutf ola mı gönül kim hazîn ola

*Yaz **deftere** bu şi'ri ki hikmet hemîn ola* (ŞD – G II – 1)

- **Defterini dürmek:** Öldürmek, yükselmesini engellemek için işine mani olmak, işine son vermek, üzerine kötü bir plan yapmak, işini kötü manada halletmek.

Niçelerüñ yüzine güldi cihân

*Niçelerüñ **defterin dürdi** ölüm* (KÜD – § 94 – 10)

- **Dek durmak:** Sessiz, sakın durmak.

Bî- 'âr ola gör kim 'ârıla ol yâr ele girmez

***Dek durmagıla** rü'yet-i didâr ele girmez* (ERD – § 41 – 1)

- **Deliler gibi ussuz gezmek:** Deli gibi dolaşmak, akılsız gezmek.

Kim delüler bigi ussuz gezerüz

Her dem a'mâ bigi yoldan azaruz (KÜD – § 7 – 91)

- **Dem ermek:** Feyz almak, ilham olmak, öğüt almak.

İrdi çün cânlara mi'râc-ı Muhammed'den dem

Ne gerek Şeyhî'ye ihyâ-yı Mesîhâ bu gice (§D – G CLXVI – 6)

- **Dem sürmek:** İçki içmek, içki meclisinde bulunmak.

Gerçi gaddâr durur devr-i zamân gel iy dost

Hoş sürelüm demi çün devr zamân virdi bu gün (§D – G CXXXIV – 3)

- **Dem tutmak:** Uzun uzun inlemek, sesini hiç kesmeden uzatmak.

Bülbül bu gül koğusu şafâsına şubh-dem

Bir zevk ider ki gonce-i gülşen de dem tutar (§D – Mus IV*2 – 6)

- **Dem urmak:** Nefes almak, nefes çekmek, üflemek, konu açmak, hakkında konuşmak, bilgiçlik taslamak, boş konuşmak, yanlış konudan bahsetmek.

İçüp câmunı mest oldum Enel-Hakk demini urdum

Ne beni ne anı bildüm virimezem câmunı (ERD – § 132 – 8)

İ hakikatden dem uran bî-şerî'at urma lâf

Şer'i koyup bid'ate uyan zirâ gümrâh olur (KÜD – § 66 – 8)

Berk mı barkıdı yâ hod döst küyından yine

Yâ diyâr-ı yârdan bâd-ı nesîm urdı mı dem (RD – G 52 – 2)

Şabâ müşgîn saçuñdan uralı dem

Mu'aţtar eyledi âfâkı fîbi

(ŞD – G CLXXXII – 5)

- **Denizde gark olmak:** Denize dalmak, denize girmek, büyük bir sorumluluğun altına girmek.

Vahdet-i sirra irenler ol dostıla dost olanlar

Ol denizde gark olanlar ada sana kalmayalar (ERD – § 10 – 7)

- **Derde derman bulmak:** Derdine çare bulmak, sıkıntıyı gidermek.

Kamunun derdine dermân bulındı

Benim derdüme dermân bulunmaz (ERD – § 44 – 5)

- **Derde derman istemek:** Derdine çare istemek, yardım dilemek.

Eşrefoglı Rûmî gel sen de ola gör dostıla

Derde dermân ister isen yine dermân sendedir (ERD – § 34 – 6)

- **Derde derman olmak:** Birinin derdine çare bulmak, yardım etmek.

Eydün ol dertlülere gelsün beru

Kim bugün her derde dermân olmuşam (ERD – § 71 – 7)

- **Derde deva istemek:** Derdine çare istemek, sorununa çözüm arama, yardım istemek.

Zülfüñ koñusına dil her dem diler vire cân

Bî-çâre haste n'itsün derde devâsın ister

(ŞD – G XXXIX – 3)

- **Derde döymek:** Derde dayanmak, katlanmak, tahammül etmek.

Dil anuñ medhine toymaz gönüller derdine döymez

Velî münkir anı tuymaz azuben sâz u nâyında (KÜD – § 25 – 21)

- **Derde düş olmak:** Derde yönelmek.

Kulluga bil bağladum sutânı gözler gözlerüm
Derdine düş olmuşam dermânı gözler gözlerüm (ERD – § 80 – 1)

- **Derde – derdine düşmek:** Sıkıntı çekmek, dert çekmek.

Derde düşmüşdür yanar zârî kılır düni günü
Zârîsi ol dost firâkı bagrı biryân gizlidür (ERD – § 13 – 9)

Gel dost derdine düş yüri bî-derd olanan gin yüri
Bî-derd olanlarun yiri cehennemde katranımış (ERD – § 46 – 8)

- **Derde em kılmak:** Derde deva olmak, sıkıntıya çare bulmak.

Kimse hâlüm bilmezidi derdüme em kılmazıdı
Derdümi kime söylersem eydüirdi bana zî-ahmak (ERD – § 53 – 4)

- **Derde sataşmak:** Derde düşmek, dertle karşılaşmak, derde tesadüf etmek, derde duçar olmak.

Yine gönüm ‘aceb derde sataşdı
Ki ‘aklum bilüm ussum külli şaşdı (KÜD – § 26 – 1)

- **Derde timar bulmak:** Derde çare bulmak, sıkıntıyı gidermek, derde deva bulmak.

Ol gün ki bu ‘ışklıla oldu bu cân hasta vü mecrûh
Günden güne artar dahı derde tîmâr bulunmadı (ERD – § 129 – 5)

- **Derde yanmak:** Sıkıntı çekmek.

Bu derde niçe yanarsın iy dervîş
Gerek göyün gerek yan bulunmaz (ERD – ř 44 – 4)

- **Derdi urmak:** Dert vermek, sıkıntıya sebep olmak.

Yüregüme dost derdi urdı dürlü yâreler
Kim tabîbler ana bilmez ne devâ ne çâreler (ERD – ř 26 – 1)

- **Derdile yanıp yakılmak:** Dertten mustarip olmak, sıkıntı çekmek.

Yazugından tevbe kılanlar hakı
Derile yanıp yakılanlar hakı (KÜD – ř 7 – 124)

- **Derman dilemek:** Yardım istemek, derdine çare istemek.

Varunı vir dost derdinden ala gör bir zerrece
Tâ ki sana da diyeler derdi var dermân diler (ERD – ř 6 – 3)

- **Dert bağışlamak:** Dert vermek, isteyerek sıkıntıya maruz bırakmak.

İlâhî tâlibi mürşide düş it
Anun mürşidile vaktini hoş it
İlâhî tâlibüne derd bağışla
Bişür derdün odıyla perveriş it (ERD – Kut 50)

- **Dert oduna yanmak:** Dertlenmek, sıkıntı çekmek.

Bu derd odına kim yandı göyündi
Bilün anı ki kâmil âdemîdür (ERD – ř 22 – 4)

- **Dertle dolmak:** Çok dertli olmak.

Ger kadîmî dost gerekse ol Kadîmi iste bul
Andan ayrugından ayrıl var anun derdiyle tol (ERD – § 66 – 1)

- **Dertten erimek:** Çok dert çekmek, sıkıntı çekmek.

Yaglar u harâret fitilin ölçerür âhum
Dertden eridüm sızdı yüregümdeki yaglar (KÜD – § 67 – 2)

- **Dervişlik şehrine yol bulmak:** Tarikata girmek, mürşide icabet etmek, derviş olmak.

Her ki dervîş oldı dervîş olmaz ol
Kem degüldür añadur her nesne bol
Dir aña fakr ehli dervîş ü ganî
Buldı çün dervîşlük şehrine yol (RD – Kıt 56)

- **Deryaya düşmek:** Sorumluluk almak, yükün altına girmek.

Bu deryâya düşen ‘âşık öliser
Ölür ise ‘âşık ölsün n’olısar (ERD – § 31 – 5)

- **Deryaya gark etmek:** Büyük bir yükün altına girmek, sorumluluk almak.

Rûşenîyi gark idüb deryaya iltür ‘âkıbet
Gözlerinden kan kimi coşub ahan seyl-âblar (RD – G 14 – 7)

- **Deryaya – deryada gark olmak – varmak:** Büyük bir işe girişmek, büyük bir sorumluluk altına girmek, yaptığı işi büyük olmak.

Yazuk ki bunca gemi gark ola bu deryâda
Re’is irişmeye bahrîlerle feryâda (KÜD – § 116 – 10)

Bîgânelik gamından akan kanlu yaş için

Deryâ-yı hûna ğarkâ varan âşinâ hâkı

(ŞD – K IV – 4)

- **Deryaya salmak:** Sorumluluk almaya yöneltmek, yükün altına sokmak.

Cânumı 'üryan idüp saldum bu 'ışk deryâsına

Nâ-gehân 'ışkun sataşdum dürr-i bî-hemtâsına (ERD – § 109 – 1)

- **Dest urmak:** Al atmak, el uzatmak, el sürmek, dokunmak.

Nâ-çâr çâr rükni şerî'at sarâyınıñ

Dest urmayan bu çâr etegine ola çâr-pâ (ŞD – K V – 35)

- **Destur vermek:** İzin vermek, müsaade etmek.

Tûr üzre hitâb oldı aña Fâ'hle'u na'leyk

'Arş üzre virildi saña destûr Muhammed (KÜD – § 22 – 18)

Eger destûr virürse şehenşâh

Diyem bir nice hikmet lafz-ı kûtâh (ŞD – M I – 15)

- **Deva bulmak:** Çare bulmak, dermen bulmak.

Devâ bulmadı bulmaz bunda bimâr

Ki hiç olmadı olmaz mâl bî-mâr (KÜD – § 1 – 89)

- **Devasız derde düş olmak:** Çaresiz sıkıntılar çekmek, çözümü olmayan sıkıntılarının içinde olmak.

Bu 'ışka yoldaş olalı komışam nâmûsı 'ârı

Devâsuz derde düş oldum aqlaram kıluram zârı (ERD – § 138 – 1)

- **Devir cevrine katlanmak:** Kaderin sıkıntısına, dünyanın zulmüne, zamanın eziyetine katlanmak, sabretmek.

Râhat u rahmet bulasın tâ ebed

Bu devir cevrine ger katlanasın

(KÜD – § 107 – 19)

- **Devlet ağacı eşğinde bitmek:** Şansı yüzüne gülmek, başına devlet kuşu konmak.

Devlet ağacı işiginde bitüp durur

Cümle cihân degül ki şalışar budak budak (ŞD – Mus III*4 – 5)

- **Devlet atına binmek:** Şansı yüzüne gülmek, başına devlet kuşu konmak.

Devlet atına çü bindi gitdi

Feth eyleyüben zafer getürdi (ŞD – G CLXXX – 6)

- **Devlet olmak:** Korumak, kollamak, egemenlik altına almak.

Bu nice 'izz ü şeref devlet olur ki toldı bugün

Şevket-i ışk menüm 'izzet-i payende seniñ (RD – G 40 – 6)

- **Devlet tonunu giymek:** Şansı yüzüne gülmek, başına devlet kuşu konmak, iktidara gelmek, yönetici olmak.

Çü devlet tonını geydüñ müselleme

Çoma dîn etegin va'llâhu a'lem (ŞD – M I – 74)

- **Devr ile müdara etmek:** Zaman veya dünya ile dost olmak.

Ferîdûn u Cem ü Kistrâ vü Dârâ

İdebildi mi devr ile müdârâ (ŞD – M I – 20)

- **Devran sürmek:** Dünya keyfini sürmek.

Ben dostu görüp gelmişem devrânum sürüp gelmişem
Dost dostlara gelsün didi geldüm ki haber eyleyem (ERD – § 77 – 7)

Felekler müşterîdür gün yüzüñ
Süregör iy kamer devrân seniñdür (§D – G XLVII – 3)

- **Devrana gelmek:** Dünyaya gelmek, meydana gelmek, ortaya çıkmak.

O meclis mestiyem hem sâkîsiyem
Sürerem devrümü devrâna geldüm (ERD – § 75 – 7)

- **Devri sürmek:** Ömür sürmek, ömrü geçirmek.

O meclis mestiyem hem sâkîsiyem
Sürer devrümü devrâna geldüm (ERD – § 75 – 7)

- **Dikenler içine düşmek:** sıkıntılar içine girmek, dert çekmek.

Şu deñlü medh ü senâlar kılur ki ussı gider
Düşer dikenler içine yatur biraz bî-hûş (KÜD – § 32 – 12)

- **Dil ağız bağlamak:** Konuşmamak, konuşacak halde olmamak.

Çapuñda süsen ü gonce çü bağladı dil ağız
Bulara mülk-i çemen tîğ ile musaḥḥardur (§D – G LXVII – 4)

- **Dil bilmek:** Anlaşmak, aynı dili konuşmak, anladığı dilden konuşmak.

İşkuna düşen cânların yolına kor teni cânı
İşk bülbülü olanların kimse dilin bilmezimiş (ERD – § 45 – 4)

- **Dil uzatmak:** Kötü laf etmek, biri ya da bir şey hakkında kötü konuşmak.

Başlar virürler yaşıla şem' bigi çok
*Bu cem'de her kim ki **dil uzatmaga** başlar* (KÜD – § 45 – 16)

Söylemegil bed suhan dervîş iseñ
Hîç dime günmegün dervîş isen
***Uzadub dil** kimseyi yandurmagıl*
Yoh yire urma döğün dervîş iseñ (RD – Kıt 58)

*Niçe ki vaşlı sözine **dil uzadur** Şeyhî*
Firâkı odı anı şöyle yakar ki epsem olur (ŞD – G XXII – 7)

- **Dil üzre yiyitmek:** Dile kolay gelmek, söylemesi kolay olmak.

***Dil üzre yiyidür** illâ terâzu üzre ağır*
Zi-kadr-i 'arz u semâ Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*I – 2)

- **Dil yatını bilmek:** Gönlünün halini, durumunu bilmek.

Ten 'azâbın tartayın çün cân şafâsın sürmedüm
*Baş yaragın göreyin çün **dil yatını bilmedüm*** (ŞD – G CXXVIII – 5)

- **Dilde od eylemek:** Gönlünü yakmak, yüreğini yakmak.

Şaçuñ sevdâsı uş beni kara toprağ ider her dem
***Dilümde od** u başumda hevâ vü gözde âb eyler* (ŞD – G LXXX – 2)

- **Dilden gelmek:** İçinden gelmek, içinden geldiği gibi söylemek, içinden geçeni söylemek.

*Kemâl Ümmî **dilinden geldi** bu söz*
Kitâbdan kılmadı ol anı ihrâc (KÜD – § 44 – 16)

- **Dilden gitmek:** Hakkında konuşmak, sürekli birinden ya da bir şeyden bahsetmek, gönlünde olmak, gönlünden çıkaramamak.

Sâd 'aynuñ mîm agzuñ dâl zülfüñ göreli

*Yâ nebî **gitmez dilümden** bir nefes zikr-i* (RD – G 6 – 3)

*'Işkuñuñ sevdâsı **dilden gitmese** tañlama kim*

Genc-i bî-ḥaddüñ maḳâmı ḳandasa vîrânedür (ŞD – G LXXIX – 4)

- **Dilden saçmak:** Gönlünden kopmak, içinden gelmek, gönlü geniş olmak.

Ne var degülse ganî milk ü mâl ile Şeyhî

***Şaçuya dilden** ider dürr ü gevher-efşânî* (ŞD – K XIV – 42)

- **Dile gelmek – getirmek:** Gönlünden geçirmek, içinden geçirmek, aklına getirmek, söylemek, ismini anmak, dillere düşmek, hakkında konuşmak, konuşma yeteneği olmayan varlıkların konuşmaya başlaması.

*Kendü kusûrumdur ki **dilüme geldüm***

Sen dahi varısa o sânuñı terk it (KÜD – § 43 – 11)

*Dost adını **getür dile** dâyim anı andan dile*

Sen tâlib ol gel ciddile matlûbı isteyen bulur (KÜD – § 60 – 11)

- **Dile sabırlık vermek:** Sabır vermek, sabır istemek, gönlü ferah tutmak veya tutulmasını istemek.

Yâ İlâhî sen meded kılğılı bize

*Sen **sabırlık vir** bizüm **dilümüze*** (ERD – M 1 – 11)

- **Dile sığmamak:** İçine sığmamak, gönlüne dolmak, gönlüne sığmamak.

***Dilüme** göñlüme dilberden artuk*

Dahı ezkâr u hem efkâr sığmaz

(KÜD – § 71 – 3)

- **Dil-i arif gibi dönmek:** Arifin gönlü veya kelamı gibi sürekli değişmek, kararsız olmak.

Neden döner dil-i 'ârif bigi felek dâyim

Neçün durur ruh-ı 'âşık bigi zemin pâ-mâl

(ŞD – K III – 26)

- **Dili dolaşmak:** Korku, heyecan, hastalık, utangaçlık, sarhoşluk gibi sebeplerle şaşırarak ne söyleyeceğini karıştırmak.

Sorana derdümi şerh idemezem

Figân u zârdan dilüm tolaşdı

(KÜD – § 26 – 5)

- **Dili doymak:** Söylemekten, tekrar etmekten, içinden geçirmekten bıkmamak, sürekli söylemek ya da gönlünden geçirmek.

Tañrı zikrine dilümüz toymaz

Gerçi dertsüz gönüllere koymaz

(KÜD – § 73 – 1)

- **Dili mecal bulmak:** Yardım bulmak, aman görmek, güç almak.

Eger hüçûm-ı ecelden dilüm bulursa mecâl

Diyem senâ-yı cemîl ü cemâl-i celle celâl

(ŞD – K III – 1)

- **Dili mekzub olmak:** Yalancı olmak, yalan söylemek.

Yüzüm kara özüm ma'yûb sözüm herze gözüm mahcûb

Elüm tehî dilüm mekzub hemân bir bâg-i bî-bâram

(KÜD – § 12 – 3)

- **Dili selim kalmak:** Gönlü ferah olmak, rahat olmak.

Cünbişdedür şabâ nice tutsun gönül qarâr

- **Dilinde semer olmak:** Diline yük olmak, söylemesi zor olmak, gönlüne ağır gelmek.

Kimüñ ki bitdise î mân agacı gönlinde

***Olur dilinde semer** Lâ ilâhe ille'llah*

(KÜD – § 4*IV – 82)

- **Dilinde tespîh eylemek:** Sürekli söylemek, tekrar etmek ya da gönlünden geçirmek.

Senâ vü hamd ü şükre meşgûl olgı

***Dilüñde tesbih eyle** lâ-yezâli*

(KÜD – § 133 – 6)

- **Diline bırakmak:** Hakkında dedikodu yapılmasına sebep olmak, dedikodu malzemesi vermek.

Düşeli 'ışkun bu cânım iline

Beni bırakdı** bu halkun **diline

(ERD – § 110 – 1)

- **Diline natıka etmek:** Gönlüne laf etmek, söylemek, gönlüne dokunmak.

Pes bahr-i fikre taldum u aldum ele kalem

İtdi dilüme nâıka** bu maıla'ı **hiıáb

(ŞD – K XII – 21)

- **Dilini bağlamak:** Birini herhangi bir sebepten dolayı konuşamaz hale getirmek, susmak zorunda bırakmak, susturmak, ağzının payını vermek.

*Tama' hurs u hased ipi elün gönlin **dilün baglar***

Cidâl ü kibr ü buhl u mekr bulardur alan î mânun (ERD – § 58 – 9)

- **Dilini bilmek:** Herkesin dilinden, derdinden anlamak.

*Cümle yaradılmışun dervîşler **dilin bilür***
Süleymân bilmez nedür zebânı dervîşlerün (ERD – § 55 – 9)

- **Dilini tutmak:** Sonunu düşünmeden gelişigüzel konuşmaktan sakınmak, bir şey söylemekten vazgeçmek.

*Kosalar bu eşrefoglı Rûmî **dilin tutdı***
İhtiyarsız söyledürler râzını dervîşler (ERD – § 28 – 9)

***Dilüñ tut** gaybet ü bühtânı terk it*
Uyarma ko yılanı in içinde (KÜD – § 119 – 7)

Bilüñ nişânını şordum lebüñden eydür kim
***Dilüñ tut** eyleme kâli ki bunda şıgmaz kıl* (ŞD – G CVIII – 2)

- **Dillerde söylenmek:** Hakkında konuşulmak.

Gâhi mûtî'gâh 'âsiyem gâhi 'âlim gah 'âmiyem
*Gâh Eşrefoglı Rûmîyem bu **dillerde söylenürem*** (ERD – § 69 – 15)

Cevrüñe sinüñ benüm şabr itdügüm
Söylenür dillerde olmuşdur kışaş (ŞD – G LXXXIX – 4)

- **Dilli dilince ... yapmak:** Bir şeyi kendince, kendi çapında, dili döndüğünce yapmak.

Cinn ü melek bu âdem u hayvân her biri
Dillü dilince hâlini ol Hakk'a ârz ider (KÜD – § 54 – 21)

Cümle mahlûkat u her şey' dün ü gün ol Hâlık'a
Dillü dilince kılurlar şükr ü tesbîh ü niyâz (KÜD – § 31 – 2)

*Kamusı **dillü dilince ögerler Allah'ı***
Bag u havâda tuyûr u tag u ovada vuhûş (KÜD – § 32 – 9)

- **Dinden çıkarmak:** Kendini kaybetmek, çok sinirlenmek, öfkelenmek, dine uygun olmayan davranışlarda bulunmak.

Anuñ rûşen yüzi nûrı getürdi gebri îmâna

*Anuñ fettân şaçı küfri **çtıkardı** şûfî(y(i **dînden** (ŞD – G CXXXIII – 3)*

- **Dinden kem eylemek:** Dinden dışlamak, yok saymak, görmezden gelmek.

*Melik küfr ehlini **dînden kem eyler***

Diyânet mülk esâsın muhkem eyler (ŞD – M I – 44)

- **Dinden yemek:** Birikimini harcamak, maneviyatını zayıflatmak, sevaplarını boşa çıkarmak.

*Tâ'atı dükkân idinme **yime dinüñden***

Kidde yeminüñi yi ol dükkânuñı terk it (KÜD – § 43 – 7)

- **Dini bütün olmak:** Dinine sadık olmak, tam manasıyla dindar olmak.

Riyâ vü süm'a'ı ko söyle hasbeten li'llah

*Ki **dinüñ ola bütün** Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*V – 120)*

- **Din ü mezhep tutmak:** Bir dine ve mezhebe mensup olarak o dinin ve mezhebin kurallarına uymak.

*Her kişi bir **dîn ü mezheb tutar** illâ bize*

Şer'-i Ahmed dîn-i İslâm Mezhebi-i Nu'mân yiter (KÜD – § 47 – 24)

- **Direm saçmak:** Para saçmak, para dağıtmak.

Bu nağmeler deminde ki ağaçlar semâ' urur

*Kim kef çalar şalar başını kim **saçar direm** (ŞD – K X – 16)*

- **Diri kılmak:** Dirilmek, sağlıklı hale getirmek, yenilemek.

'Işkdır ki gönülde nûr olan 'ışkdur Mûsâya Tûr olan

*'Işkdur ki 'Îsâ deminde ölüleri **diri kıladur** (ERD – § 17 – 7)*

- **Dirlik bulmak:** Rahata ermek, rahat yüzü görmek, rahata kavuşmak.

*Öldiler ölmezdin öndin bâkî **dirlik buldılar***

Lâ-mekânda kıldılar pervâzını dervîşler (ERD – § 28 – 8)

- **Diş bilemek:** Kötülük yapmak için fırsat beklemek, hıncını gösterir bir durum almak.

*Kanımı dökdi revân gamzeñ **dişin biler** henûz*

N'idügin bilmen günâhumnu 'itâb itmekdedür (RD – G 10 – 5)

Hall itmez iken 'uğdesini kılca dil ü cân

*Müşgîn saçına **diş bilemek** şâne ne müşkil (ŞD – G CXII – 2)*

- **Diş geçirememek:** Gücü yetmemek, istediğini alamamak.

***Geçmez diş** münkirüñ bu işe*

*Nişe kuru yiredür niza'ı (RD – Mus 5*III – 2)*

- **Divaneden us istemek:** Amaçsız iş yapmak, anlamsız davranmak.

İ baña öğüt viren kim kanı ussuñ i delü

*'Âkilliseñ sen dahı **us isteme dîvânenen** (KÜD – § 99 – 7)*

- **Diz çökmek:** Dizlerini yere koyarak oturmak, baş eğmek, boyun eğmek, yenilgiyi kabullenmek.

Tahta-i sîmîn-cebînüñde eyâ zerrîn-külâh

*Hacibeynüñ **diz çöküb** her dem hesab itmektedir* (RD – G 10 – 2)

- **Doğru yola iltmek:** Doğru yola yönlendirmek, yola koymak, yola sokmak, doğruyu göstermek.

Girü bizden bizedür hayr eger şer

*Ki **ilter togrı yola** hayr eger şer* (KÜD – § 1 – 27)

- **Doğru yoldan sapmak:** Yoldan çıkmak, yanlışla yönelmek, doğrudan uzaklaşmak, yönünü şaşırarak.

Bilürken ki bu dünyâ bir köpridür

*Girü geçmeyüp **togrı yoldan sapan*** (KÜD – § 140 – 3)

- **Dost hevesine düşmek:** Geçici hevese düşmek, fani işlere dalmak.

***Dost hevâsına düşen** küllî hevâlardan geçer*

Başını gavgâya virmez yog u yâ varı nider (ERD – § 7 – 5)

- **Dostu düşmanı bir görmek:** Doğruyu yanlış ayırt edememek, düzgün karar verememek, kararsız olmak, yönünü şaşırarak.

Çün ki bende kalmadı mâ' vü menî

Bir görürem dôstu vü düşmeni

Rûşenîye iy gözimüñ vü rûşenî

Oldı yeksân tîregî vü rûşenî (RD – Kit 71)

- **Doyunca yemek:** Tıka basa yemek yemek, çok yemek, abartmak.

*Ya'nî ol da 'âşıkam dir **toyunca yir** yatur uyur*

Nefsine dilegin virür o utanmaz lâf urıcı (ERD – § 125 – 9)

- **Dönüp dolanmak:** Gideceği yöne karar verememek, aynı yerde takılıp kalmak, işi gücü olmamak.

Togar u tolnur döner tolanur

Ki dünyâ bunlaruñıla tola nûr (KÜD – § 1 – 8)

- **Dört yana dağılmak:** Kendini kaybetmek, yönünü şaşırarak, hedefi olmamak.

Gel bu birlik şerbetinden bir kadeh nûş eyle kim

Bir bakup bir göresin tagılmayasın dört yana (ERD – § 1 – 6)

- **Döşeginden gassal çıkarmak:** Ansızın ölmek, abdest alacak zamanı bile olmadan vakitsiz gitmek.

Çıkar fahir tonını gey fakır tonın bir gün

Gelip ölüm döşeginden çıkarmadın gassâl (KÜD – § 87 – 7)

- **Düğün etmek:** Düğün yapmak, eğlenmek, evlenmek, evlendirmek.

Oğul oğullarınıñ oğlu oğluna düğün it

Bu baht u pâyeye görmeye kimse pâyânı (ŞD – K XIV – 41)

- **Dünya adına aldanmak:** Fani işlere dalmak, dünya malına, zevkine, rengine kanmak, dünyaya aldanmak.

Î Hak ol dostuñ hakiçün eyle tevfiķuñ refik

Bu Kemâl Ümmî'ye kim aldandı dünyâ adına (KÜD – § 21 – 5)

- **Dünya balına parmak banmak:** Fani işlere dalmak, dünya malına, zevkine, rengine kanmak, dünyevi zevklere takılıp kalmak, dünya zevkini tatmak.

Başına bir demde biñ aru üşer

Her ki dünyâ balına barmak bana (KÜD – § 38 – 4)

- **Dünya kovmak:** Dünyanın peşinden koşmak, dünya malına minnet etmek, dünyevi zevklere düşmek, fani işlere dalmak.

*Kim ki andan bunda 'âşık gelmedi
Oldur ol kim yürüyüp dünyâ kovar* (ERD – § 24 – 10)

*Harisler dün ü gün dünyâ kovarlar
Agardup bî- 'amel saç u sakalı* (KÜD – § 133 – 8)

- **Dünya malını dirmek:** Dünya malını toplamak, mal – mülk derdine düşmek.

*Dirme bu dünye mâlını tagıt ögünü dir
Vir anı al gönülleri sofrâ sumâtula* (KÜD – § 121 – 13)

- **Dünyadan geçmek:** Dünyadan vazgeçmek, ahiret inancı gereği dünyayı düşünmemek.

*Fitneden kaçan müsâfirler hakı
Dünyeden geçen mücâvirler hakı* (KÜD – § 7 – 121)

- **Dünyaya din satmak:** Din ile prim yapmaya çalışmak, ayrıcalık kazanmak uğruna dini kullanmak.

*Dünyeye dînin satan magbûn olur
Mü'min iseñ dünyeye sen satma dîn* (KÜD – § 96 – 6)

- **Dünyayı koyup dini tutmak:** Fani işleri bırakıp dine yönelmek.

*İ gönül bu dünye mâlın sen saña eylenme put
Ger hakikat mü'miniseñ dünyeyi ko dîni tut* (KÜD – § 41 – 1)

- **Dünyayı terk etmek:** Fani işleri bırakmak, dünya malından, zevkenden vazgeçmek.

*Mürşid elin tutdınisa **dünyâyı terk itdünise***

Hakk sözün işitdünise viren alandan fârig ol (ERD – § 65 – 6)

- **Dürtünüp yürümek:** Sürünmek, sürünerek ilerlemeye, yürümeye çalışmak.

Taşuñ sâfi gümüñ içüñ bakır kalb

Yürürsin dürtünüp şöhret kalayın (KÜD – § 110 – 14)

- **Düş görmek:** Rüya görmek, uyku halindeyken bilinçaltında oluşan görüntülere maruz kalmak.

*Ben uyhuyı fikr itmezem **düş görüp** tâ'bir itmezem*

Ben gelmezem ben gitmezem bekâ fenâ neme gerek (ERD – § 54 – 7)

- **Düşman tutmak:** Düşman saymak, düşman yerine koymak.

Sev Kemâl Ümmî anı ben dostların anuñiçün

*Hem şuları yir ki ol **düşmen tutup** gördi kerih* (KÜD – § 6 – 9)

- **Düşmanını dârmak:** İnfaz etmek, idam etmek, öldürmek, darağacına asmak.

*Tâcdârâ olsa Dârâ **düşmenüñ dâra** anı*

Aşmağa hablü'l-verîdi boynunuñ urğanıdur (ŞD – K IX – 42)

E

- **Ebed gününe iltmek:** Kıyamet sonrasına iletmek, ahrete taşımak.

Ebed gününe iltmek ben bu derdi

Çü mahrem olmadı deyyâr hirgiz (ERD – § 43 – 6)

- **Ecel eline düşmek:** Ecelin egemenliği altına girmek, ecele yakalanmak.

Eyâ gâfil aç gözüni bir bak bu dünyâ hâlîne

*Hîç kimse geldi mi bunda **düşmedi eccl eline*** (ERD – § 102 – 1)

- **Ecelden emân bulmak:** Ölümden kurtulmak, ölmekten kurtulmak, ölümü ertelemek.

*Minnct Hakk'a ki yine **ecelden emân bulup***

Gösterdi baht Şeyhi'ye sultân cemâlini (ŞD – G CLXXIX – 7)

- **Eceli gelmek:** Ölümü veya yok olması kaçınılmaz durumda olmak.

*Çün aınsuz **eccl gelür** ü geınsüz seni iltür*

Bârî yarag it geıñüñile var ölüm var (KÜD – § 46 – 27)

- **Eceli mecal vermemek:** Eceli nefes aldılmamak, zaman vermemek, ölümden kaçılmamak, erteleyememek.

Çü rızk u 'ömr ü nefes dükene dahı artmaz
Kaçan ki irişe **virmez ecel** kişiye **mecâl** (KÜD – § 87 – 23)

- **Ecelsiz ölmek:** Zamansız vefat etmek, erken ölmek.

Şular kim **öldi** bu yolda **ecelsüz**
Olar irişdi 'ömr-i câvidâna (ERD – § 98 – 39)

- **Efsane okumak:** Hikâye anlatmak.

Vargıl iy zâhid-i **hod-bîn** baña **efsûn** oğma
Ben de çoğ **oğımışam** halka bu **efsâneleri** (ŞD – G CXCIV – 6)

- **Efsun okumak:** Büyü yapmak, dua okumak, muska yapmak.

Vargıl iy zâhid-i **hod-bîn** baña **efsûn** oğma
Ben de çoğ oğımışam halka bu **efsâneleri** (ŞD – G CXCIV – 6)

- **Eğri bakmak:** Kötü bakmak, fesat bakış atmak, kötü düşünceyle bakmak.

Terk eyle bu kâl u kîli hiç kimseye **bakma egri**
Zâ'if ol karınca gibi ol hânı iste bul bugün (ERD – § 89 – 3)

- **Eğri oturup doğru konuşmak:** Koşullar ne olursa olsun doğruyu söylemek.

Servî boyuñ âzâdeliğın söyledi kaçuñ
Egri oturur ille ne **toğru haberi** var (ŞD – G LIX – 5)

- **Eğri yola salmak:** Yoldan çıkarmak.

Salar seni **egri yola** reh-zen-i Şeytân
Toğru Hak'a iltür uyanı Seyyid-i Sâlar (KÜD – § 45 – 10)

- **El almak:** Mürşitten icazet almak, ustadan izin almak.

*Aldunsa erenler **elin** togru vardunısa yolın*

Gir uçmak içinde salın gel ikrâr eyle gel ere (ERD – § 103 – 7)

- **El bağlamak:** Ellerini kavuşturmak, saygıyla ellerini önünde birleştirmek.

*Baş urup ayağıña **el bağlar***

Sen ayağ içicek benîn ü benât (ŞD – K XV – 34)

- **El çekmek:** Serbest bırakmak, azat etmek, özgür kılmak, vazgeçmek.

***Elün çek** fârig ol cümle cihândan*

Sana çün bu cihân bir ugrak oldu (ERD – § 122 – 12)

Zülfüñ kohusın her kim alur bâd-ı seherden

***Çekse elini** tañ ola mı sünbül-i terden* (RD – G 57 – 1)

Bir gün gönülden cânımı dildâra îsâr eyleyem

*Evvel özümnden **el çekem** pes 'azm-i didâr eyleyem* (ŞD – G CXXI – 1)

- **El darlığı çekmek:** Maddi sıkıntı çekmek, yokluk çekmek.

*Kişi **el tarlıgından** niçün iñler*

Ki saglıkdur sağışsuz genc ü bigler (KÜD – § 65 – 1)

- **El götürmek:** El kaldırmak, elini göğe doğru kaldırmak, vazgeçmek.

*Neyiçün baş açar u **el götürür** serv ü çenâr*

Ki du'â eyleyeler kıdd-i hırâmânuñ için (ŞD – G CXXXVI – 2)

- **El kavşurmak:** El kavuşturmak, elpençe divan durmak.

Durmuşam best-miyân kavşurub el kulluhda
Her ne hükmüñ varise söyle şehâ bende senüñ (RD – G 40 – 2)

- **El sunmak:** El uzatmak, cüret etmek.

Zehi gâfil baş ki ayakdan düşüp
Kimse irişmedüğine el suna (KÜD – § 38 – 3)

- **El uzatmak:** Birinden bir hakkı almaya kalkışmak, yardım etmek.

Bir gülüñ sünbülünü idübeni cây gönül
İtdüñ uzatmaga el goncesine rây gönül (RD – Mus 6*I)

- **El vermek:** Yardım etmek, fırsat vermek, teslim olmak, sorumlu kılmak, sorumluluk vermek, varis ilan etmek.

Ger el vire şanem-i gül-ruḥ u semen-sîmâ
Yüzini kıble idin kaçları hamın mihrâb (ŞD – K XIII – 22)

- **El yumak:** El çekmek, vazgeçmek.

Bana ne ‘ilm ü ‘amel ne küfr ü îmân nisbeti
Kamusından el yudum ‘ışka uyuben giderem (ERD – § 79 – 3)

- **Elbir etmek – eylemek:** Elbirliği yapmak.

Var ol nefsün itin kör it kanâ’atla elbir it
Yirün cennet işün hûr it gel uy hükmüne Kur’ânun (ERD – § 58 – 11)

İ dirîgâ nefsüm İblisile el bir eyledi
‘Âkl u cânun kal’asin yikmaga tedbîr eyledi (KÜD – § 128 – 1)

- **Elden bırakmak:** Vazgeçmek, ilgisini geri çekmek.

*Eşrefoglı Rûmî gibi sen de seni **elden bırak**
İki cihânı isteme Sübhânı iste bul bugün* (ERD – § 89 – 15)

- **Elden çıkarmak:** Satmak, yitirmek, karşılıksız vermek.

*Yimek içmek dostların sanma ki yârenlerdürür
Zîra anlar togru yoldan sini yaranlardurur
Şol kişiler kim senüñle Hakk' için yoldaş olur
Anları **elden çıkarma** bil ki yâr anlarduru* (KÜD – § 142)

- **Elden düşürmemek:** İlgisi sürekli aynı şeyde olmak, sürekli elinde tutmak.

*Şabâhı şâm idüp **elden kadeh düşürmeyeler**
Giceyi şubha çıkarup 'ale'd-devâm içeler* (ŞD – G LXXVII – 2)

- **Elden ele yılanmak:** Elden ele gezmek, ellerde dolanmak.

*Gâh deniz gâh göl oluram gâh sultân gâh kul oluram
Gâh bahâr gâh gül oluram **elden ele yılanuram*** (ERD – § 69 – 11)

- **Elden fırsat çıkmak:** Fırsatı kaçırmak.

*N'ola bir sâ'at eger tâ'at idesin bileme
Çıkmadın fırsat elüñden giresin bende göñül* (KÜD – § 89*III – 29)

- **Elden gelmek:** Yapmak, dayanmak, uygulamak, mümkün olmak.

*Ne tâ'at **gelür elümden** ne pîşe
Pes iş kaldı girü giçmedi pîşe* (KÜD – § 1 – 133)

*Sahın kadh iymegil pîrüñ **elüñden gelse** medh eyle
Ki pîrin her ki kadh eyler mürîd iken merîd olur* (RD – G 8 – 2)

- **Elden komak:** Elden bırakmak, terketmek, ihmal etmek.

Koma 'ışk eri bu 'ışkı **elden**

Ki 'âşıklar makâmı müntehâdur (KÜD – § 50 – 16)

Elden ayagı **komadıgu** lâlenüñ müdâm

Andan-duru ki aña durur tâg üsti bâg (RD – G 35 – 2)

- **Ele almak:** Eline almak, tutmak, konuyu tartışmak, tenkit etmek.

Sâki **ele al** yine kedûyı

Gül-gün kaba koy benefşe bûyı (RD – Mus 3*II – 1)

Çiçekler **aldı ele** la'l ü sîm ü zer aqdâh

Kimüñ şarâbı gül-âbi kimisi reyhânî (§D – K XIV – 36)

- **Ele getirmek:** Ele geçirmek, elde etmek, yakalamak, kazanmak.

Seni bunda komazlar gönlüni bundan götür

Terk eyle kibr ü kini bir gönül **ele getir** (ERD – § 16 – 1)

- **Ele girmek:** Ele geçmek, elde edilmek, yakalanmak.

Bülbül gibi kal tâ tâ-be seher her gice efgân

Yatma tur gönül vakit geçer gülzâr **ele girmez** (ERD – § 41 – 2)

Sen bir kuşıduñ lâ-mekân **elüme girdüñ** râyigân

Girü kaçırđum nâgehân vay n'idetim 'ömrüm seni (KÜD – § 136 – 3)

Hayâtda Şeyhî'ye çün yok kapuñdan özge penâh

Ger âstîn **ele girmezse** âstân ola mı (§D – G CXCIV – 7)

- **Ele sunmak:** Eline vermek, tutmasını sağlamak, bir şeyler sunmak.

Sâkı elüme şun yine câm-ı sürûrı kim
Fâş olısar anuñ ile bu sır ki ser gider (ŞD – Mus III*3 – 4)

- **Elem görmek:** Sıkıntı çekmek, dert çekmek.

Çok emek zahmet çeküb gördüm elem
Şimdi uş temmet diyüb çaldum kalem (RD – Müf 22)

- **Eli boş olmak:** Yoksul olmak, maddi sıkıntı çekmek.

'Amel yatlu emel uzak kısa yaş
Dudaklar kuru el boş göz tolu yaş (KÜD – ş 1 – 71)

- **Eli dar olmak:** Yoksul olmak, maddi sıkıntı çekmek.

Benüm dahı günâhum çok elüm tar
Kapuna geldüm iy Settâr u Gaffâr (ERD – M 4 – 8)

- **Eli erişmek:** Eli yetişmek, ulaşmak.

Kanâ'at gencine elün meger irişmedi senün
Anunçün nefşün ucından bırakdun mihnete cânım (ERD – ş 58 – 1)

- **Eli ermek:** Vakit bulmak, fırsat bulmak, gücü yetmek.

Gönlin sana virenlerün eli sana irenlerün
Gözi seni görenlerün devrânları dönmezimiş (ERD – ş 45 – 3)

- **Eli kakmak:** Eliyle iteklemek, tepmek.

Kağdı nübüvvetüñ eli dîn tablın eyle kim

Uş şark u ğarb tıldı ol âvâzeden şadâ

(ŞD – K V – 15)

- **Eli kuru boş olmak:** Hiçbir şeyi olmamak, maddi manevi sıkıntı çekmek, elinde avucunda bir şey olmamak.

Tevbe kılup tapuña yü tutduk uş

Gözümüz pür-yaş elimüz kuru boş

(KÜD – § 7 – 56)

- **Eli tehi olmak:** Eli boş olmak, elinde avucunda bir şey olmamak.

Yüzüm kara özüm ma'yûb sözüm herze gözüm mahcûb

Elüm tehî dilüm mekzub hemân bir bâg-ı bî-bâram (KÜD – § 12 – 3)

- **Elinde işi olmak:** İş sahibi olmak, iş yapmak, hazırda işi bulunmak.

Elüñde iş variken gey duruş Kemâl Ümmî

Belüñde nakduñı sakla yoluñda hâzır baş

(KÜD – § 74 – 20)

- **Elinde kalmak:** Birinin bakımında, yönetiminde olmak, satılmak istenen bir şeyin satılmayıp sahibinde kalması, düzeltmek isterken bozmak, bir şeyi kırmak, birini öldürmek.

Uşda nefis elinde biz kalduk zebûn

Cânlarımız bu nefis urdı düğün

(ERD – M 1 – 10)

- **Elinde müdam olmak:** Şarap kadehi tutmak, şarap içmek.

Levh-i ezelde yazmış idi hâlıkü'l-ineb

Ki ola müdâm elümde benüm câm-ı la'l-i leb

(ŞD – G IX – 1)

- **Elinden ah etmek:** Biri yüzünden sıkıntı çekmek.

Ol kadar âh eyledüm kim âh elümden âh ider

Nâlemi añma ki nâlem nâleyi nâlân ider (RD – G 24 – 2)

- **Elinden ah kılmak:** Biri yüzünden sıkıntı çekmek.

Hey ecel yitdi ‘amel kanı içe tûl-ı emel
Niçe bir seniñ elüñden kulayın âhı gönül (KÜD – § 89*IV – 42)

- **Elinden gïtmek:** Bir şeyi kaybetmek, yitirmek, bir şeyden yoksun kalmak.

Feryâdı la'lüñe mi kılam ya yañağuña
Kim kanlu dilde gözler elinden neler gider (ŞD – Mus III*3 – 8)

- **Elinden içmek:** Birinden feyz almak, el almak, elinden bir şeyler içmek, birinin etkisinde kalmak.

Şular kim dost elinden içdi câmu
Olar bilmedi hirgiz hâss u ‘âmı (ERD – § 128 – 1)

Çün yüzüñ levhindedür âyîne-i âb-ı hayât
Hızr elinden içmezem câmu kim İskender düzer (ŞD – G XXVI – 5)

- **Elinden nesne gelmek:** Elinden bir şey gelmemek, yapabileceği bir şey olmamak, çaresiz olmak.

Garîbem gurbete düşdüm ilümden
Za’îfem nesne ne gelmez elümden (KÜD – § 97 – 1)

- **Elinden ölmek:** Ölümüne sebebiyet vermek, biri yüzünden ölmek.

Kılıcuñ boynnumuñ pîrâyesidür
Elüñden ölmek dil ü cân vâyesidür (RD – G 19 – 1)

- **Elinden sınıkmak:** Biri tarafından bozguna uğratılmak, biri yüzünden dert, sıkıntı çekmek, birinden korkmak.

Bu uyku gaflet ile seni yıkdı

*Ki 'aklun nefsün **elinden sınıkdı*** (ERD – M 2 – 9)

- **Elinden tutmak:** Yardım etmek, yardımcı olmak, kayırmak.

Çün bilümüzi bükdi ağır yükleri nefsüñ

*Tut **elümüzi** lutfuñıla bizi uyandur* (KÜD – § 9 – 8)

- **Eline almak:** Elinde tutmak, yardım etmek.

Keffesinde dü cihân ni'metini az görür

*Himmetüñ çünkü **eline ala** mîzân-ı kerem* (ŞD – K XI – 13)

- **Eline düşmek:** Birine muhtaç durumda olmak, yardım istemek, yardıma muhtaç olmak.

*Bu gevher **elüne düşe** gümânsuz*

İdesin Hakka hamdile senâyı (ERD – § 133 – 13)

- **Eline erişmek:** Eline geçmek, ulaşmak, sahip olmak.

Karışdı mâr ile mûr u barışdı âdem ü dîv

*İrişdi **eline** çün **hâtem-i Süleymânî*** (ŞD – K XIV – 17)

- **Eline vermek:** Emanet etmek, iade etmek, sorumluluğu başkasına bırakmak.

*Zebânîler **eline virmeyesin***

Kapundan horlugıla sürmeyesin (ERD – M 4 – 15)

*Var bunları **vir elüñe** sal hoş*

Bir dil-ber-i sîm-sâk sâkî

(RD – Mus 3*I – 5)

Çamu güzeller içre seni ihtiyâr idüp

Virdük elüñe eldeyiken ihtiyârumuz

(ŞD – G LXXXVI – 5)

- **Elini bağlamak:** Engel olmak, bir şey yapamayacak duruma getirmek.

Tama' hırs u hased ipi elün gönlüm dilün baglar

Cidâl ü kibr ü buhl u mekr bulardur alan îmânun

(ERD – § 58 – 9)

- **Elini fitneden çekmek:** Kötülük yapmaktan veya kötü konuşmaktan vazgeçmek, tövbe etmek.

Çeksün elini fitneden âhir-zamân yiter

Çekmezse kahr kıлмаğa şâh-ı cihân yiter

(ŞD – Mus III*5 – 1)

- **Elini kavşurmak:** Elini kavuşturmak.

Îlâhî sen müyesser kal bu Eşrefoglı Rûmîye

Ki ol meclis-i 'âlîde tura kavşura elini

(ERD – § 137 – 5)

- **Elini tutmak:** Yardım etmek, kayırmak.

Evvel mürşid elin tuta kalmaya dünyâ âhrete

Hîç dimeye hâlüm nite bildüğün unutmak gerek

(ERD – § 56 – 2)

Îlâhî mübtelâ kaldum elüm tut

Ki baña hiç meded yok kend'özümden

(KÜD – § 14 – 4)

- **Elini yumak:** Elini yıkamak, temizlemek.

Bırakdı halkı gözinden geçübün kış u yazından

Elini yudı özinden hemân maksûdı Mevlâdur

(ERD – § 23 – 12)

- **Elinin altında olmak:** Hazırda bulunmak, her an ulaşabilecek olmak.

Yüz biñe yakın var eli altında halîfe

Kim cümle tutup virdügi ol Hôca elidür (KÜD – § 24 – 17)

- **Emân vermek:** Canını bağışlamak, öldürmemek, nefeslenecek bir boşluk vermek, zaman vermek.

Emîn olmağlığa bir dem emân virmez bu cânuma

Gözün efsûn okıduğca seniñ bu lafz-ı âmînüñ (§D – G CV – 3)

- **Emdiği süt gibi helal olmak:** Verilen bir şeyin karşılığında onu helal etmek, yapılan bir iş karşılığında hakkını helal etmek.

Şol harâmî gözüñe kan içmek

Emdüğüñ süd bigi helâl iy dost (§D – G X – 2)

- **Emek çekmek:** Bir işte çok çalışarak yorulmak.

Eger tâlibisen iş böyle gerek

Eger kâzibisen ko çekme emek

Odur tâlib Hakkı isteye dün gün

Gerekmez halkıla almak u virmek (ERD – Kıt 32)

- **Emin yatmak:** Rahat rahat uyumak, içi ferah olmak.

Yatma emîn bu dâr-ı fenâya gurûr idüp

Kim çarh bî-sebât durur dehr bî-emân (§D – Mus VI*1 – 2)

- **Eminlik yerde konmak:** Kendini güvene almak, güvenli yerde bulunmak.

Emînlik yirde konmak dileriseñ

Hatarlu yirden irden göç ü yayın

(KÜD – § 110 – 3)

- **Emir tutmak:** Emre uygun davranmak.

*Ne kul ki Şâh yasagın sır **emrini tutmaz***

Bilüñ ki 'âkîbet ol kimse hışm-ı Şâha düşer

(KÜD – § 59 – 4)

- **Emr-i ma'rûfu yürütmek:** Açık emri yerine getirmek.

Kanı ol sûfî vü sâfî şehîd ü câhid ü vâfî

Yürütdi emr-i ma'rûfî şu resme kim 'Ömer kıldı

(KÜD – § 27 – 14)

- **Emrinde ömür sürmek:** Birinin emrinde yaşamak.

Sürmedük emründe bir dem 'ömri hiç

Giçdi bunca subh u şâm u sâl ü mâh

(KÜD – § 18 – 8)

- **Emrine memur olmak:** Emir kulu olmak, emri yerine getiren kişi olmak.

İ hükmine mahkûm kılan cinni vü insi

*İ her ümerâ **emrine me'mûr** Muhammed*

(KÜD – § 22 – 5)

- **Emrine mutî' olmak:** Emre amade olmak, emre boyun eğmek, emre itaat etmek.

*Bu çarh-ı ser-keş **olmaz** ise **emrine mufî'***

Bir lu'b ile esâsını zîr ü zeber kıılır

*(ŞD – Mus IV*4 – 4)*

- **Emrine tabî olmak:** Emre amade olmak, emre boyun eğmek, emre itaat etmek, birinin emrinde olmak, birinin emri altında olmak.

*Vaış u tayr u ins ü cin **tâbi' olupdur emrine***

Berr ü baır ü milk ü millet tâbi'-i fermânıdır

(ŞD – K IX – 26)

- **Encüm dizmek:** Yıldız dizmek, yıldızları gökte belirtmek, göğe yıldız saçmak.

Maḥsûd-ı aşmân durur eṭrâf-ı bûstân
*Andan ki **düzdi encüm** ü ezhâr encümen* (ŞD – K VII – 7)

- **Endişden geçmek:** Düşünceden, vesveseden, merakdan, kaygıdan, kederden, gamdan, şüpheden ve korkudan vazgeçmek.

*Gel beru dervîş **geç endişden***
Nesne bitmez 'akıbet endişden
Sen sen ol dervîş ol hiç isteme
'Akıbet-endişlük dervîşden (RD – Kit 57)

- **Epssem olmak:** Sessiz olmak, dilsiz olmak, ses çıkarmamak, konuşmamak, suskun kalmak.

Kemâl Ümmî niçe kim tınmasam dir
*Girü söyler bu dili **epssem olmaz*** (KÜD – § 72 – 28)

Niçe ki vaşlı sözine dil uzadur Şeyhî
*Firâkı odı anı şöyle yaqar ki **epssem olur*** (ŞD – G XXII – 7)

- **Eser kılmak:** Belirti bırakmak, iz bırakmak, iz yapmak.

*Leṭâfeti kameri **kılsa** zemherîre **eser***
Gül ü benefşe bitüre dem-i zemistânî (ŞD – K XIV – 25)

- **Eseri kalmamak:** Belirtisi, izi kalmamak.

Eyle bulmuş idi fenâyı ki hiç
***Eseri kalmamışdı** innânuñ* (RD – K 3 – 18)

Şeyhî'nüñ bu âh u yaşı gönli taşına anuñ
*Şol dem idiser eser kim **qalmaya** benden eser* (ŞD – G LXX – 5)

- **Esrar açmak:** Sırrı ifşa etmek, gizli olanı açığa çıkarmak.

Bu cân u bu gönül bî-gânedür çün
*Bunlara **açmadum esrâr** hirgiz* (ERD – § 43 – 5)

- **Esrarına girmek:** Sırta girmek, sırta erişmek, düşünceye girmek, düşüncesini paylaşmak.

Nefs putlarını hurd idüben sen de Halîl ol
***Gir** 'âşıkun **esrârına** kim **esrâr** ele girmez* (ERD – § 41 – 4)

- **Eşiğe yüz sürmek:** Saygıdan dolayı yerlere kadar eğilmek, yüzünü yere kadar eğmek.

*Şâh **işigiñe yüz süri** suçun dile i kul*
Âh idü figân eyle vü kul zâr ölüm var (KÜD – § 46 – 2)

*Mihr yüz mihriyle öpüb **işigün yüzün sürer***
Mâh-ı nev ebrûna tañ mı yükünüb indürse baş (RD – G 31 – 2)

*N'olaydı it bigi **yüzüm süreydüm işigine***
Velî gedâ nitesi pâdişâ yirine geçer (ŞD – G LXVI – 4)

- **Eşiğe yüz urmak:** Saygıdan dolayı yerlere kadar eğilmek, yüzünü yere kadar eğmek.

*Çok **işige yüz urur** ille ki maħrûm döner*
Yine kapuñda bulur hürmeti mihmân-ı kerem (ŞD – K XI – 18)

- **Eşiği gözlemek:** Birinin yolunu gözlemek, birini beklemek, gözü eşikte olmak.

Didiler gel berü iy tâlib-i iksîr-i hayât

Gözle şol işigi kim toprağıdur kân-ı kerem (ŞD – K XI – 5)

- **Eşiğinden ırmak:** Birinin yanından ayrılmak, sorumluluğundan çıkmak, kapısından kovmak, göndermek.

Irma çirkin yüzüm işigüñden

Ki gözüm yaşıyile şüste yatur (ŞD – G XXIX – 3)

- **Eşiğinin tozunu iltmek:** Tozunu ulaştırmak, etkisini taşımak.

İltürse gülşene işigi tozını şabâ

Lâle yile vara gül udından döke 'arağ (ŞD – Mus III*4 – 3)

- **Et yiyip kan içmek:** Zulmetmek.

Kanı fetvâ kande bulduñ et yiyüp kan içmege

İ harâmî ko harâmı kan ahı bir kan yiter (KÜD – § 47 – 12)

- **Eteğini tutmak:** Yardım istemek.

Anlardan kalmışdur bol erkân usûl

Etegin tutanlar olmuştur hâsıl

Ceddini sorarsan Hazreti Resûl

'Abdü'l-kâdir sultân dirler şeyhüme (ERD – § 113 – 2)

Künc-i halvetde şu kim geydi kanâ'at hil'atin

Tut etegin kim cihânuñ genci ol serverdedür (ŞD – G LXIII – 5)

- **Evliya yoluna girmek:** Birini örnek olmak, velilerin izinden gitmek, tarikata girmek.

İste bul Tanrı hâsın sildür gönlünün pâsın

Gir evliyâ yolına cânun rahmete yatur (ERD – § 16 – 7)

- **Eyüp gibi sabretmek:** Çok sabretmek, sabırlı olmak.

Eyyûb gibi sabr eyle derdüne kılma şikâyet

'İşk avcısına belâdan özge şikâr ele girmez (ERD – § 41 – 8)

- **Eyyamı hoş sürmek:** Gününü güzel geçirmek, hoş vakit geçirmek.

*İ gönlüümüñ ârâmı **hoş sürelüm** eyyâmı*

Halvetde nihânî

Lutf eyle kıl in'âmı la'lüñden içür câmı

Şâd eyle revânı (ŞD – G CLXXIII – 1)

- **Ezgiye düzmek:** Müzik yapmak, müziği akort etmek, notaya dökmek, notalaştırmak.

Ol ezgiye düze şubh u şâmın

Göz yuma 'Acemden ü 'Arabdan

(ŞD – Mus II*7 – 9)

F

- **Fak kurmak:** Tuzak kurmak.

Ya niçe halkı sayd kılmagiçün

Kurasın zerkile riyâdan fak

(KÜD – § 77 – 7)

- **Farkına kakımak:** Farkına varmak.

Yüceldi serv kim ola mânend-i kıadd-i yâr

*Bâd-ı seher başar **kaçıyup farkına** kıadem*

(ŞD – K X – 18)

- **Fena suyunu içmek:** Fenâfillâha varmak, ölmeden önce ölmek, nefsi öldürmek.

Budur yokluk ki sen senden geçesin

Fenâ suyunı sâkîden içesin

Temâmet varlıgundan el yuyasın

Seni bunda koyupdosta kaçasın

(ERD – Kıt 11)

- **Fenadan bekaya göçmek:** Fenâfillâh mertebesinden Bekâbillâh mertebesine geçmek.

Son nefesde 'ömri şem'i uçıcak

Bu fenâdan ol bekâya göçicek

(KÜD – § 7 – 152)

- **Fenadan bekaya güzer kılmak:** Fenâfillâh mertebesinden Bekâbillâh mertebesine geçmek.

Kanı ol şeyhümüz Hâmid sa'îd ü mettekî zâhid

Fenâ 'âlemden ol 'âbid bekâ milke güzer kıldı (KÜD – § 27 – 6)

- **Fenadan göçüp bekaya taşınmak:** Fenâfillâh mertebesinden Bekâbillâh mertebesine geçmek.

Taşına kisvet giyenüñ içi sağın anda bil

Kim fenâdan göçe tiz tiz ol bekâya taşına (KÜD – § 39 – 3)

- **Fenayı beka kılmak:** Fenâfillâh mertebesinden Bekâbillâh mertebesine geçmek.

Bakabilen göre ol gûra girmedir yaragın

Kıla fenâyı bekâ Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*I – 19)

- **Fer vermek:** Işık vermek, aydınlatmak, parlaklık vermek.

Seni hurrem gösterüp hüsni bahâra fer viren

Devlet-i Sulţân Murâd ibni Muhammed Hanîdür (ŞD – K IX – 23)

- **Feragat olmak:** Ayrılmak, alakasını kesmek, ilgisini bırakmak, özgür kalmak, serbest bırakmak.

Sen vücûdun safhasından yuy gider benlik adın

İki cihân devletinden ol ferâgât tâ ebed (ERD – § 4 – 4)

- **Fermana boyun tutmak:** Fermana uymak, boyun eğmek, kurallara uygun davranmak.

Ġamzesinden dem-be-dem yağsa başuma tîĝ ü tîr

*Hüküm anuñdur kul anuñ **tutduğ** boyun fermânına (ŞD – G CLXVII – 2)*

- **Feryat kılmak:** Bağırarak, çığlık atmak, feryat etmek.

*Cân u dil la'liñ için **kılduğ** feryâd bu kim
Haste derdine kaçan bulmasa dermân iniler (ŞD – G LXXV – 3)*

- **Fesad endişeden dûr olmak:** Fesat düşünmemek, kötü düşüncesi olmamak, kötülükten uzak olmak.

*İ kamu salâhiyyetile Hâlik'a nezdik
İ cümle **fesâd endişeden dûr** Muhammed (KÜD – § 22 – 10)*

- **Fesat işten dönmek:** Kötü işten vazgeçmek, kötülük yapmaktan vazgeçmek, fesatlık yapmaktan vazgeçmek.

*Gafletten uyandunısa kendüzüne geldünise
Fesâd işden döndünise tertîb düzenden fârig ol (ERD – § 65 – 4)*

- **Fetvâ vermek:** Emir vermek, fetva çıkarmak, dini hüküm sunmak.

*Erile tutub öldüren anasın
Şer'-i 'ışkile **virenüz fetva** (RD – Mus 4*IV – 5)*

- **Fırsat çevgânını eline almak:** Kendi fırsatını yaratmak, kendine fırsat yaratmak.

*Gâfil olma **al eline fırsatuñ çevgânını**
Urı gör devlet topını dört yanuñ meydâniken (KÜD – § 109 – 14)*

- **Fırsatı fevt etmek:** Fırsatı kaçırmak.

Sür'at itme siteme devletüñe girre olup

Furşatuñ fevti yakındur felegüñ seyri serî' (ŞD – G XCII – 6)

Gâfletile firsatı fevt eyledük

İ dirîgâ vü dirîgâ âh u vâh (KÜD – § 18 – 7)

Di kulma dil saña fermâniken bu firsatı fevt

Ki hoşdurur şu demi Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*VII – 165)

- **Fırsatı zayı etmek:** Fırsatı harcamak, kaçırmak, ziyan etmek, heba etmek.

Sakın firsat demini zâyi' itme

Durur günden güne azma oñadur (KÜD – § 49 – 5)

- **Firak odu yakmak:** Ayrılık ateşi yakmak, ayrılmak.

Niçe ki vaşlı sözine dil uzadur Şeyhî

Firâkı odı anı şöyle yakar ki epsem olur (ŞD – G XXII – 7)

- **Firak oduna tutuşup yanmak:** Ayrılık derdi çekmek, ayrılık acısıyla yanmak.

Firak odına sûfiler tutuşup kalbi sâfiler

Yanar 'ahdine vâfîler dükeli iş ü boyında (KÜD – § 25 – 14)

- **Firak tutmak:** Ayrılmak, ayrı kalmak, ayrı düşmek, yola çıkmak, uzaklaşmak.

Ol zamân kim ben ol dostdan ayrı düşdüm oldum ırak

*Hasret-i derd ü âhıla çok agladum **tutdum firâk*** (ERD – § 53 – 1)

- **Firakla ah vah kılmak:** Ayrılık derdi çekmek, ayrılık ateşiyle dertlenmek.

Diler visâlüñe her dem irişe Ümmî Kemâl

Kılır firâkuñıla âh u vâh şey' li'llah (KÜD – § 17 – 15)

- **Firakın oduna düşmek:** Ayrılmak, ayrılık acısı çekmek.

Umar dum vaşluña irem yüzüm ayağıña sürem

Firâkuñ odına düşüp dili kurbân idüp gitdüm (ŞD – G CXXXVII – 2)

- **Firakın oduna yanmak:** Ayrılık acısı çekmek.

Gelür her dem hayâlün bizi yakar

İçümüzi firâkuñ odı yakar (KÜD – § 1 – 33)

- **Fitne gözden üşenmemek:** Fitne çıkarandan kormamak, kötülük düşünenden çekinmemek.

Mücâvir oldı kaşuñ güşesinde

Üşenmez fitne gözden cân garibi (ŞD – G CLXXXII – 3)

- **Fitne kaynatmak:** Fitne çıkarmak, yalan haber yaymak.

Baş çatub kaşuñ gözüñle kaynadurlar fitneyi

Hâlî olmazlar 'acebdür fitne vü âşûbdan (RD – G 56 – 3)

- **Fitnedden kaçmak:** Kötü düşünceden kaçmak, fitne – fesat peşinde olmamak.

Fitnedden kaçan müsâfirler haki

Dünyeden geçen mücâvirler haki (KÜD – § 7 – 121)

- **Fürkat oduna yakmak:** Ayrılık derdi çektirmek.

Demidür vuslat âbına yakasın

Nice bir fürkat odına yakasın (KÜD – § 1 – 49)

- **Fürkatin oduna kebab olmak:** Çok fazla ayrılık acısı çekmek, ayrılık derdiyle çok canı yanmak, ayrılım ateşi içinde kavrulmak.

Nice bunuñ gibi gice kim anlar alayam
*Sözün amile **f rat n odında  n kebâb***

(D – K XII – 15)

I – İ

- **İrak eylemek:** Uzaklaştırmak, uzak tutmak.

Beni vaslundan irag eyleyip cennete koma
Bu inildüm zârına işbu cinân oda yanar (ERD – § 29 – 3)

- **İrak kaçmak:** Uzaklaşmak, uzak durmak.

Gel i gâfil irak kaçma yakın dur
Eyü dirlik diril ölüm yakındur (KÜD – § 57 – 1)

- **İrak olmak:** Uzak kalmak, uzak olmak.

Ol zamân kim ben ol dostdan ayrı düşdüm oldum irak
Hasret-i derd ü âhıla çok agladum tutdum firâk (ERD – § 53 – 1)

- **İbret almak:** Ders almak, akıllanmak, kötü bir olaydan ders çıkarmak.

Cûd-ı bahâr 'âleme viridi vücûd-ı nev
Âdem ki 'ibret almaya ola bu dem 'adem (ŞD – K X – 6)

- **İbret gözünü açmak:** Kötü bir olaydan ders çıkarmayı düşünmek.

Bu fâni mülke baka bilen bâki bilmedi
Soñ yurdu gözedürler şu ki 'ibret gözün açar (KÜD – § 48 – 2)

- **İbriğine taş urmak:** Abdest almasına mani olmak, zahitlere laf etmek.

Didi bu sebûyu yek deme çek

İbrîkine zühdüñ uruben taş (RD – K 5 – 8)

- **İbriğini taşa çalmak:** Abdest almasına mani olmak, zahitlere laf etmek.

Yoldan kodı ancayı bu ibrik

Çalub taşa eyle hurd u heşhaş (RD – K 5 – 9)

- **İçi katı korkmak:** Çok korkmak, çekinmek, endişe duymak.

Âh ol günüçün kim düşevüz hâlet-i naz'a

Soñ demden içümüz katı korhar ölüm var (KÜD – § 46 – 46)

- **İçi siyah olmak:** Kötü niyetli olmak, kötü düşünmek, fesat olmak.

Taşum sipid içüm siyâh aşum harâm işüm günâh

Her dem dirîgâ hayf u âh estagfiru'llahe'l-'azîm (KÜD – § 11 – 13)

- **İçi taşı bir olmak:** İçi dışı bir olmak, düşündüğüyle yaptığı bir olmak, dürüst olmak.

Er oldurur ki taşından içi hoş ola müdâm

Ger eyle olmasa bâri bir ola iç ü taş (KÜD – § 74 – 5)

- **İçi yanmak:** Dert çekmek, sıkıntı içinde olmak, pişmanlık duymak.

Derdsüzleri görür gözüm yanar içüm köynür özüm

Kim ol bî-çâre gözsüzün kulaguzı şeytânımış (ERD – § 46 – 6)

Yanar içüm firâk u hasretile

Akar gözüm yaşı âh u suzumdan

(KÜD – § 14 – 6)

- **İçinde kin tutmak:** Kendisine yapılan bir kötülüğü unutmamak ve yapan kişiye nefret duymak.

'Aceb mü'min tuta mı kîn içinde

Ya kibr ü bugz olur mı dîn içinde

(KÜD – § 119 – 1)

- **İçinde od yanmak:** Dert çekmek, derdin sıkıntısını çekmek.

Her kimün 'ışkı varısa içinde od yanarısa

Zihî bahtludur cânı sohbeti ol dostıla

(ERD – § 17 – 6)

- **İçinden kopmak:** İçinde duygu kalmamak, hayal kırıklığına uğramak.

İçinden kopalı 'ışk üni sâzı

İşitmez taşra halkuñ deff ü nâyın

(KÜD – § 110 – 18)

- **İçine zünnar bağlamak:** İçten içe Hıristiyan olmak.

İ adı müsülmân başı sûfî taşı sâfî

Sakın içüñe bağlama zünnâr ölüm var

(KÜD – § 6 – 56)

- **İçini yakmak:** Çok dert vermek, canını yakmak, çok üzme.

Anuñ muhabbeti odı düşeli cânuma

Yakar içümi derdile hasret harâreti

(KÜD – § 23 – 75)

- **İkilik ovasından geçmek:** Vahdete ulaşmak, birliğe varmak.

Eger müsâfiriseñ kıl sefer vücûduñdan

Gîç ikilik ovasından o birlik iline aş

(KÜD – § 74 – 8)

- **İkiye üç talak vermek:** İkilik dünyasını boşamak, ikilikten vazgeçip vahdete varmak.

Bir'i severseñ iki cihâna vir üç talâk

Dörd aslı biş hissi ko altı cihâtıla (KÜD – § 121 – 3)

Gel altıyı koyuben bei yaña yönel zinhâr

Vir üç talâk ikiye kalma dörde vü beşe (KÜD – § 120 – 10)

- **İlin dilini bilmek:** Aynı dilden konuşmak, ne diyeceğini bilmek.

Kılaguzıyam ol yolun dilin bilürem ol ilün

Cem' eyledüm kâfilemi dosta pes sefer eyleyem (ERD – § 77 – 8)

- **İmamı mezhep edinmek:** Bir kişinin hizmetine girmek, onun tarikatına bağlanmak.

Olar bilmez "yecûz u lâ-yecûzu"

Olar mezheb idinmez bir imâmı (ERD – § 128 – 5)

- **İmamı yoldan taşra görmek:** "İmam çoşarsa cemaat ne yapmaz"daki imamın çoşma halini anlatan deyimdir. İmamı yoldan çıkmış görmek.

Nicesi azmasun miskin cemâ'at

Çü yoldan taşra görürler imâmı (KÜD – § 134 – 6)

- **İman bulmak:** İmana gelmek.

Sen Halîl'üñ hüsn-i cân-bağşında imân buldılar

Secde kılanlar büt-i bî-câna kim Âzer diler (ŞD – G XXVI – 6)

- **İmaret eylemek:** Bina etmek, inşa etmek.

'İmâret eyleriken kadri kaçırını Kâdir

Çehâr şuffesin itmiş bu çâr erkânı

(ŞD – K XIV – 27)

- **İpe yapışmak:** Tutunmak, bel bağlamak, umut bağlamak, sarılmak.

Berk yapış şer'ün ipine tâ iresin menzile

Kibr ü kîn buhl u hased seni yâbâna salmasun

(ERD – § 90 – 3)

- **İsim koymak:** İsimlendirmek.

İsm-i Mahmûdın Muhammed koydı Hak 'azz ismine

Hem didi künyet 'bû'l-Kâsım aña Ahmed lakab

(RD – G 3 – 5)

- **İsyân ilinden çekmek:** İsyân etmekten vazgeçirmek, sakinleştirmek, koruma altına almak, alıp götürmek.

Delîl ol çek bizi 'isyân ilinden

Aşur hırs u hevâ vü sarp bilinden

Emîn it reh-zen-i Şeytân elinden

Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn

(KÜD – § 13 – 7)

- **İş tutmak:** İş yapar hale gelmek, iş yapmak, işe başlamak.

Bir iş dut bir kapuda tâpucu ol

Kim anuñ begligi öñden soñadur

(KÜD – § 49 – 6)

- **İşaret eylemek:** Delil kılmak, işaret etmek, göstermek, hedef belirlemek.

Aduñuñ iki harfine eyler işâreti

Anda ki yidi yirde Huzâ añdı mîm ü hâ

(ŞD – K V – 20)

- **İşi ah u figan olmak:** Sürekli ah ederek ağlamak, dertli dertli durmaksızın ağlamak.

Şular kim 'ömrünüñ yazın telef kıldı azın azın

Görincegez kış ayazın işi âh u figân oldı (KÜD – § 34 – 19)

- **İşi ah u vah olmak:** Sürekli ah ederek ağlamak, dertli dertli durmaksızın ağlamak, sürekli iç çekmek, dertlenmek, pişmanlık duymak, pişman olmak.

Ol şeh kanı ki lutfiyile pür-şafâyıduğ

Şimden girü dirîğ işümüz âh u vâyimîş (ŞD – Mus V*1 – 9)

- **İşini bitirmek:** İş tamamlamak, eksik bırakmamak, öldürmek, yok etmek, halletmek, gerekeni yapmak.

Bunda kimesne kalmağ gelen gider eglenmez

Yol düşvâr korku kat'î işüni bunda bitür (ERD – § 16 – 3)

- **İtlere tasdi vermek:** Köpeklere rahatsızlık vermek, rakipleri rahatsız etmek.

Ŧutar imiş göricek bini rakîbüñi şudâ'

Bu gice itlerüñe yine virürem taşdı' (ŞD – G XCII – 4)

- **İzdivaç vermek:** Evlenmek, evliliğı kabul etmek, evliliğıe izin vermek.

Yidi atayla dört anaya virdi izdivâc

Kim doğa üç oğul hayevân ma'den ü nebât (ŞD – Mus I*1 – 3)

- **İzhar kılmak:** Görünür kılmak, zahir etmek, ifşa etmek, ortaya dökmek, göstermek.

Ezeldendür bana bu derd ezelden

Velâkin kılmağum izhâr hirgiz (ERD – § 43 – 2)

- **İzi yoldan sapıtmak:** Yoldan çıkarmak, yönünü bozmak, yanlış yola yönlendirmek, yolunu saptırmak.

Çün saña dutdum yüzümi gafletden uyar gözümi

Sapıtma yoldan izümi estagfiru'llahe'l-'azîm (KÜD – § 11 – 5)

- **İzinden çıkmak:** Yönünü değiştirmek, yoldan çıkmak, takipten vazgeçmek, başladığı işi bırakmak.

Yâr izinden Rûşenî çihma azıtma izüñi

Yâr izinden gerçi çihmaz izleseñ her izi (RD – G 61 – 7)

- **İzine yüz sürmek:** Saygıyla peşinden gitmek, takip etmek, yerlere kadar eğilerek saygı göstermek.

İzine yüz sür yüzümden yüz yüz eyle hidmeti

Yoluna cân vir gönülden biñ biñ irişdür haber (ŞD – G LXX – 2)

İzine yüz sürer nesîm-i bihişt

Ya'nî öñince peyk-i râh gelür (ŞD – G LXXI – 4)

- **İzini azıtmak:** Yoldan çıkmak, yönünü, yolunu şaşırarak.

Yâr izinden Rûşenî çihma azıtma izüñi

Yâr izinden gerçi çihmaz izleseñ her izi (RD – G 61 – 7)

- **İzini öpmek:** Takip etmek, aynı yoldan gitmek, saygı göstermek, saygıdan yerlere kadar eğilmek.

Yok haţâ didüm ol ay bezmine yokdur yile yol

İzin öp menziliñi Zühre vü Keyvâna irür (ŞD – G XXV – 5)

Yaşum diler özümden ilerü öpe izin

Bî-dest ü pâyiken nicesi düşdi pâyına

(ŞD – G CLX – 3)

L

- **Lale gibi hürrem olmak:** Güler yüzlü olmak, gülmek, sevinçli olmak.

Lâle bigi hurrem ol nergislerümüñ yaşına

Gül yüzi handân gerek çün ebr-i neysân vaktidür (ŞD – G XLIII – 5)

- **Lale gibi bağı yakmak:** Lale gibi aşk ateşiyle yanmak, aşka düşmek.

Sünbülüñ sevdâsı bağrumı yakardı lâleveş

Çılmasa teskîn-i safrâ nârvânı çeşmümün (ŞD – G CI – 4)

- **Lazım gelmek:** Lazım olmak, ihtiyaç duymak.

Ger ben tahallüf itsem anuñ hükmüne bu gün

Lâzım gelür ki diyem anı kim degül edeb (ŞD – G IX – 3)

- **Leb depretmek:** Laf etmek için ağzını açmak.

Agzuñı gıybet söz için açmayub

*Kimselerüñ 'aybına depretme leb (RD – Mus I*IV – 2)*

- **Lebbeyk urmak:** Hac ziyareti esnasında Arafat Dağı'na çıkılınca "emir sizindir" anlamına gelen "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk" denilir. Bu ritüel için kullanılan bir deyimdir.

*Gâh 'Arafata çıkaram **lebbeyk urup** baş açaram*

Gâh kurbân yerine gelüp koç olup bogazlanuram (ERD – § 69 – 6)

- **Lenk lenk yürümek:** Topallayarak, sendeleyerek yürümek.

*Kârübandan kalma **yüri lenk lenk***

Çün delîl oldu o Şâh-ı Erdevil (KÜD – § 88 – 25)

- **Leşker kırmak:** Orduyu dağıtmak, askerleri öldürmek, yok etmek.

İ niçe sâhib-kırân serverlerüñ

*Tahtın alup **leşkerin kırdı** ölüm (KÜD – § 94 – 3)*

- **Letâyif defterini okumak:** Bir şeyin güzelliklerini ve iyi yönlerini sıralamak, saymak, söylemek.

*Bu şem'e karşı gice şubha dek **oķır** bülbül*

*Gülüñ **leţâyifi defterlerin** çü naķl-i kitâb (ŞD – K XIII – 12)*

- **Levhe kalem çalmak:** Yazı yazmak, kaderinde yazılı olmak.

*Ezel güninde ki evvel **çalındı Levh'e Kalem***

*Ne yazdı Kudret Eli Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*VI – 128)*

- **Levn levn düzmek:** Renk renk dizmek, renklerine göre ayırmak, rengarenk yapmak, renklendirmek.

Nesîm-i şubh ki meşşâta-i reyâhîndür

*Seher çiçekler için **levn levn düzdi** hıızâb (ŞD – K XIII – 7)*

- **Levne donanmak:** Bir renkte olmak, renklerden birini içinde barındırmak.

*Her biri bir **levinde tonandı** agaclaruñ*

Dibinde kölge viridi dahı âb-kenârı gör

(KÜD – § 30 – 19)

- **Lezzete düşmek:** Lezzet bulmak, hoşâ giden bir şey bulmak, onunla meşgul olmak, hoşâ gitmek.

Yine bir lezzete düşdi hevesüñ dünyede kim

Nazaruñ yok kamu şehd şeker ü kanda gönül

*(KÜD – § 89*III – 30)*

M

- **Mağrur olmak:** Kendine güvenmek, büyüklük taslamak.

Fakrıla fahr eyle çün "El-fakrû fahrî" dir Resûl
*Mâla mülke **magrûr olma** dime heyhât tâ ebed* (ERD – § 4 – 9)

- **Mahmil bağlamak:** Deve semeri bağlamak, deveye binici sepeti koymak.

'Akl u şabr u cân u gönli kârbânı Şeyhî'nüñ
*Ĥastedür iy sârbân **bağlama mahmil** gitme gel* (ŞD – G CXIV – 7)

- **Makal ermemek:** Söz söylememek, söz edememek.

*Ma'nîde makâmına **makâl iremez** anuñ*
Sûretde velîkin o velî Erdebilî'dür (KÜD – § 24 – 7)

- **Makam tutmak:** Mesken edinmek, mekân tutmak.

Olam evbâş u 'ayyâş u nazar-bâz
*Dutam mey-hâne küncinde **makâmı*** (RD – G 85 – 5)

- **Makas gibi kat eylemek:** Kesmek, ikiye bölmek.

Düşmen egerçi şem'veş ola zebân-dırâz
***Kať'** eyleye **miķaş bigi** pervâne-i ecel* (ŞD – Mus I*4 – 6)

- **Manahiden hicret kılmak:** Haram edilmiş olandan uzak durmak.

Muhâcir olurısañ kıl manâhiden hicret

Gazâ sevâbı gerekise nefsile ugraş (KÜD – § 74 – 10)

- **Mecal vermek:** Güç vermek, yardım etmek, destek olmak.

Bugün yarın dime aç gözüñi sen

Ecel irer saña virmez mecâli (KÜD – § 133 – 3)

- **Medh okumak:** Birini methetmek, övmek.

Senden içüp câm-ı sahbâ Rûşeni

Medh ohur her demde şâhâ Rûşeni

Bendedür sen şâhâ cânâ Rûşeni

Medhiñ için oldı gûyâ Rûşeni (RD – Kıt 42)

- **Medhe doymak:** Hakkında çok fazla övgü bulunmak.

Dil anuñ medhine toymaz gönüller derdine döymez

Velî münkir anı tuymaz azuben sâz u nâyında (KÜD – § 25 – 21)

- **Men etmek:** Yasaklamak, engellemek, engel olmak.

Men' itme teşneden kaşerât-ı teraḥḥumu

Çün menba'-ı keremsin ü ser-çeşme-i seḥâ (ŞD – K V – 47)

- **Menfaat görmek:** Fayda görmek, yardım görmek, yarar sağlamak.

Niçe hayvânsın ki senden menfa'at görmez kişi

Ya ne insânsın ki sende yokdurur korhu vü öt (KÜD – § 41 – 7)

- **Menzil almak:** Hedef belirlemek, gidilecek noktayı işaretlemek.

*Kim biriküp **menzil aldılar** iti*

Bile gitdi dönmedi çoban iti (KÜD – § 7 – 84)

- **Menzil olmak:** Gidilecek yer olmak, varılacak hedef olmak.

*Kimine **menzil oldu** Kâbe Kavseyn*

Güni bayrâm u düni oldu Mi'râc (KÜD – § 44 – 9)

- **Menzilden sefer kılmak:** Varılan hedeften uzaklaşmak, geri dönmek ya da ileri gitmek.

Nebî'nüñ Hicretinden bil sekiz yüz on beşinci yıl

*Berât düninde ol fâzıl bu **menzilden sefer kıldı*** (KÜD – § 27 – 38)

- **Menzile dönmek:** Hedefe varmak, duraklamak, mola vermek.

Döndüñ** çü heft ü penc ile şeş gûşe **menzile

Didüñ yakîn ü çâr emînüñe mâ-cerâ (ŞD – K V – 34)

- **Menzile yetişmek:** Hedefe varmak, gidilecek yere ulaşmak.

*Şâhâ ne **menzile yitişür** ise himmetüñ*

Şâzî konar direr kamu rahtını hemm ü gam (ŞD – K X – 23)

İ yoluñ hâdisi mülküñ mâliki

*Sen **yitişdür menzile** her sâliki* (KÜD – § 7 – 86)

- **Menzile yitmek:** Hedefe varmak, gidilecek yere ulaşmak.

*Hiç yol eri ağır yükile **menzile yitmez***

Yükdür ser ü cân dahı sebük-bâr gerekdür (KÜD – § 52 – 11)

- **Merdaneden meydan almak:** Ünvan almak, yenmek, rütbeyi devralmak, kazanıp yenilen kişinin yerine geçmek.

*'Âşıkam ben diyüben da'vî kılan çokdur velî
Pehlüvân olur ki **meydân aldı** her **merdânen** (KÜD – § 99 – 12)*

- **Merhem urmak:** Tedavi etmek, yaraya merhem sürmek, pansuman yapmak, yardımcı olmak.

*İlâhî derdimendem çâre senden
Girü **merhem** sen **ur** çün yare senden (KÜD – § 15 – 1)*

*Taga urma tag 'adlile **merhem ur**
Ki zulm odı yakar düşerse taga (KÜD – § 37 – 2)*

- **Merhem yakmak:** Tedavi etmek, yaraya merhem sürmek, pansuman yapmak, yardımcı olmak.

*Meger ol Hayy u Rahîm'üñ irişe merhameti
Saña **merhem yaka** kim añula bu yara gönül (KÜD – § 89*I – 5)*

- **Mest kılmak:** Sarhoş etmek, memnun etmek.

*Gözüñ kirişmesi şol deñlü **kıldı** nergisi **mest**
Ki gözlerinde müdâmî hayâl-i sâgardur (ŞD – G LXVII – 6)*

- **Mest olmak:** Sarhoş olmak, memnun olmak, çok memnun kalmak.

*Bu vücûdum katresin bahre irürdüm **mest olup**
Bu kımildum mevc-i deryâdur direm önden sona (ERD – § 1 – 4)*

*Benefşe boynun eger **mest olub** bu meclisde*

Humâr nergis elinde dutar müdâm akdâh (KÜD – § 28 – 10)

*Dün gün içüben müdâm **mest ol***

Vasl oluben unudub firâki (RD – Mus 3*I – 6)

***Mest olur** haṭṭı gubârından anuñ sebzedede bâd*

Cennetüñ ehline reyhân-ı çemendür koḥusu (ŞD – G CXCVI – 3)

- **Mestanelik kılmak:** Sarhoş gibi davranmak, sarhoş gibi hareket etmek.

*Bu derdden mest olup **mestânelik kıl***

Başundan gitmesün hummâr hirgiz (ERD – § 43 – 12)

- **Mevte can vermek:** Diriltmek, ölmüşü canlandırmak.

Hubb-ı Hakkı yoldaş it kim diri duta kalbün

*Hubb-ı Hakk âb-ı hayâtdur kalbi **mevte vire cân*** (ERD – § 88 – 3)

- **Meydan tutmak:** Hayatta kalmak, yaşamaya devam etmek, varlığını sürdürmek.

*Bu **meydânı tutamadı** biri hîç*

O cümle pehlûvânân kondı göçdi (KÜD – § 127 – 32)

- **Meydana gelmek – girmek:** Ortaya çıkmak, kendini ortaya koymak, sorumluluk almak.

*Bu **meydâna girdünise** nefsün boynın urdunısa*

Kibr ü kîni sürdünise dost u düşmândan fârig ol (ERD – § 65 – 2)

Bu nefsün leşkerin kırmaga dâ'im

*Bahaâdır oluben **meydâna geldüm*** (ERD – § 73 – 7)

- **Meyli olmak:** Hevesi, isteği, eğilimi olmak, bir şeyi yapmanın potansiyel ihtimali durumu.

Ben la'ubâlî giderem iki cihânı niderem

***Meylüm** sekiz uçmaga **yok** pes mâsivâ neme gerek* (ERD – § 54 – 4)

Egerçi rûzı çok idi gözi vü gönli tok idi

*Velî hiç **meyli yogıdı** cihânuñ hûy u hâyında* (KÜD – § 25 – 5)

- **Mihnete uğramak:** Eziyete uğramak, sıkıntı, dert çekmek, başına musibet gelmek.

'Uzlet ehli togrı gider cennete

*'Uzlet ehli **ugramaz** hiç **mihnete*** (ERD – M 3 – 1)

- **Mihraba imam olmak:** Liderlik etmek, öncülük etmek, başa geçmek.

*Bu **mihrâba imâm olmağa müftî***

Çeker ser-mest minberden hañibi (ŞD – G CLXXXII – 4)

- **Muhabbet şerbeti içmek:** Muhabbet etmek.

Muhabbet şerbetin** bir zerre **içür

Ki hasta gönlüne bula şifâyı (ERD – § 127 – 2)

- **Muhammed'den hû tutmak:** Peygamber yolunda gitmek, peygamberin rehberliğinde iman etmek.

Yañağun âteş-i Mûsî dudagun mu'ciz-i 'Îsî

*Kemâl-i hüsne Yûsufsın **Muhammed'den tutarsın hû*** (ŞD – G CL – 6)

- **Muhammet şer'ini tutmak:** Hz. Muhabbet'in yaydığı İslam'ın kurallarına uymak, dine uygun davranmak.

Tutdum Muhammed şer'ini hem ol görklü sünnetini
Düni gün salavâtını dilümde tekrâr eyleyem (ERD – § 77 – 12)

- **Mum gibi tutuşup baştan ayağa yanmak:** Dert ile yanmak.

Dutuşup başdan ayağa yanuban şem' bigi
Cân oda atmağ imiş hûba uyanuñ hevesi (§D – G CCII – 4)

- **Muradını terk etmek:** Arzusundan, isteğinden vazgeçmek.

Ten murâdın terk idüben câna uy kim 'âkıbet
Mevt iricek fevt olur ten illâ cânuñ lâ-yefut (KÜD – § 41 – 9)

- **Murat almak:** İsteğine ulaşmak, dileğine kavuşmak.

'Âşıklar iki cihânda nefs murâdın almayalar
Aglayalar düni günü şâd oluben gülmeyeler (ERD – § 10 – 1)

- **Murat sormak:** Durumu sormak, isteğini sormak.

Gelen geçdi konan göçdi dölenmez
Bu gelmekden murâd sor ne gelene (ERD – § 98 – 19)

- **Murat vermek:** İsteğini yerine getirmek, dilediği şeyi vermek.

Dost için nefse murâd virmeyene
Dost sekiz uçmağını erzân ider (ERD – § 11 – 3)

- **Murdare gitmek:** Zıyan olmak, boşa gitmek, heba olmak.

Kankı başda kim anun sevdâsı yoktur ko anı
Zagdur ol murdâre gitsün kim şeker şân istemez (ERD – § 40 – 5)

- **Mühür urmak:** İşaret bırakmak, iz bırakmak, noktayı koymak.

*Kim **mühür urdı** lebleriniñ la'li dürcine*

Kim arayup nişâne-i hâtem bulunmadı (ŞD – G CLXXV – 3)

- **Münafıktan hazer kılmak:** İkiyüzlüden, nifak sokandan kaçmak, kaçınmak, uzak durmak.

Kıl münâfıktan hazer sohbet mü'essirdür sakın

'Ömrüñi sarf it hemişe her muvâfık merdile (KÜD – § 122 – 4)

- **Müptela olmak:** Alışmak, alışkanlık kazanmak, bir şeyi alışkanlık haline getirmek.

*Bu derde **müptela olmuş** cihânda*

Bu Rûmî gibi bir insân bulunmaz (ERD – § 44 – 6)

- **Mürşit elini tutmak:** Mürşitten yardım dilemek, yardım kabul etmek, yolunda gitmek, izini takip etmek.

Ger dilerseñ tizirek makbûl ola

Mürşid elin tut u andan tevbe kıl (KÜD – § 91 – 28)

N

- **Nagam düzetmek:** Şarkı söylemek, terennüm etmek, ötmek, ötüşmek.

*Gel bir teferrüc eyle nice rakş urur çenâr
Kuşlar terennüm ile çü düzetdiler nağam* (ŞD – K X – 17)

- **Nakş oynamak:** Resim yapmak, resim çizmek, renklendirmek, hile yapmak, tuzağa düşürmek, kumpas kurmak.

*Ben sâde-dile reng ile nakş oynadı bir büt
Bu nakş u nigâra gözüüm andan nigerândur* (ŞD – G LXVIII – 7)

- **Nâm saklamak:** Namını korumak, unvanını muhafaza etmek, ismini gizlemek.

*'Ârif olan katı neng ola eger şaklaya nâm
Zahmet iden bize nâmûs ile 'âr oldı yine* (ŞD – G CLV – 5)

- **Namazı kaza ermek:** Namazını vaktinde kılmamak, kazaya bırakmak.

*Kâmetinden yüz çevürdüm secde-i sehv ola mı
Çün kazâ irdi namâzum niyyetini bilmedüm* (ŞD – G CXXVIII – 6)

- **Namı kalmak:** Adı kalmak, biri öldükten veya bulunduğu yeri terk ettikten sonra şöhretinin hala dillerde dolaşması, kişinin değil unvanının, şöhretinin hakkında konuşulmaya devam edilmesi.

Olarun varlığını Hakk şöyle almış

*Hemân **kalmış** bunların halka **nâmu** (ERD – § 128 – 7)*

- **Namus şişesini taşa çalmak:** Dünyalıktan vazgeçmek, fani işleri bırakmak.

Nâmûsum şişesini taşa çaldum

Niderem ‘ârı çün dîvâna geldüm (ERD – § 75 – 6)

- **Nara düşmek:** Ateşe düşmek, yanmak, dert sahibi olmak.

Âh ol Sırât üzre kadem basmagiçün kim

*Giçe kimümüz kim **düşe fi’n-nâr** ölüm var (KÜD – § 46 – 54)*

- **Nârı nûr sanmak:** Gerçek ve hayal arasındaki farkı ayırt edememek, yalan ile doğruyu birbirine karıştırmak.

*Serâba susama yil kovma **nârı nûr sanma***

Türâb olur soñı yâd eyle yânlı itme hayâl (KÜD – § 87 – 2)

- **Naz etmek:** Nazlanmak, cilvelenmek.

*Hüsniñe mağrûr olup **nâz itme** iy gül bülbüle*

Ki ol ter ü rengîn ruhuñ niçe cigerler kanıdur (ŞD – K IX – 22)

- **Nazar bakmak:** Bir bakış atmak, kem gözle bakmak.

Yazılarda Mecnûni hayrân kodı

*Leylâya çün bir **nazar bakdı** bu ‘ışk (ERD – § 50 – 4)*

- **Nazar bırakmak:** Bakmak, bakış atmak.

Ne bî-nazîr güneşdür ki kanda yüz tutsa

Cihân nazar birağur manzar ise ancağ ola (ŞD – G V – 2)

- **Nazar etmek – eylemek:** Bakmak, bakış atmak, kem gözle bakmak, göze gelmesine sebep olmak.

Bu 'ibrete nazar it ger degüliseñ hayvân
Kulak dut âdemiseñ bu söze vü saza (KÜD – § 36 – 23)

Dirîg itme nazar nezzârelerden
Çevirme yüzüñi bî-çârelerden (RD – G 63 – 1)

Yüz aklığını iki cihânda tapasıdur
Çeşm-i siyehüñ her kime kim biz nazar eyler (RD – G 23 – 3)

Münevver eyledüñ iy âftâb âfâkı
Hakîr zerreye dahı nazar dirîg itme (ŞD – G CLI – 3)

- **Nazar kılmak:** Bakmak, bakış atmak.

'İşkun belâsını kim baş üzre çeker olsa
Ol devletlü başa dost her dem nazar kılur (ERD – § 27 – 3)

Kodı mahlûkı ol 'âşık gözetdi çehre-'i Hâlik
Ne dünyâ sevdi ol sâdık ne 'ukbâya nazar kıldı (KÜD – § 27 – 34)

Biz bende-i kemîneye kılsañ nazar n'ola
Şâhâ olur egerçi ki 'âlî-cenâb-ı hüsn (RD – G 62 – 4)

İy şabâ ger menzil-i cânâna kılursañ güzër
Gülşen-i cândur gözümden gözle rûşen kıl nazar (ŞD – G LXX – 1)

- **Nazar vermek:** Bakmak, bakış atmak.

Senüñ 'ızz u Celâlüñ hürmetiçün

Nazar vir fark-ı hill ü hürmet için

(KÜD – § 1 – 114)

- **Nazarı (üzerine) düşmek:** Bakışa maruz kalmak, bakılan yerde olmak.

Kime düşse olur sa'id-i ebed

Nazar-ı lâ-ilâhe illa'llâh

(ŞD – K I – 2)

- **Nazarı olmak:** Bakmak, bakış atmak.

Kimüñ ki cemâliñ kamerine nazarı var

Hergiz başarı yok güneşe dirse feri var

(ŞD – G LIX – 1)

- **Nazarına yetişmek:** Yardıma mazhar olmak.

Vardunuz mı pazarına Hakk yetişmiş nazarına

Çıkmış şehir üzerine duran ol dört kişi nedür

(ERD – § 36 – 2)

- **Nazarla bakmak:** Kem gözle bakmak, dikkatlice bakmak.

Basîret gözünü açsun hakikat nazarla baksun

Görsün ol ki niçe tolmış cihâna delâlet-i dost

(ERD – § 3 – 4)

- **Ne hacet!:** "Gereksiz, gerek yok" anlamlarında kullanılır.

Tûr ne hacet 'âşıklara çün her yirde ma'sûk ola

Dâ'im münâcât ideler bir dem ayru olmayalar

(ERD – § 10 – 6)

Güneşden hûb rûşensin hem aydan dahi ahsensin

Çü böyle hoş müzeyyensin ne hacet sürme vü hunnâ

(KÜD – § 20 – 13)

- **Ne olacak!:** "Önemi yok, ne önemi var, ne değeri var" anlamlarında kullanılır.

Bu deryâya düşen 'âşık öliser

Ölür ise 'âşık ölsün **n'olusar**

(ERD – § 31 – 5)

- **Ne sorarsın!:** "Yanlış iş yapıyorsun, cevabı yanlış yerde arıyorsun" anlamlarında kullanılır.

Nûş idelden ol harâbât-ı mugânun câminı

*'Aklum esrük cânım esrük **ne sorarsın** esrüğe* (ERD – § 1 – 2)

- **Ne var, ne yok (bir var, bir yok olmak):** Varlığı ile yokluğu arasında fark olmamak, fani olmak, geleceği, kaderi belli olmamak.

*Egerçi **ne yoguz** bellü **ne varuz***

Velîkin fazluña ümîz-vâruz (KÜD – § 1 – 59)

- **Necât vermek:** Rahat vermek, kurtuluş yolu sağlamak, kurtulmasına yardımcı olmak.

*Rahm eyle ben za'îfe bu gamdan **necât vir***

Ĥod-râylık durur Ĥalanı sen Ĥudâ ĤaĤı (ŞD – K IV – 15)

- **Nefes gelmek:** Nefes vermek, can vermek, hayat vermek.

Ol 'izzet issi Ĥâceye eydüñ ki vaĤtidür

*Ĥaste Ĥulın Őorarsa ki daĤı **nefes gelür*** (ŞD – G XXVIII – 2)

- **Nefes urmamak:** Nefes alıp vermemek, nefessiz kalmak.

Zıkr-i mecdüñ olmasa rûĤ-ı melek olur helâk

*Fıkr-i Ĥamdüñ Ĥılmasa nefis-i nefis **urmaz nefes*** (ŞD – K II – 14)

- **Nefes vermek:** İcazet vermek, el vermek, hayat vermek, rahatlatmak, gücünü, kudretini paylaşmak, onay vermek.

Şeyhî kuluña bir nefes virseñ icâzet kapuda

Görseñ ki kullık bâbına ihlâş ile kul nicedür (ŞD – G LXXVIII – 7)

- **Nefs bendine tutulmak:** Nefse esir olmak, nefsin ipiyle bağlanmak, nefsin yularını boynuna geçirmek.

Nefs bendine tutuldum şeytâna esîr oldum

Her hatâ ki ben kıldum estagfiru'llah tevbe (ERD – § 106 – 8)

- **Nefs leşkerini kırmak:** Nefse uymamak, fani işlerden vazgeçmek.

Bu nefsün leşkerin kırmaga dâ'im

Bahâdır oluben meydâna geldüm (ERD – § 73 – 7)

- **Nefse bende olmak:** Nefse köle olmak, nefesine uymak, fani işler peşinde koşmak.

Dükeli ma'siyet bende ki nefse olmuşam bende

Bırakmışdur beni bende zebûn oldum giriftâram (KÜD – § 12 – 2)

Hakkı kodun sen hevâna uydun oldun putperest

Bende oldun nefsüne bir gün Hakka kul olmadun (ERD – § 61 – 6)

- **Nefse ısmarlamak:** (Birini) Nefse emanet etmek.

Hezârân vay bize ger bir nefes sen

Bizi nefsümüzze ısmarlayasın (KÜD – § 100 – 21)

- **Nefse muti' olmak:** Nefse uymak, nefsin isteklerine boyun eğmek, nefse köle olmak.

Ger begiseñ nişe olduñ nefs ü Şeytân'a muti'

Ger kuliseñ kullug it kim saña bir Sultân yiter (KÜD – § 47 – 13)

- **Nefse uymak:** Nefsin isteklerine boyun eğmek, fani şeyler peşinde koşmak.

Kanâ'at kılıcıyla kes nefsinün başını

Nefse uyup cânunu top mihnete sataşdur (ERD – § 12 – 10)

Zîhi kul-kim hâcası emrinde sürer 'ömrîni

'Aklı koyup nefse uyup bir nefes buyruk sımaz (KÜD – § 31 – 23)

Gözünü kızardub gögerüb düşme harâma

Nefsine uyanuñ karadur yüzi ag olmaz (RD – G 27 – 5)

- **Nefsi bağlamak:** Nefsi köreltmek, nefsi öldürmek, nefse uymamak, nefsi öldürmek, nefsi kendine esir etmek.

Kim ki nefsin bağlayup kendüye kılmazsa mûtî'

Nefse giriftâr oldı ol fikra'-ı şeytâna da (ERD – § 115 – 7)

- **Nefsi basmak:** Nefsi köreltmek, nefsi öldürmek, nefse uymamak, nefsi öldürmek.

İçmege 'ışkun şarâbın şîr gerek

Basmaga bu nefsi key dilîr gerek

Konmaga şâhun kulına hiç kelâg

Pes harîf olmaga mîre mîr gerek (ERD – Kit 54)

- **Nefsi kör etmek:** Nefsi köreltmek, nefsi öldürmek, nefse uymamak.

Var ol nefsün itin kör it kanâ'atıla elbir it

Yirün cennet işün hûr it gel uy hükmine Kur'ânun (ERD – § 58 – 11)

- **Nefs elinde esir olmak:** Nefse uymak, nefsin kölesi olmak.

Ganî Sultânsın ihsân it fakîrüz

Za'if ü 'âciz ü hor u hakîrüz

Bu nefis-i şûm elinde gey esîrüz

(Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn)

(KÜD – § 13 – 3)

- **Nefsin boynunu urmak:** Nefse uymamak, nefsin isteklerini yapmaktan vazgeçmek, nefsi öldürmek.

Meşâyihun himmeti kılıcını alayım

Kendü nefsum boynunu kendüm urayım cânım

(ERD – § 78 – 8)

- **Nefsin bünyadını yıkmak:** Nefse uymamak, nefsin isteklerini yapmaktan vazgeçmek, nefsi öldürmek.

Karârı kalmadı cânun nidem pes 'azm-i yâr idem

Yıkam bünyâdı nefsün tagıdam târ u mâr idem

(ERD – § 74 – 1)

- **Nefsini ayırmak:** Fani isteklerden arınmak, şeytana uymamak.

Ayır nefsüni şeytândan ki surlar tuyasın cândan

'Atalar gele sultândan yakîne ire gümânum

(ERD – § 58 – 12)

- **Nefsini hâr etmek – eylemek:** Nefse köle olmak yerine nefsi köle etmek.

Ger 'azîz olmak dilerseñ nefsüñi hâr eylegil

Nefsini hâr itmekile buldı 'izzet her 'azîz

(RD – Müf 11)

- **Nefsinin başını kesmek:** Nefsine uymamak, nefsinin isteklerine uymamak, nefsinin öldürmek.

Kanâ'at kılıcıyla kes nefsünün başını

Nefse uyup cânunu top mihnete sataşdur

(ERD – § 12 – 10)

- **Neşîd okumak:** Şiir okumak, güfteli şarkı söylemek.

Yuvada yaprag içinde neşîd' okur kimisi
Havâda kimisi âgâz kıldı pervâze (KÜD – § 36 – 18)

- **Nevha kılmak:** Ağıt yakmak, ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak, yakınmak.

Niçe bir nevha kılub hasret odına yanasın
Ya niçe âh u firâk odı seni yara gönül (KÜD – § 89*I – 3)

- **Nevruz açmak:** İlkbaharın gelmesi, Celâlî takvime göre yılın ilk gününün gelmesi.

Nevrûz açıldı çiğdemile koşa geldiler
Evvel kılazuz oldu yine ol du-yârı gör (KÜD – § 30 – 9)

- **Ney gibi inlemek:** Acıyla inlemek, ah etmek, ağlamak, hoşnutsuz sesler çıkarmak.

Vuşlatuñ şöhetini yâd ide çün gam-zede dil
Zârılıklar kıluban ney bigi nâlân iñüler (ŞD – G LXXV – 2)

- **Neze düşmek:** Ayrı düşmek, can çekişmek.

Şundan ilerü ki nez'a düşesin
Kasd-ı îmân ide Şeytân tevbe kıl (KÜD – § 91 – 21)

- **Nidâ eylemek:** Seslenmek, çağırmak, bağırarak, çığlık atmak.

'Âlem ehline nidâ eylemiş in'âmı velî
Ki şalâ cümleñüze dökmişem uş hân-ı kerem (ŞD – K XI – 9)

- **Nikabın götürmek:** Örtüsünü kaldırmak, açığa çıkarmak, ortaya koymak.

Bülbüllerüñ ol zârı kılup agladugına

Götürdi nikâbın yine güller güler oldı (KÜD – § 33 – 26)

- **Nikabını kaldırmak:** Örtüsünü kaldırmak, açığa çıkarmak, ortaya koymak.

Kaldurdi gül nikâbını biñ ‘ızzu nâzile

‘Arz itdi yine bülbüle zî-bâ ‘izârı gör (KÜD – § 30 – 14)

- **Nispet etmemek:** Bağlamamak, ilgi kurmamak, bağlantı oluşturmamak, kıyaslamamak.

Her kimüñ k’ola nigâhı mührüñe

Nisbet itmez mihr ü mâhı mührüñe

Gâh dir mihr-i ilâhî mührüñe

Geh nişân-ı pâdişâhî mührüñe (RD – Kıt 24)

- **Nişane vermemek:** İpucu vermemek, ortada delil bırakmamak, bilgi vermemek.

Cihân zeyrekleri kim geldi gitdi

Bu sırdan virmediler bir nişâne (ERD – § 98 – 21)

- **Nişanı (alameti) olmamak:** Hiç bir izi bulunmamak, haber alınamamak.

Ol nûr ile münevver iken ‘âlem-i bekâ

Ayuñ günüñ yogdı nişân u ‘alâmeti (KÜD – § 23 – 6)

- **Niyet tutmak:** Dilek tutmak, olması dilenen şeyin içten geçirilmesi.

Katına her ki gelürdi ne niyyet tutsa bilürdi

Kerâmet birle kılurdi işâret goft u gûyında (KÜD – § 25 – 23)

- **Nöker kılmak:** Kuma etmek.

Anuñ ol pend ü irşâdı biliş kıldı kamu yâdı
*Ki her 'ubbâd u zühhâdı tapusına **nöker kıldı*** (KÜD – § 27 – 18)

- **Nöker olmak:** Kuma olmak.

Kargı vü sanavber 'alemin götürüb irdi
*Gül-şâha kamu dürlü çiçekler **nöker oldı*** (KÜD – § 33 – 19)

- **Nur dolmak:** Işık dolmak, aydınlanmak.

Togar u tolnur döner tolanur
*Ki dünyâ bunlaruñıla **tola nûr*** (KÜD – § 1 – 8)

- **Nur saçmak:** Işık saçmak, aydınlık vermek, aydınlatmak.

*Hayrânem ol aya ki gice **şaçdı nûrını***
Ay gün n'olur ki maḥv ide firdevs hûrını (ŞD – G CXCI – 1)

- **Nur tutmak:** Işık tutmak, aydınlatmak.

*Cemâl-i 'adl ikisinden **tuḫar nûr***
Sarây-ı mülk ikisiyle oldı ma'mûr (ŞD – M I – 41)

- **Nuru (feri) kalmamak:** Işığsı sönmek, karanlığa gömülmek, (göz için) kör olmak.

Baḫt âftâbı yüzi siyâh oldı âh kim
***Qalmadı nûr u ferri** cihân qaldı bî-ziyâ* (ŞD – Mus VI*2 – 6)

- **Nur vermek:** Aydınlatmak, ışık saçmak, parıldatmak, ilahi güç vermek.

'Adl ü cemâliñ olmasadı kim vireydi nûr

Dutar idi zamâne yüzün zulm ile zulem

(ŞD – K X – 22)

- **Nûru zulumata satmak:** Doğruyu bırakıp yanlış gitmek, yanlış tercih yapmak, doğru yoldan sağmak.

Gözsüz gibi nûrın zulumâta mı sataydı

Ger yarasaya yarasa hurşîd ziyâsı

(KÜD – § 130 – 22)

- **Nûş etmek:** İşret etmek, içki içmek, cümbüş etmek.

Dost elinden câm-ı 'ışk nûş iden

Sırr-ı ma'şûkı nite pinhân ider

(ERD – § 11 – 4)

O

- **Od bırakmak:** İz bırakmak, nişan vermek, kıvılcım başlatmak.

*Âhum felege bir **od bırakdı***

Ki irürdi güneşe ihtirâkı

(ŞD – Mus II*4 – 5)

- **Od gibi yakmak:** Dert vermek, dert ateşiyle yakmak, yanmaya sebep olmak.

*Eser güz yılleri çıkdı nebâtı **od bigi yakdı***

Kimin topraga burakdı kimi suda revân oldı

(KÜD – § 34 – 13)

- **Od ölçmek:** Ateşi harlamak, kışkırtmak.

*Niçe bir **od ölçerüp** yıl kovasın*

Topraga tapup suya tayanasın

(KÜD – § 107 – 9)

*Suya tayanup **od ölçerme** nûş idiüp bâde*

Şu hâk olanları gör virme 'ömrüni bâde

(KÜD – § 116 – 13)

- **Od saçılmak:** Alevler yükselmek, her tarafı kaplamak.

Yañağun zülfün için âh-ı cihân-tâbumdan

*Her gice **od saçılır** göge duhân ile bile*

(ŞD – G CLVIII – 3)

- **Od yiletmek:** Ateşi harlamak, etkisini arttırmak, büyötmek.

'Acebdür bu 'ışkun işi gönülden sürer teşvışi
*Gözlerden akıdur yaşı yürekde **odı yiledür*** (ERD – ř 17 – 5)

- **Oda girmek:** Derde düşmek, dert sahibi olmak, dert yüzünden üzölmek, dertlenmek, ateşe düşmek, ateşe girmek, yanmak.

İy dost senün yolına cânım vireyim cânım
*'Işkuni komayayım **oda gireyim** cânım* (ERD – ř 78 – 1)

*Egerçi suçumuz çok **girdük oda***
Bize 'adl itme fazl it koyma oda (KÜD – ř 1 – 100)

- **Oda kalkan olmak:** Derde deva olmak, dertlenmeye mani olmak, yanmasını engellemek, günah işlemesine engel olmak.

Budur diyen kişiye sinde munis ü misbah
*Hem **oda kalkan olan** bâb-ı Cennete miştâh* (KÜD – ř 4*I – 36)

- **Oda koymak:** Ateşe atmak, riske girmek, ceza gelecek bir kötölük etmek.

*Kim ki nefesine uydı kendüyi **oda koydı***
Ol nefesine uymayan belki devletlü başdur (ERD – ř 12 – 4)

*Egerçi suçumuz çok **girdük oda***
*Bize 'adl itme fazl it **koyma oda*** (KÜD – ř 1 – 100)

- **Oda salmak:** Ateşe salmak, ateşe atmak, ateşe yakmak.

Nâmûsı yile toprağa nâmi şarâb için
*Virdüm dağı ne **oda şalısar** bu şu beni* (şD – G CLXXVII – 5)

- **Oda toz saçmak:** Sakinleştirmek.

Şaç tozuñdan oduma tâ sâkin ola bu leheb

Âb-ı rahmetdür dem-i Aĥmed ĥakıyçün bu türâb (ŞD – G VI – 6)

- **Oda tutuşmak:** Bir şeyi başlatmak, fitilini ateşlemek, bir şeyin derdiyle yanmak.

'Âşık-ı şûrîde dil mest ü harâb

'Işk odına tutuşup dâ'im yanar (ERD – § 24 – 13)

- **Oda yakmak:** Ateşe atmak, yakmak, dert sahibi yapmak, dert vermek.

Gördüm 'âlem dostdan tolu geldi bana dir ol ulu

*Var imdi sen şimdin girü sen ben defterin **oda yak** (ERD – § 53 – 12)*

Tal'atüñ tâli'ini sa'd kılur sünbülenüñ

*Sünbülüñ **oda yahar** hirmenini sünbülenüñ (RD – G 42 – 1)*

*'Amel defterlerin Şeyhî riyâ vü zerķ **oda yakdı***

Ne deñlü şu şaçâ añna ķuru söz ile dîvânuñ (ŞD – G C – 7)

- **Oda yandırmak:** Ateşe atmak, yakmak, dert sahibi yapmak, dert vermek.

Hâr u hasdur dilde dünyâ-yı denînüñ sevgüsi

*'Işkuñuñ **odına yandur** dildeki hâr u hası (RD – G 79 – 6)*

- **Oda yanmak:** Yanmak, dert sahibi olmak, dertlenmek, dert çekmek, dert ile yanmak.

***Oda yanmaktan** kaçan yil kovmaya*

Toprag olup tevbe suyında yuna (KÜD – § 38 – 13)

Eliyile özine derde koyar dirler imiş

Görür iken girürem oda yanaram kime ne (ŞD – G CLII – 5)

- **Oddan canını kurtarmak:** Ateşten kaçmak, ateşe düşmekten kurtulmak, cehenneme gitmekten kurtulmak.

Terk eyle bugün nâmunı tâ göresin Sübhân'uña
Hem yarın oddan cânuñı kurtarasın kurtarasın (KÜD – § 104 – 12)

- **Odu yanmak:** Fiteli ateşlenmek, içinde kıvılcımı olmak.

Kankı cânda kim anun 'ışkı odu yanmaz müdâm
Tâ ebed cânıdır ol bî-cân ki cânân istemez (ERD – § 40 – 4)

Çahrı odu yanarsa yidi bahri huşık ider
Lutfi şuyı saçılsa kamu berri ter kıılır (ŞD – Mus IV*4 – 3)

- **Ortadan çıkmak:** Aradan çekilmek, engeli kaldırmak, engel olmaktan vazgeçmek.

Kimyâ-yı 'ışkı bulduk misi altun iderüz
Ortadan çıksun zagal kim sâfidür bâzârumuz (ERD – § 37 – 8)

- **Ortadan götürmek:** Aradan kaldırmak, ortadan kaldırmak, aradan çekmek.

Bizüz ol 'âşık-ı harâbâtî
Ortadan götüren izâfâtî (RD – Mus 4*III – 8)

- **Ortaya baş komak:** Canını ortaya koymak, canı pahasına bir işe kalkışmak.

Şu sırrı kim yitürür baş herçi bādâ bād
Baş ortaya komuşam halka âşikâr iderem (ŞD – G CXVII – 4)

- **Ot bitmek:** Üzerinde çimen büyümesi, ot yeşermek.

Gafletile ne yatarsın tur eyü dirlik diril
*Şundan öñdin kim ölesin sinuñ üzre **bite ot***

(KÜD – § 41 – 10)

Ö

- **Ödün sıtmak:** Ödünü patlatmak, korkutmak.

*Dirliğüñde sorıcıdan korha gör
Gûr içinde görüp ödüñ sıtmadın* (KÜD – § 96 – 19)

- **Ögüne düşmek:** Aklına gelmek.

*İ 'aceb hiç ögüñe düşmez mi kim
Şol karañu tar 'ibret hânesin* (KÜD – § 107 – 7)

*Hâ tutalım kim şimdi bol mülküñ var aña mâlik ol
Hiç ögüñe düşmez mi şol tar kara sin tar kara sin* (KÜD – § 104 – 7)

- **Ögünü başına dirmek:** Aklını başına almak, aklını başına toplamak.

*Metâ' u zâduñı sakla ki yol korhuludur
Yüri ayaguñı depret ögüñi başuña dir* (KÜD – § 69 – 7)

*Bâtl işden giç ögüñ başuña dir
Gözüñ aç urandur uran tevbe kıl* (KÜD – § 91 – 42)

- **Ögüt koymak:** Ögüdü anlamak, işitmek, duymak, ögütten etkilenmek.

Nâsîh gerek evl didügin kendüsi tuta

Çün kendüsi gâfil ögüdi kime koyası (KÜD – § 130 – 26)

Sağırlara biñ çağırurusañ bir işitmez
Tut virdüñ ögüt kanı kulak anı koyası (KÜD – § 130 – 23)

- **Ögüt vermek:** Nasihat vermek, akıl vermek, yol göstermek.

Nefs ölümünü anmaz işün sonını sanmaz
Ögüt versen hiç anmaz sanki bir katı taşdur (ERD – § 12 – 8)

Rind-i melâmetüz bizüm hâtrumuz güzeldedir
Bize ögüt viren şanur gönül ile göz eldedür (ŞD – G XLI – 1)

- **Ölmeye boyun vermek:** Ölmek, ölümü kabullenmek, canını vermek, gönüllü bir şekilde ölüme gitmek.

Ger beni senün için yetmiş kez öldüreler
Bin kez dahı ölmege boyun vireyim cânım (ERD – § 78 – 7)

- **Ölmüş cisme ruh olmak:** Ölüyü diriltmek, canlandırmak.

Fâtiha fethiçün i Hak vir fütûh
Kim bu ölmüş cismümüze ola rûh (KÜD – § 7 – 98)

- **Ölü dağı ve bağı diriltmek:** Yeşertmek, yeşillendirmek, doğayı canlandırmak, bitki örtüsü ile kaplamak.

Dirildürsin ölü tağı vü bağı
Anı fikr itmeyen tâgî ve bağı (KÜD – § 1 – 18)

- **Ölü yere can vermek:** Canlandırmak, diriltmek, doğayı canlandırmak, yeşertmek, yeşillendirmek.

Eser-i rahmet-i Haq ölü yire cân viriser

Bî-nişândan bize bu lutf u nişân olsa gerek (ŞD – G CII – 5)

- **Ölüm okuna döymek:** Ölüm karşısında sabırlık olmak, her türlü kötü duruma sabır göstermek, tahammül etmek.

Añrardı şîr-i ner gibi ceng itse yağıda

Ağuludur ölüm okuna döymedi dirîğ (ŞD – Mus VI*4 – 3)

- **Ömrü çürütmek:** Ömrü heba etmek, bir hiç uğruna hayatını geçirmek.

İy gözlü kişi buna anlayı bak

Buna gönül virenlerdür ki ahmak

Bî-hûde yirlere 'ömri çürütme

Fenâdur bu fenâ gerçek muhakkak (ERD – Kıt 17)

- **Ömrü emrinde sürmek:** Ömrünü birinin ya da bir şeyin uğruna geçirmek.

Zîhi kul-kim hocası emrinde sürer 'ömrîni

'Aklı koyup nefse uyup bir nefes buyruk sımaz (KÜD – § 31 – 23)

- **Ömrü feda etmek:** Canından vazgeçmek, gönüllü olarak canını feda etmek, ömrü boyunca tek bir amaç uğruna uğraşmak, bütün hayatını tek bir şeye harcamak.

Aña kim 'ömri şâh için fidâdur

Dirîğ olmazsa mâl ile revâdur (ŞD – Mes I – 34)

- **Ömrü gaflet ile geçmek:** Bütün ömrü boyunca yanlış bir düşüncede olmak, yanlış bir fikir ile bütün ömrü heba etmek.

Çü giçdi gafletile 'ömr bâri zikrile sür

Bakiyye rûz u şebi Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*II – 57)

- **Ömrü geçirmek:** Hayatı tamamlamak, yaşamak.

Her laḫza muḫâlif ol aña ki ola muvâfık
Derd ile geçür 'ömrüñi k'ol oldı devâsı (ŞD – K VI – 19)

- **Ömrü hak emrine sürmek:** Dine bağlı olarak hayatını devam ettirmek, hayatını dine ve Allah'a adanmak.

Hayıf ki 'ömri Hak emrine sürmedüñ bir dem
Ki giçdi buñca gün ü hafta ay u buñca yıl (KÜD – § 90 – 9)

- **Ömrü yele vermek:** Ömrünü boşa harcamak, heba etmek.

Ḳandasın iy 'ışk eri aña ser-encâmuñi
'Ömri yile virmeden hoş geçür eyyâmuñi (ŞD – G CLXXVIII – 1)

- **Ömrün günü geçmek:** Yaşamak, ömrü tüketmek.

Aña kulluk kılımaduñ geçdi var 'ömrüñ günü
Aḫşam oldı sen sanûrsın kim henüz işrâkıdur (KÜD – § 2 – 23)

- **Ömrün kadrini bilmek:** Hayatın değerini bilmek, hayatın hakkını vererek yaşamak.

Bil bu 'ömrüñ yazınıñ kadrini olmadın hazân
Dir zahîre kur baguñ pür-mîve vü rümmâniken (KÜD – § 109 – 11)

- **Ömür bağı solmak:** Ölmek, hayatını kaybetmek.

'İşk bağı tab ü sebze olıcak
Ömr bağı ko ki solsun n'olısar (ERD – § 32 – 7)

- **Ömür binasını kahşamak:** Ömür binasını yıkmak, ömrü heba etmek, boşa geçirmek.

Bu harâbı sen 'imaret kılmaga meşgûlsın
Niçe kim 'ömrüñ binâsı kahşadı oldu hahût (KÜD – § 41 – 5)

- **Ömür ekinini biçmek:** Hayatta yaptıklarının karşılığını almak.

Ne hürmene od urur şâm u şubh nâr-ı şafağ
Ne 'ömr ekinini biçer her ayda dâs-ı hilâl (ŞD – K III – 27)

- **Ömür sermayesini hiçe satmak:** Ömrü boşa geçirmek.

Dün ü gün hiçe satarsın bu 'ömr sermâyesin
Hey seni aldadı dünyâ sanma kim aldanmaduñ (KÜD – § 82 – 8)

- **Ömür sürmek:** Hayatı devam ettirmek, ömür geçirmek.

Geçsün fiğân u nâle vü derd ü eniñ ile
Şol 'ömr ki sürilmeye bir nâzenîn ile (ŞD – G CLVI – 1)

Ezkârıla efkârıla sür 'ömrüñi i yâr
Tekrâr it unutma anı her bâr ölüm var (KÜD – § 46 – 61)

- **Önüne koymak:** Önüne getirmek, gözünün önünde tutmak.

Her ne koyarlar önüne yerme yi
Nân-ı cev vü gendüm ü erzen dime (RD – Mus I*II – 5)

- **Önüne sonuna gitmek:** En başına ve en sonuna bakmak, başından sonuna kadar incelemek, baştan sona gözden geçirmek.

Ol şâh 'ömr ü devletine doymadı dirîğ

Gitdi öñine soñuna bir küymedi dirîg

(ŞD – Mus VI*4 – 1)

- **Öz aybına gözün kapamak:** Kendi hatalarını, ayıplarını görmemek, görmezden gelmek.

Halâyık 'aybını gözlersin illâ

Senüñ öz 'aybuña gözüñ kaparsın

(KÜD – § 105 – 16)

- **Özü farrâş olmak:** Özü temiz olmak, içi temiz olmak.

Yüzüñ vâ r u gözüñ sakkâ olur mı

Özüñ sultâna farrâş olmayınca

(KÜD – § 115 – 8)

- **Özü köynümek:** İçi kararmak.

Derdsüzleri görür gözüm yanar içüm köynür özüm

Kim ol bî-çâre gözsüzün kulaguzı şeytânımış

(ERD – § 46 – 6)

- **Özü ma'yub olmak:** Kusurlu olmak.

Yüzüm kara özüm ma'yûb sözüm herze gözüm mahcûb

Elüm tehî dilüm mekzub hemân bir bâg-ı bî-bâram

(KÜD – § 12 – 3)

- **Özün tutmak:** Özünü korumak, değişmemek, karakteri sağlam olmak.

Tut özüñ alçaga salub benlügüñ

Tanyasın tâ ki tapub sen seni

(RD – Mus I*VII – 2)

- **Özünden ayırmak:** Kendiyle bir, eşdeğer tutmak.

Geh Rûşenîyi zerrece ayırmaz özünden

Geh rûşenî-i mihr kimi der-be-der eyler

(RD – G 23 – 5)

- **Özünden meded bulamamak:** Kendine hayrı dokunmamak.

İlâhî mübtelâ kaldum elüm tut

Ki baña hiç meded yok kend'özümnden (KÜD – § 14 – 4)

- **Özünü bezemek:** Özünü donatmak, karakterini zenginleştirmek.

Ag u kızıl u al u yeşil gök ü saru ton

*Giyüp tonanup her biri **özün bezer** oldı* (KÜD – § 33 – 18)

- **Özünü salmak:** Nefsine uymak, kendini kaybetmek.

*Gel **özün** mihnete **salma** bu fanî zevke aldanma*

Serâbı su sanup kalma sözün işitme şeytânun (ERD – § 58 – 2)

Öz murâduñı ko bul maksûduñı

***Saluben özüñi** tab ma'bûduñı*

Tapamazsın dünyede bih-bûd sen

Cümle terk eylemeseñ bih-bûduñı (RD – Kit 66)

P

- **Padişah işine el karmak:** Usta işine karışmak, iş bilen işine musallat olmak.

Mukbil ü râzî mü'eddeb kul gerek

Pâdişâh işine hiç el karmaya (KÜD – § 40 – 3)

- **Pare pare olmak:** Parçalanmak, parçalara bölünmek, parça parça olmak.

Tâ'ata sarf itseñe fermâniken her 'uzvuñi

Olmadın ol gûr içinde pâre pâre pût pût (KÜD – § 41 – 17)

- **Parmağı ile işaret kılmak:** Göstermek, işaret etmek.

Gökdeki ayı kıldı iki pâre âşikâr

Çün kıldı barmagı ile bir kez işâreti (KÜD – § 23 – 35)

- **Paye yüz sürmek:** Eteğine yüz sürmek, saygıdan, hürmetten diz çöküp eteğine, ayağına kapanmak.

Bir dem yüzün göreyin cânı anda vireyüm

Pâyine yüz süreyin amân Allah'um amân (ERD – § 93 – 4)

- **Payına düşmek:** Ayağa düşmek, sefalet içinde olmak, önemi, kıymeti kalmamak.

Yaşum diler özümden ilerü öpe izin
*Bî-dest ü pâyiken nicesi **düşdi** pâyına* (ŞD – G CLX – 3)

- **Pelâsı libâs etmek:** Çuldan elbise yapmak, dünya malından el etek çekmek.

'Uryân şol emîr oldı ki aţlasdan ider faħr
*Sulţân bu gedâdur ki **libâs itdi pelâsı*** (ŞD – K VI – 15)

- **Pend almak:** Birinden nasihat almak, öğüt istemek.

*Al Şeyhî **pendi** benden cân gözle geç bedenden*
Ķırtıldı mâ vü menden şol kim beĶâsın ister (ŞD – G XXXIX – 7)

Ķılsañ 'adû şikârın per döke bâz-ı eşheb
*Gelseñ vera' sözine **pend ala** İbni Edhem* (ŞD – K VIII – 19)

- **Pend tutmak:** Öğüt tutmak, öğüdü, nasihati dinlemek.

***Tut pendini** bu Eşrefoglı Rûmî'nün zinhâr kim*
Dost haberini togrı virür her yâr ele girmez (ERD – § 41 – 9)

*Evliyâ **pendin tutan** kimseneler*
Enbiyâ kavline inkâr itmedi (KÜD – § 129 – 5)

Gel iy gulâm-ı hoş-nevâ bu demde şâd olmak revâ
*İç şüciyi Ķaygun şava benden **tut** iş bu **pendi** sen* (ŞD – G CXLVIII – 3)

- **Per bırakmak:** Tüy bırakmak, nişane bırakmak, iz bırakmak, belirti koymak.

*Bir diün ki **per bırakmış** idi beyza-i Ķurâb*
Tâvûs-ı çarĶ açmış idi şeh-per-i 'ukâb (ŞD – K XII – 1)

- **Per dökmek:** Tüy dökmek, uçamaz hale gelmek.

Tezekkürinde döker 'andelîb-i nâţka per
Tefekkürinde şıdı şâh-bâz-ı 'âkile bâl (ŞD – K III – 3)

Ûılsañ 'adû şikârın per döke bâz-ı eşheb
Gelseñ vera' sözine pend ala İbni Edhem (ŞD – K VIII – 19)

- **Perde açmak:** Görünür hale gelmek, açılmak, yaprak açmak.

Perde açdıyse gonce hayâ dökdiyise gül
Ûaddüñ görelı la'lüñ için şermsârdur (ŞD – G XXXVI – 3)

- **Perde düzmek:** Akort yapmak.

Sûz ile perdeler düzıben sâz ider tıyûr
Kim zâriyile zîr ü kimi nâleyile bem (ŞD – K X – 14)

- **Perde komak:** Engel koymak, engellemek, görünmez hale getirmek.

Sağın mazlûmuñ âhından seher-gâh
Ki komamışdur aña perde Allâh (ŞD – M I – 48)

- **Perdelerden geçmek:** Engelleri aşmak, görünmeyeni görünür hale getirmek, engelleri kaldırmak.

İ 'aceb ben niçe kulam kime kulluk kıluram
Perdelerden giçmezem kim görem şâhum kanı (KÜD – ş 137 – 7)

- **Perdeye dolanmak:** Engele takılmak, eli ayağına dolaşmak, takılmak, sendelemek.

Hayâli gözden ayrılmaz egerçi

Cemâli perdeye tolandı yaşdı

(KÜD – § 26 – 15)

- **Perdeyi yırtmak:** Engelleri kaldırmak, elini kolunu bağlayan şeylerden kurtulmak.

'Ârif iseñ yırtagör 'âr u hayâ perdesin

'Âkil iseñ yire şal nengüñi vü nâmuñi

(ŞD – G CLXXVIII – 3)

- **Pervaz urmak:** Uçmak, uçuşa geçmek, yükselmek.

Kimisi bagda hoş âvâz ile okur tesbîh

Kimisi yukaru pervâz uruben açdı cenâh

(KÜD – § 28 – 4)

- **Pervazını kılmak:** Yurt edinmek, mesken tutmak.

Öldiler ölmezdin öndin bâkî dirlik buldular

Lâ-mekânda kıldılar pervâzını dervîşler

(ERD – § 28 – 8)

- **Pul narhına satmak:** Değerinden düşük fiyata satmak, değeri altında vermek, değer vermemek.

Dirigâ kim bu ben gümrâh özümnden olmadum âgâh

Ki 'ömrüm iksirin her gâh bu pul narhına sataram (KÜD – § 12 – 21)

- **Put sımak:** Put kırmak, İslam'a geçmek, Hristiyanlıktan caymak.

Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim

Zünnârı kesüben put u hâcını sıyası

(KÜD – § 130 – 13)

R

- **Rahat vermek:** Kendi haline bırakmak, huzura erdirmek, rahatlatmak.

Rûha râhat vireli râyiha-i Rahmânî
Nefesinden didi kim rîh-i Yemen'dür koḥusı (ŞD – G CXCVI – 2)

- **Rahatı bulmak:** Ölmek, vefat etmek, Hakkın rahmetine kavuşmak,

Ol nûrîlaydı Hazret-i İdrîs rif'atı
*Kim kaldı Cennet içre ebed **buldı râhatı*** (KÜD – § 23 – 9)

- **Rahmet artırmak:** Çok esirgemek, daha çok rahmet vermek.

Allâh ile kııurdu niyâz u mu'âmele
*Vardur ümîz ki **artura rahmetlerin** İlâh* (ŞD – Mus V*4 – 8)

- **Rahmet denizi mevcine gark olmak:** Çok rahmet görmek, fazlasıyla esirgenmek.

Rahmet deñizi mevcine ğark olsun ol şehîd
Devlet 'azîz şâhumı çeksün kenârına (ŞD – Mus VI*5 – 10)

- **Rahmet kılmak:** Rahmet göstermek, esirgemek.

*Bize **rahmet kıl** i Rahmân bîçün*

Nebîler dahı mürseller hakıçün

(KÜD – § 1 – 113)

- **Rahmet saçmak:** Rahmet dağıtmak, çok esirgemek, bol bol rahmet göstermek.

*Yine gökden yir yüzine **saçdı rahmet** yagmurın*

Her nebâtâtı getürdi hilcate ol bî-niyâz

(KÜD – § 31 – 5)

Hudâ yâ mürvetüñden bir kapu aç

*Yazuklu kullara **rahmetlerüñ saç***

(KÜD – § 44 – 1)

- **Rahmet yağdırmak:** Rahmet dağıtmak, çok esirgemek, bol bol rahmet göstermek.

***Yagdurdu** yire **rahmeti** yagmurların Kerîm*

Ölüyiken ne kıldı diri la'le-zârı gör

(KÜD – § 30 – 6)

- **Rahmetin kapılarını açmak:** Rahmet göstermeye başlamak, esirgemeye hazır olmak.

Görüñ ki Hâlık-ı bî-çün Râzık u Fettâh

*Ne **açdı rahmeti kapularını** bî-miftâh*

(KÜD – § 28 – 1)

- **Rakibin itine yüz urmak:** Rezil olmak, yerin dibine girmek, daha beter olamayacak kadar kötü durumda olmak.

Rakîbüñ** koyup **urdum itüñe yüz

Aña hürmet gerek kim ulurağdur

(ŞD – G XLIV – 3)

- **Raks urmak:** Eğlenmek, hareketlenmek, canlanmak.

*Mihriñden **ura** zerreleri toprağumuñ **rakş***

Senden sinğme irse nesîm-i seher iy dost

(ŞD – G XIII – 5)

- **Raksa girmek:** Hareketlenmeye başlamak, canlanma belirtisi göstermek.

*Gûyende çün çemende hezar dâsitândurur
Ne **raksa girdi** serv ü sanavber çınârı gör* (KÜD – § 30 – 16)

- **Raksa koyup oynatmak:** Dans eder gibi hareketlendirmek.

*Bagda her sev ü çınârı **raksa koyup oynadan**
Yillerüñ küvküvi birle suların çag çagıdur* (KÜD – § 29 – 8)

- **Ramak kalmak:** Az kalmak, kısa sürede gerçekleşecek olmak.

*Şal tîğ-ı âbdâruñı düşmen yüregine
Bir odlu şu vire ki dağı **qalmaya ramak*** (ŞD – Mus III*4 – 10)

- **Reca kesmek:** Ümidi kesmek, umut etmekten vazgeçmek.

***Kesme** Şeyhî havf ile ol baħr-i rahmetden **recâ**
Kim olur bir kaḫresi biñ biñ cihân cürmine bes* (ŞD – K II – 15)

- **Renk dökmek:** Belli bir özelliğinden vazgeçmek, huyunu değiştirmek, alışkanlıktan vazgeçmek.

*Mâsivâ **rengin döküp** 'ışkıla hem-reng oldum uş
Kodum insân varlığını şöyle 'üryân giderem* (ERD – § 79 – 2)

- **Rızasını istemek:** İzin istemek.

*Şehvet-perest kaâzib olmaz mürîd ü tâlib
Añmaz murâdın ol kim yârüñ **rızâsın ister*** (ŞD – G XXXIX – 6)

- **Rızkını kesmek:** Yemek vermemek, yiyecek vermeyi bırakmak.

Ol Ganî Vehhâb'a şükr it kim seni besler müdâm

Rızkuñi kesmez her işüñ zellet ü 'isyâniken (KÜD – § 109 – 23)

- **Riya deryasına gark olmak:** İkiyüzlü olmak, ikiyüzlülük yapmaktan çekinmemek.

Çü bir sâlûs-ı pür-zerkam riyâ deryâsına garkam

Risâlem sûretüm hırkam gören sanur ki din-dâram (KÜD – § 12 – 26)

- **Riyadan saklamak:** İkiyüzlülükten korumak, esirgemek.

Bizi sen sakla riyâ vü süm'adan

Dahı hâlî kılma cem'-i Cum'adan (KÜD – § 7 – 132)

- **Rüsva etmek:** Rezil etmek, utandırmak, sefil hale getirmek.

Gözlerüñ rüsvâ ider didüm didi

Gözlerüme mest ü şeydâ hoş gelür (ŞD – G XL – 4)

- **Rüsvay olmak:** Rezil olmak, utanmak, sefil hale gelmek.

Derdün artur sen iy Eşrefoglı Rûmî 'ârı ko

Derdile rüsvây olan 'âlemde pinhân istemez (ERD – § 40 – 7)

Ş

- **Şahken şahbaz olmak:** Durumu zaten kötüyken daha da beter hale gelmek, durumunda değişiklik olmak.

Gâh onaram gâh azaram bu halk içinde gezerem

Gâh şâh olup şâh-bâz olup şikâr olup avlanuram (ERD – § 69 – 8)

- **Şehirden sürmek:** Kovmak, zorla göç ettirmek, sürgüne yollamak.

Şeyhî'yi şehirden süren ol şehryâra diñ

Göñlüm nice ki aña sefer kendüden gider (ŞD – G LIV – 7)

- **Şeh-per düzmek:** Kanat yapmak, kanadı olmayana kanat takmak, muhtaca yardım etmek.

Şeh-per düzer melâyike-i kudse Cebre'il

*Perrân olup çü yile oğuñdan düşen yelek (ŞD – Mus I*5 – 8)*

- **Şehir üstüne çıkmak:** Yüksek bir yere çıkmak, tepeden şehre bakmak, şehirden yüksekte bulunmak.

Vardunuz mı pazarına Hakk yetişmiş nazarına

Çıkmış şehir üzerine duran ol dört kişi nedir (ERD – § 36 – 2)

- **Şehri sımak:** Şehri yıkmak, harap etmek, yok etmek.

Bu 'aklum leşkerin nefşüm çerîsi

Sıdı şehrüm harâb oldu zulümden

(KÜD – § 97 – 6)

- **Şem'a yanmak:** Pervane gibi mum ateşinde yanmak, ateşe yanmak, kendini feda etmek.

Ben ki ol şâhun cemâli şem'ine pervâneym

Var gönül var kim düşüp ol şem'a yanar olmadun *(ERD – § 57 – 5)*

- **Şem'e düşmek:** Ateşe düşmek, yanmak.

Göñül şem'-i ruhuñ pervânesidür

Düşüb ol şem'e bir gün yanasıdur

(RD – G 17 – 1)

- **Şerbet düzmek:** Şerbet hazırlamak, içki sofrası kurmak, şarap sunmak.

Dün şular kim câm-ı İskender düzerdi şerbetin

Uş bu gün Hızr-ı nebâtuñ çeşme-i hayvânıdur

(ŞD – K IX – 4)

- **Şerbet görmek:** Tadına bakmak, tadına varmak, içmek.

Leblerüñ şerbetini gördi hayâdan utanup

Ger kara yire girürse yiridür âb-ı hayât

(ŞD – G XV – 5)

- **Şeref bulmak:** Onurlanmak, gururlanmak.

Nev-bahâr ile şeref bulsa cihân

Bâğ u râğ u tağ u şahrâ hoş gelür

(ŞD – G XL – 3)

- **Şeref getirmek:** onurlandırmak, gururlandırmak, mutlu etmek.

Eşrefoglu getür şeref yitür 'ömrün geçer telef

Yohsa birgün hor u hazan nâ-kâh gidersin sen dahı (ERD – § 139 – 7)

- **Şeriatını sürmek:** Şeriat kurallarını devam ettirmek, halifelik etmek, yolundan gitmek.

Anuñ şerî'atını 'Ömer sürdi 'adlile

Öldürdi oğlın atası itdi siyâseti

(KÜD – § 23 – 51)

- **Şerre yiltmek:** Kötülük yapmaya yöneltmek.

Hayrı kor şerre yilter togru tamuya ilter

Küfri îmân gösterür yol urucu kallaşdur

(ERD – § 12 – 2)

- **Şeyda kılmak:** Delirtmek, aklını oynattırmak.

İder şûrîde vü şeydâ kıllur rüsvâ vü pür-sevdâ

Dil-i miskîn-i şeydâyı hevâ-yı zülf-i müşgînüñ

(ŞD – G CV – 4)

- **Şeyda olmak:** Deli olmak, delirmek, aklını kaçırmak.

'Âşık-ı şûrîdeler şûrîde şeydâ oluben

Taş gibi gönülleri yumşak muma döndereler

(ERD – § 26 – 7)

- **Şeytan leşkerini basıp gitmek:** Kötü bir şey yapmaktan kaçınmak, kötülüğe teşvik edenleri yanından uzaklaştırmak.

Dişür Rahman çerîsin 'akluña uy

Bu Şeytân leşkerini bas gitsün

(KÜD – § 103 – 2)

- **Şeytan leşkerini sımak:** Kötü bir şey yapmaktan kaçınmak, kötülüğe teşvik edenleri yanından uzaklaştırmak, ortadan kaldırmak.

Ne ola düşmen-i Şeytân leşkerin sımaga

Ki kıla feth ü zafer Lâ ilâhe ille'llah

(KÜD – § 4*IV – 89)

- **Şeytan leşkerinin gâretinden emin kılmak:** Şeytan askerinin yağmasından korumak, kötülüğe karşı koruma altına almak, emanetli olmak.

Bizi Şeytân leşkerinüñ gâretinden kul emîn

Hem kamu mîr ü sipâhı neccinâ mimmâ nehâf (KÜD – § 10 – 9)

- **Şeytan taşlamak:** Kötülüğe teşvik edeni yanından kovmak, uzaklaştırmak.

Kim ki sabr ide günâh işlemeye

Anı şeytân-ı lâ'in taşlamaya (ERD – M 6 – 7)

- **Şeytana baş koşmak:** Şeytana hizmet etmek, kötülüğe uymak, kötülük yapmak için hazır olmak.

Bu dünyâ dâmına düşme varup şeytâna baş koşma

Bahîl nâ-kes yolından çık yürüd sen hayrun ihsânun (ERD – § 58 – 4)

- **Şişeyi taşa çalmak:** Vazgeçmek, sahip olduğunu bir şeyi bırakmak, isyan etmek.

Taşa çaldı şişesin nâm u nengün

Oda yakdı yuvasın ad u sanun (ERD – § 60 – 5)

- **Şule bırakmak:** İz bırakmak, yanık izi ile işaretlemek, ucunu yakmak, kıvılcım bırakmak.

Her kime kim şû'le bıraktı bu 'ışk

'Âleme düpdüz anı çaktı bu 'ışk (ERD – § 50 – 1)

T

- **Ta'atı dükkân edinmek:** İbadetten çıkar sağlamaya çalışmak.

Tâ'atı dükkân idinme yime dinüñden
Kidde yeminiñi yi ol dükkânuñı terk it (KÜD – § 43 – 7)

- **Tabak tabak saçmak:** Bol bol saçmak, bol bol dağıtmak.

*Dutmuş saçuya dürleri güller **tabak tabak***
İder nisâr-ı sîm çiçekler tümen tümen (ŞD – K VII – 19)

- **Tabanca urmak:** Tokat atmak, sille vurmak.

*Niçe kes **urdu tabanca** saña bu çarh-ı felek*
İ göñül sen gey delüsin kim henüz uslanmaduñ (KÜD – § 82 – 11)

- **Tabl urmak:** Davul çalmak, davula vurmak, ritim tutmak.

*İy hufte gâfil olma ki **tabl urdu** sârbân*
Cem' eyle rahtuñı ki revân oldı kârbân (ŞD – Mus VI*1 – 1)

- **Tâca konmak:** Büyük bir fırsat ele geçirmek, iktidara geçmek, güç sahibi olmak, güçlü bir konuma gelmek.

*Çün ki **kondı** nâm-ı 'izzet **tâcuña***

Kim ola itmeye hürmet tâcuña
Rişte haşmet bahye devlet tâcuña
Terk terk ü tügme şevket tâcuña (RD – Kıt 3)

- **Tahtını yıkmak:** Elindeki gücü almak, güçsüz, savunmasız hale getirmek, iktidarını yitirmek, canını almak, öldürmek.

Atlası çıkardı giydürdi palası
Tahtlarından şâhları yıkdı bu 'ışk (ERD – § 50 – 2)

- **Tak tutmak:** Kusur bulmak, ayıplamak, kınamak, taşlamak.

Bilesin bu mu'ammâyı yirmeyesin yohsul bâyı
*Bir bakasın 'amma hassa **tutmayasın** kimseye **tak*** (ERD – § 53 – 16)

- **Takat getirmek:** Güç vermek, desteklemek, kuvvetlendirmek.

*Nice **tâkat getürmişdür** bu envâr-ı tecellîye*
Meger kim berk imiş yâ Rab gönüller Tûr-ı Mûsâ'dan (ŞD – G
CXL – 3)

- **Tamu dibinde kaynamak:** Cehennemde yanmak.

*Erenleri kim sevmeye **tamu dibinde kaynaya***
Kim şefâ'at kılmaya gel ikrâr eyle gel ere (ERD – § 103 – 5)

- **Tana kalmak:** Şaşakalmak, şaşırmak.

Sûretüm 'âşık velî tolu ma'şûk benim
*'Âşık u ma'şûk u 'ışk birdür hemân **kalma tana*** (ERD – § 1 – 5)

- **Tapundan ayrı koymak:** Makamından uzaklaştırmak, huzurundan uzak tutmak, uzak düşmek, ayrı kalmak.

İlahî fazluñıla kıl bizi yâd

Tapuñdan ayru koyup eyleme yâd (KÜD – § 1 – 29)

- **Tapusunda bende olmak:** Kapısında köle olmak.

Tapusunda nice begler olurdu bende vü çâker

Ne Kisrî gördi ne Kayser o resme şeh Medâyinde (KÜD – § 25 – 10)

- **Tapuya yüz tutmak:** Eşiğine yüz sürmek, emir beklemek.

Tevbe kılup tapuña yüz tutduk uş

Gözümüz pür-yaş elimüz kuru boş (KÜD – § 7 – 56)

- **Tarik bulmak:** Yol bulmak, çare bulmak.

Dil şaçuñ 'ukdesinüñ halline bulmadı tarîk

Zulmet içinde ne tân ger ola güm-râh garîb (ŞD – G VII – 2)

- **Tarikata girmek:** Bir tarikata mensup olmak, tarikata girmeye kabul almak.

Evvel şerî'atı bilüben gir tarikata

Tâ iresin hakîkte zât u sıfâtıla (KÜD – § 121 – 2)

- **Tarlaña tohum saçmak:** Hazırlık yapmak, biriktirmek, bir şeyin temelini hazırlamak.

Şerden artuk nesne biçmezsın dahı

Tarlaña çün hayr tohmin saçmaduñ (KÜD – § 81 – 7)

- **Taş atmak:** Laf vurmak, iğneleyici laf söylemek, kinaye yapmak.

Bir gülile atdum ol şâh-ıgül ü gül-çehreyi

Didi kim gördügi var ma'sûka 'âşık ata taş (RD – G 30 – 4)

- **Taş düzmek:** Tespih çekmek.

Taşın düzmekile er sûfi olmaz
Hem ic sâfi vü hem taş olmayınca (KÜD – § 115 – 12)

- **Taş toprak arasına girmek:** Ölmek, mezara girmek, gömülmek.

Taş u toprak arasına girmediñ şükriñi bil
Altuña yir döşek ü üstüñe gök sayvâniken (KÜD – § 109 – 13)

- **Taş toprak döşenip yastanmak:** Ölmek, mezara girmek, gömülmek.

Añ harîr issi döşekde şunu kim
Taş u toprak döşenüp yastanasın (KÜD – § 107 – 18)

- **Taş u toprakta ağzını kapamak:** Ölmek, mezara girmek, gömülmek.

Elüñle koñşuñı sine koyuben
Taş u toprakda agzın kaparsın (KÜD – § 105 – 12)

- **Taşa dağılmak:** Parçalanmak, tuzla buz olmak, paramparça olmak, parçalara ayrılmak.

Taşuñ içi taşta tağıla tağ
Yazsam ğam u şerh-i iştiyâkı (ŞD – Mus II*4 – 6)

- **Taşa eser etmek:** Etki etmek, etkisini bir şeyin ya da birinin üzerinde göstermek.

Kâr itmese gönlüñe ne tañ âhum u yaşum
Taşa idemez yıl ile yağmur eser iy dost (ŞD – G XIII – 3)

- **Taş urmak:** Vurup kırmak, vazgeçmek, terk etmek.

Bi-kâse müdâm içerüz mey

Urub taşa uşadun sebûyı (RD – Mus 5*II – 2)

- **Taşra çıkmak:** Dışarı çıkmak, uzaklaşmak, uzaktan bakmak.

Evüñ iy dil düzet hoş taşra çık gör

Gelüpdür türk-i 'ışk ister konulgay (RD – G 84 – 2)

- **Taşra taşmak:** Yayılmak, etkisi uzak yerleşe erişmek.

'Acebdür kim bu deryâ hâtırumdan

Taşar taşra bu âh u zâr sığmaz (KÜD – § 71 – 9)

- **Taştan taşa çalmak:** Yerden yere vurmak, mahvetmek, öldüresiye dövmek.

Bu Eşrefoglı Rûmî 'ışk deryâsının mevcleri

Taşdan taşa çala çala mahveyleyüp ezüp durur (ERD – § 21 – 7)

- **Tatlı gelmek:** Hoşa gitmek.

Melîh ü tatlu gelür dem-be-dem eyitmeklik

Baňa zi-bâl ü şeker Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*IV – 99)

- **Tatlı ömrü acılık ile geçmek:** Hayatı boyunca sıkıntı çekmek, dert içinde bir hayat sürmek.

Acılık ile geçsün anuñ tatlu 'ömri kim

Haqqını bilmeyüp nemek ü nâna kaçd ider (§D – G XXXII – 6)

- **Tavus gibi cevlan etmek:** Tavus kuşu gibi oradan oraya yürümek, ortalıkta dolanmak, gezinmek.

Yılda bir kez şehri seyrân eyledün

Kendüzün bu halka mihmân eyledün

Sonra tâvûs gibi cevlân eyledün

Elvedâ' iy mâh-ı tâbân elvedâ'

(ERD – § 48 – 4)

- **Tavus nazıyla cevlan urmak:** Tavus kuşu gibi oradan oraya yürümek, ortalıkta dolanmak, gezinmek.

Murgızar içinde tâvus nâz-ıla cevlân urur

Şâzumân olup sulara oynar ördek birle kaz

(KÜD – § 31 – 12)

- **Tecelli kılmak:** Görünmek, ortaya çıkmak, belirlemek, kendini göstermek.

Çahr u celâli hicrile yarıldı Tûr-ı cân

*Şabr ola mı **kılınca tecellî** cemâl-i dost*

(ŞD – G XI – 2)

- **Tedbiri dağılmak:** Dikkati dağılmak, savunmasız hale gelmek, alınan önlemleri boşa çıkmak.

*Huzûrum gitdi **tedbîrüm tagıldı***

Başuma çevreden kaygular üşdi

(KÜD – § 26 – 2)

- **Tekye urmak:** Dayanmak, yaslanmak, destek almak.

Bu mekkâreye inen de bakışma

Tama' idüp buna berk berk yapışma

*Bu 'ömre 'izze câha **tekye urma***

Bugün meydân benim diyü çapışma

(ERD – Kıt 26)

*'İlmüñe vü zühdüine **tekye urup***

Olma emîn mekr-i Hudâ'dan sakın

(KÜD – § 108 – 5)

- **Telef etmek:** Mahvetmek, aşırı hasar vermek, öldürmek, yok etmek, (canlı ise) canını almak, boş yere harcamak.

Sermâyeleri kim bize virdüñ telef itdük

Hiç assı görünmez işimüz külli ziyândur

(KÜD – § 9 – 6)

- **Telef geçmek:** Boşa geçmek.

İ nîçe sâl ü mâh u hefte şeb rûz

Telef giçdi ki kesb ola tavar rûz

(KÜD – § 1 – 88)

- **Telkin vermek:** Fikir vermek, fikir aşılama, kışkırtmak, dolduruşa getirmek, kulağına bir şeyler fısıldamak, ölünün arkasından dua okumak.

Meger kim İblis-i hodbîn virür nefsiñe ol telkîn

Ki suçsuz kamu halka kîn dutaram şöyle kin-dâram *(KÜD – § 12 – 31)*

- **Tenbih okumak:** Uyarı vermek, hatırlatmak.

Çün geldi hadîs içre ki (En-nâsü niyâmün)

Bîdâr gerek nâ'ime tenbîh okuyası

(KÜD – § 130 – 24)

- **Tenden gitmek:** Ölmek, canını vermek.

Yuvamı özledüm şûrîde oldum

Uşadup bu kafes tenden giderem

(ERD – § 76 – 2)

- **Teng teng oturmak:** Sıkış sıkış oturmak, az yer kaplamak.

Gel iy harîf-i hem-kağeğ dil hâsidiñ eyle şereğ

Hoş teng teng otur ferağ giñ yirde sür dil-tengi sen (ŞD – G
CXLVIII – 5)

- **Teni beslemek:** Nefse uymak, dünya malına kanmak.

Bal u yağ u çürb ü şîrîn birle beslersin teni
Nişe añmazsın şunu kim mâr mûra ol lût (KÜD – § 41 – 8)

- **Teni terk etmek:** Ölmek, can vermek.

‘Aşıkısan teni terk it cânı ko cânâna git
Tene cânâ kalanun işi hacâlet tâ ebed (ERD – § 4 – 3)

- **Teni toprağa karmak:** Ölmek, toprağa gömülmek, bedeni toprak altında çürümek.

Karara gönül bunda karâr eylemeye cân
Kim soñra teni toprağa karar ölüm var (KÜD – § 46 – 8)

- **Tenini kara toprak örtmek:** Ölmek, toprağa gömülmek, bedeni toprak altında çürümek.

Ecel belüm büker benüm bozar kamu tedbîrlerüm
Kara toprak örte tenüm komaz imiş ecel beni (KÜD – § 135 – 2)

- **Ter tütme:** Kokmak, koku saçmak.

Söze geldükçe ol dil-ber kesâd olurdı her şeker
Hoten miskinden evlâ ter tüterdi bû-yı mûyında (KÜD – § 25 – 29)

- **Terazi kurmak:** Mahkeme kurmak, adalet için ortam hazırlamak, ahiret günü sorguya çekilecek olmak.

Âh ol terazû kurulacak sâ'atiçün kim
Kâzî ola ol 'Âdil ü Cebbâr ölüm var (KÜD – § 46 – 52)

- **Terk-i ser kılmak:** Canından vazgeçmek.

Çü cânın fî sebîli'llah komışdı bî-garez li'lah
*Zihî gâzi kim ol Allah yolında **terk-i ser kıldı*** (KÜD – § 27 – 16)

- **Terkin urmak:** Terk etmek, vazgeçmek.

Ne 'âşıkdur bu gönül Allah Allah
*Ne **urdu terkini** kevn ü mekânun* (ERD – § 60 – 8)

'Âşıka ma'sûk yolında 'âr u nâmus perdedür
***Terkin urmayınca** yâre kimse irmez 'ârınuñ* (KÜD – § 85 – 12)

- **Tespîh okumak:** Tespîh duası okumak, tespîh çekerek dua okumak.

*Kimisi bagda hoş âvâz ile **okur tesbîh***
Kimisi yukaru pervâz uruben açdı cenâh (KÜD – § 28 – 4)

- **Tespîhi boynuna kılâde kılmak:** Boynuna tespîh takmak, tespîhi kolye yapmak, sürekli tespîh çekmek, tespîhi sürekli elinde olmak.

Kılâde kıldığı tesbîhi boynuna şûfi
Muhakkıkem şanur illâ hemân muqalliddür (§D – G L – 2)

- **Tevbe kılmak:** Tövbe etmek, istiğfar etmek, yaptığı işten veya söylediği sözden pişman olmak, Allah'tan af dilemek.

***Tevbe kıldum** yâ İlâhi (neccinâ mimmâ nehâf)*
Geçi kıldum her günâhı (neccinâ mimmâ nehâf) (KÜD – § 10 – 1)

- **Tevbe sıyamak:** Tövbesini bozmak.

Bu letâfet bile kim bâğ u çemendür hele uş

Şıyadi⁴⁸ tevbesini şimdi dirimişse naşûh (ŞD – G XVII – 4)

- **Tevbe suyunda yunmak – yuymak:** Tövbe etmek, istiğfar etmek, yaptığı işten veya söylediği sözden pişman olmak, Allah'tan af dilemek.

Oda yanmakdan kaçan yil kovmaya

Toprag olup tevbe suyunda yuna (KÜD – § 38 – 13)

Şol yazuk yazulu kara bitisin

Tevbe suyula yuyuben yuymaz (KÜD – § 73 – 5)

- **Tevbe vermek:** Tövbe etmek, af dilemek, affedilmeyi istemek.

Sen tevbe vir ben 'âsiye kim tâ'ib olam bî-riyâ

Yâ ze'l-Celâli Kibriyâ estagfiru'llahe'l-'azîm (KÜD – § 11 – 4)

- **Tevekkül atına binmek:** Kaderine razı olmak, kadere boyun eğmek.

Sıdkıla gel tevekkül atına bin

Hem idin himmeti silâh u ışk (KÜD – § 78 – 5)

- **Tevekkül kılmak:** Kaderine razı olmak, kadere boyun eğmek.

Tevekkül kıldı ol hoş-hû yimedi rızkıçün kaygu

Tama' hırs okına karşu kanâ'atden siper kıldı (KÜD – § 27 – 31)

- **Tılsımı bozmak:** Büyüsünü bozmak, etkisini azaltmak, sihrini bozmak.

Yine cismüm tılsımın bozdu 'ışkun

⁴⁸ Muhtemelen "sımak" kelimesinin farklı okunması sonucu oluşmuş bir kelimedir.

Yine cânım kuşu pervâza uçdı

(ERD – § 126 – 4)

- **Tigini tiz etmek:** Kılıcını keskinleştirmek, kılıcını hazır etmek, hazırlıklı olmak.

Ėamzeler fîğini tîz itmiş ki kaçd-ı cân ide

Sen dahı tîz ol göñül k'âfet durur te'hîrümüz (ŞD – G LXXXII – 2)

- **Tiryakı ağudan seçmek:** Yanlışı bırakıp doğruyu seçmek, doğru yolsa olmak, işin doğrusunu yapmak.

Dîni dünyâyâ sata mı hergiz

Ol ki tiryâkı agudan seçdi (KÜD – § 126 – 9)

- **Tonunu nilgün eylemek:** Rengârenk olmak, renklere bürünmek.

Keremüñ Şaṭṭı ḥasretinden müdâm

Nîl-gûn eylemiş ṭonunu Furât (ŞD – K XV – 24)

- **Toprağa cibah sürmek:** Secde etmek, toprağı öpmek, alnını yere değdirmek, yerlere kadar eğilmek.

Aglayu kapuña geldük tapuña yalvaruruz

Toprağa sürüp cibâhı (neccinâ mimmâ nehâf) (KÜD – § 10 – 14)

- **Toprağa karılmak:** Toprak altında kalmak, mezara gömülmek, bedeni toprak altında çürümek.

Sen anı vârise korsın döker saçar u yir içer

Senün hasret ü derdile karılır toprağa tenün (ERD – § 58 – 7)

- **Toprağa salmak:** Dünyaya yollamak, topraktan yapılmâ bedenlere sokmak, insan şekline bürünmek, toprağa gömmek, üstünü toprakla örtmek.

*Anda iken nûr idük toprağa saldı Hakk bizi
Yine envâr olмага cânân iline giderem (ERD – § 81 – 6)*

- **Toprağa tapmak:** Dünya malına minnet etmek, mala mülke haddinden fazla kıymet vermek.

*Niçe bir od ölçerüp yil kovasın
Toprağa tapup suya tayanasın (KÜD – § 107 – 9)*

- **Toprağa yüz sürmek:** Secde etmek, alnını toprağa sürmek, yerlere kadar eğilmek, toprağı öpmek.

*Günâh yüküni arkama uruben
'Acz topragina yüzüm sürüben (ERD – M 4 – 3)*

- **Toprak eylemek:** Öldürmek, defnetmek, toprağın altında çürümesine sebep olmak.

*Gerçi ki toprak eyledi müdbirleri debûr
Sen bir çerâğsın ki irer nuşret-i şabâ (ŞD – K V – 12)*

- **Toprak olmak:** Ölmek, vefat etmek, defnedilmek, toprağın içinde çürümek.

*Kanı bunda gelenler mülk benümdür diyenler
Şimdi gör niçe anlar toprak oluben yatur (ERD – § 16 – 5)*

*Çü toprakdan yaradıldı tenümüz
Girü toprak olur (el hükmü li'llah) (KÜD – § 114 – 5)*

*Olmazam yâd itmeden men bir nefes hâlî seni
Ger tozub toprak olub gitse göge tözüm menüm (RD – G 48 – 6)*

***Toprak olursa** bu sohbetde cevâhir n'ola çün
Ma'den-i lutf u mürüvvet kân-ı ihsân bundadur* (ŞD – G XLV – 5)

- **Tor germek:** Tuzak kurmak, hile yapmak, ağ kurmak.

*Tâ gâre varub 'agyâr tapuñı tapmasun-çün
Gerdi tori örümcek yapdı yuva gügercîn* (RD – G 65 – 4)

- **Tora düşmek:** Tuzağa düşmek, oyuna gelmek, hileye gelmek, ağa düşmek.

*İderken murg-ı cân pervâz işitdüm Rûşeni dirdi
Saçuñuñ **torına düşdi** çıhabilmez arasından* (RD – G 59 – 7)

- **Toz toprak olmak:** Ölüp gitmek, toprak altında çürümek, yok olmak.

*Baga var 'ibretile bak gör ol her tâze ter yaprak
Nice **olmuş toz u toprak** sanasın bir kıran oldı* (KÜD – § 34 – 12)

- **Tozundan iz bulmak:** İpucu yakalamak, delil bulmak, özelden genele gidecek bir yol bulmak.

***Buldı çü izi tozundan** anuñ
Bu Rûşenî gözi rûşenâyı* (RD – Mus 5*I – 7)

- **Tozundan kaçmak:** İzinden gitmemek, takip etmemek, (birine) uymamak.

*Çü togru yol varıamazam görürler
Bu halk uymaz baña **kaçar tozumdan*** (KÜD – § 14 – 11)

- **Tozunu saçmak:** Etkilemek, etkisini göstermek.

***Şaçmış tozuñı** gülşen-i firdevse bâd-ı şubh
Rıdvân bölük bölük yügürür kim ala belek* (ŞD – Mus I*5 – 3)

- **Tuş etmek:** Rast getirmek, nail etmek.

İ Hakîmü müsebbibü 'l-esbâb

*Nedür **it tuş** neccâtumuz sebebi* (KÜD – § 19 – 11)

- **Tûş olmak:** Yönelmek, rast gelmek, isabet etmek, karşılaşmak, nail olmak, erişmek, delalet etmek, uygun gelmek.

*Şuña ki lutf-ı cemâli **tuş oldu** kıldı 'azîz*

Zelîl kıldı kime kim yitişdi kahr-ı Celâl (KÜD – § 87 – 32)

- **Tutulup kalmak:** Donup kalmak, aşık olmak, (bir şeyi) takıntı haline getirmek.

***Tutulduk kalduk** uş biz sarp bilde*

Yanaruz nitekim şem' içre bilde (KÜD – § 1 – 64)

- **Tutuş oynaş olmak:** Sevişmek, (birbiriyle) uğraşmak, dokunmak, okşamak.

Her gördüğün ile cân u dilden

*Sarmaş u dolaş u **dutuş oynaş*** (RD – K 5 – 15)

- **Tuzağa düşmek:** Oyuna gelmek, birileri tarafından hazırlanan kötü bir duruma uğramak.

*'Âşıklarun gönli kuşu **düşmez** dünyâ **tûzagına***

Gerçek iren bu dünyâyı hiç mahâle alur degül (ERD – § 67 – 5)

Cân mürğü kim tolaşdı kara zülfi ağına

*Müşkil **duzağa düşdi** 'aceb ola mı rehâ* (ŞD – G I – 3)

- **Tuzağa tutulmak:** Oyuna gelmek, birileri tarafından hazırlanan kötü bir duruma uğramak, tuzağa yakalanmak.

Bunda tûzaga tutıldum bende düşdüm nâ-gehân

Bülbülem zârîlıgum ol gülistânım andadur (ERD – § 25 – 4)

- **Tülû' etmek:** Doğmak, meydana gelmek.

Ol şems-i dû-cihân çü tülû' itdi nâgehân

Getürdi dünyeden zulumât u zalâleti (KÜD – § 23 – 22)

- **Tülû' kılmak:** Doğmak, meydana gelmek.

Tâli' ü devlet günü kulsa tülû'

Kılmadın bu 'ömrümüz ayı gurûb (KÜD – § 8 – 3)

- **Türlü libas ile donanmak:** Farklı kıyafetler giymek.

Tonandı dürlü libâsıla yazı vü hem bâg

Bezendi beñzedi her yir dükân-ı bezzâze (KÜD – § 36 – 4)

- **Türlü odlara yanmak:** Birçok derdi olmak, birçok farklı sıkıntıdan muzdarip olmak.

Yan dürlü dürlü odlara iy kalb-i sûznâk

Dök kanlu kanlu yaşları iy çeşm-i eşk-bâr (ŞD – Mus V*2 – 6)

U – Ü

- **Ulu dergâha yüz sürmek:** Şeyhe intisap etmek, tarikata girmek, saygıdan yere eğilmek.

Virdügi derdile yüz sür ulu dergâha müdâm

Tâ saña fâ'il ü 'inâyet yite nâ-gâhi gönül (KÜD – § 89*IV – 41)

- **Ululardan öğüt kapmak:** Bilginlerin, alimlerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanmak.

Bu yıkılacak yapıya kapuya

Kapılmaz ululardan öğüt kapan (KÜD – § 140 – 2)

- **Usan olup geri kalmak:** Tembel, isteksiz, gafil olup fırsatı tepmek, eline geçen fırsatı tembellik yüzünden değerlendirememek.

Usan olup kalman girü menzil uzakdur ilerü

İşbu uzak yollar için yaragunuz kılı görün (ERD – § 59 – 9)

- **Ussı baştan şaşırmaq:** Aklını şaşırmaq, şaşırmaq, şaşmaq, şaşıp kalmak.

'İşkimiş Tûfân-ı Nûhı taşuran

Tag u taşdan mevcin anuñ aşuran

Yir yüzün gark itdüren Âdem gibi

'Aklı kakub ussı başdan şaşuran (RD – Kıt 91)

- **Uyanık olmak:** Akıllı, cin fikirli, tilki gibi, dikkatli olmak, fırsat kollamak.

Zîrâ ki hîç uyur kişi uyarımaz uyumuşu

Uyanug ol kim her işi başarasin başarasin (KÜD – § 104 – 14)

Ben 'adiüden gâfil isem hâfızum hâzırdurur

Lutfıla saklar beni hâcam uyanukdur benim (KÜD – § 95 – 6)

- **Uykuya uymak:** Uykuya yatmak, uyumak, uykusu gelince hemen yatmak, uykuya köle olmak.

Niçe gaflet niçe uyku uyana

Zihî magbûnluk uykuya uyana (ERD – M 2 – 10)

- **Uyur düşmen yüzüne su serpmek:** Kötülüğe fırsat vermek, dikkati dağılan rakibin toparlanmasına yardım etmek.

Niçe kim viresin nefsüñ murâdın

Uyur düşmen yüzüne su sepersin (KÜD – § 105 – 6)

- **Uyuz gibi sepişmek:** Uyuz hastalığı gibi yayılmak, her yeri kaplamak.

Dünyâ muhabbeti sepişür şol uyuz gibi

Yoldaş olana katı yapışur kutuz gibi (KÜD – § 132 – 1)

- **Uzak yolda durışmak:** Gurbette çabalamak, mücadele etmek.

Bu uzak yolda durışub menzile irişmege

Ah ki kutum kuvvetüm yok atum arıkdur benim (KÜD – § 95 – 10)

- **Ümit - Ümiz kesmek:** Umut etmekten, ummaktan vazgeçmek, beklenen bişeyin olmayacağına inanmak.

Güstâhlığa sebeb ne lutfuñ

Kesmezven ümîdüm ol sebebden

(ŞD – Mus II*7 – 3)

Yazugum çokdur diyü kesme ümîz

'Avf olur olma perîşân tevbe kıl

(KÜD – § 91 – 5)

Kesmedüm hiç ümîz fazluñdan

Gerçi kim mücrimem hatâ-kerdem

(KÜD – § 92 – 12)

- **Üstünde bitmek:** Üzerinde olmak, üstünde çıkmak, üstünde filizlenmek.

Yıraltında yatuben üstümüzde

Bitiserdür ki yâ estafiru'llah

(KÜD – § 16 – 10)

- **Üstünde otlar bitmek:** Toprağa karışmak, toprağa gübre olmak, üzerinde ot büyüme.

Tâ'ata sarf it kamu a'zâñı sen

Çürüyüp üstünde otlar bitmedin

(KÜD – § 96 – 15)

- **Üstüne rahmet saçmak:** Rahmetinden yararlanmak, fayda görmek, Allah'tan rahmet beklemek.

Karardı biti agardı sakal saç

İlâhî üstümüze rahmetüñ saç

(KÜD – § 1 – 37)

V

- **Vahdete düşmek:** Bir görmek, doğruyu bulmak, aslına varmak.

Ahvel ehli vahdete düşer dûçâr

Gördügi-y-çün biri dû çârı dûçâr

Şaşub iy şaşı şumâr itme biri

Bir ehaddur ol kim oldur bî-şumâr

(RD – Kit 104)

- **Varı yoğu yeksan olmak:** Her şeyini kaybetmek, varı yoğu bir olmak.

Eşrefoglı Rûmî senün gün gün artsun derdün demün

Çün kıtında bu dünyânun varı yogı yeksânımış (ERD – § 46 – 11)

- **Varını vermek:** Her şeyini vermek, her şeyden vazgeçmek.

Müflisüz iki cihânda 'ışka virdük varumuz

Pîşemüzdür dost sevmek koduk özge kârumuz (ERD – § 37 – 1)

Eşrefoglı Rûmî 'ışka vireli hep varını

Bî-murâd olup yürür ne vaslı ne hicrân diler (ERD – § 6 – 7)

- **Varını yoğa satmak:** Malından mülkünden vazgeçmek.

Gel bu 'ışk bâzârına gir yoga sat hep varını

Gel berü küllî hevesden gönüni boş eylegil (ERD – § 68 – 4)

- **Varlığı yokluğa vermek:** Ölmeden önce ölmek, malından mülkünden vazgeçmek.

Kanâ'at eyle dilerseñ kim iresin gence
*Mübeddel eyle kamu **varlığını yakluga vir*** (KÜD – § 69 – 5)

- **Varlığı yokluğu bir olmak:** Hiçbir etkisi olmamak, avantaj ya da dezavantaj sağlamamak, nötr olmak.

Degül hiçbir işüm ma'lûm ne bellü diriyem mazlûm
*Ne bellü öliyem merhûm **ne bellü yog u ne varam*** (KÜD – § 12 – 10)

- **Varlıktan geçmek:** Hayatından vazgeçmek.

'İlm ü 'amel tâ'at ü zühhd 'âşıklarun kârı degül
*'Âşık kendi **varlığından geçüp** 'azm-i didâr ider* (ERD – § 35 – 5)

- **Vebale girmek:** Günaha girmek, çıkar uğruna haksızlık etmek.

Bu fenâya aldanmagıl ol bekânun kaydın yigil
*İşbu geçer dünyâyıçün **girme** halkun **vebâline*** (ERD – § 102 – 4)

- **Vefa görmek:** Birinin verdiği sözleri yerine getirmesi, sözüne sadık kalması.

İlâhî tâlibüne vir kanâ'at
Kanâ'at sabrıla muhkem irâdet
*Cefâya sabr ide **göre vefâyı***
Kanâ'at eyleye bula harâret (ERD – Kit 51)

- **Vefâ göstermek:** Sözünde durmak, sözünü yerine getirmek, sözüne sadık kalmak.

Her kim bize gösterür cefâyı

Biz gösterelim aña vefâyı

(RD – Mus 5*I – 1)

- **Vefa kılmak:** Sözünde durmak, sözünü yerine getirmek, sözüne sadık kalmak.

Vefâ kılmaz bilürsin devr-i hîre

Fenâyı bâkiye eyle zahîre

(ŞD – M I – 18)

- **Vefa koymak:** Vefa göstermek, sözünde durmak, sözüne sadık kalmak.

Kişi bu 'ışk içinde gerçek olmaz

Vefâ koyup cefâ-kâr olmayınca

(ERD – § 97 – 12)

- **Vefatına dürüşmek:** Ölüme karşı sebat etmek, sabır göstermek.

Her lahza vefâdârı vefâtına dürüşür

Senden de hayât almağa ola mı hayâsı

(ŞD – K VI – 12)

- **Viranı abad kılmak:** Eski olanı yenilemek, güzelleştirmek.

Çü 'adl ü dâd eli oldı bu 'âleme mi'mâr

Bezendi yazı vü âbâd kıldı vîrânı

(ŞD – K XIV – 20)

- **Vuslat bulmak:** Kavuşmak.

Nefsine zecr ide katı hiç anmaya 'âkibeti

Dosta bulmaga vuslatı düni güne katmak gerek

(ERD – § 56 – 4)

- **Vücuda getirmek:** Meydana getirmek, oluşturmak.

Anı dimek sebebile getürür ol mevcûd

Vücûda her 'ademi Lâ ilâhe ille'llah

(KÜD – § 4*VII – 148)

- **Vüçudu mum gibi yanıp tutuşmak:** Dertten, kederden erimek, büyük sıkıntı içinde olmak, dertten mustarip olmak.

Firâk u hasret odına diin ü gün

Vücûdum mum bigi yanup tutuşdı

(KÜD – § 26 – 3)

- **Vüçudundan sefer kılmak:** Ölmek, ölmeden önce ölmek, fenafillâh olmak.

Eger müsâfiriseñ kıl sefer vücûduñdan

Giç ikilik ovasından o birlik iline aş

(KÜD – § 74 – 8)

Y

- **Yaban olmak:** Issız olmak, sahipsiz kalmak.

*Şu hoş bağlar u bostanlar ki korur idi bagvânlar
Bugün ıssuz yatur anlar sanasın kim **yabân oldu** (KÜD – § 34 – 10)*

- **Yabana atmak:** Dikkate almamak, hiçe saymak, değer vermemek.

*Dünyâyı yirersin yine hırsıla dirersin
Hiçbir çöpüñi dahi **yabana atamazsın** (KÜD – § 106 – 3)*

*Şeyhi'ye çün za'ıfdür raħm it
Niçeme dirler anı **yabana at** (ŞD – K XV – 38)*

- **Yabana salmak:** Dikkate almamak, hiçe saymak, değer vermemek, ıssıza yollamak, sahipsiz bırakmak.

*Âyet ü aħbâr mizânında her bir sözi tart
Sal çürüklerin **yabâna** al şunu kim sağıdur (KÜD – § 2 9 – 13)*

*Ėam mürgünü ki cân kafesi bislemişdi
Göñlüm bu şâzılıkda **yabana şala** diler (ŞD – Mus IV*3 – 5)*

- **Yabanda kalmak:** Geride kalmak, arkada kalmak.

Öni kâfilenün menzile irdi

Yâbânda kaldun uş sen sanu sana

(ERD – § 98 – 6)

- **Yad eylemek:** Yabancılaştırmak, uzaklaştırmak.

İlahî fazluñıla kıl bizi yâd

Tapuñdan ayru koyup eyleme yâd

(KÜD – § 1 – 29)

- **Yad kılmak:** Hatırlamak, hatırına getirmek, anmak.

*İlahî fazluñıla **kıl** bizi yâd*

Tapuñdan ayru koyup eyleme yâd

(KÜD – § 1 – 29)

- **Yağma kılmak:** Yağmalamak, malı gasp etmek.

*'İşk beni **yagma kılupdur** sen beni sorma bana*

Ben beni bilmezem nite haber virem sana

(ERD – § 1 – 1)

- **Yağmaya vermek:** Yağma yapılmaya açık hale getirmek, savunmasız bırakmak.

İy gâfil iy miskîn uyan top gaflet uykusına kan

***Yağmaya viridi** cân u ten nefsiñ güdersin sen dahi*

(ERD – § 139 – 4)

- **Yakayı çâk eylemek:** Dertten dövünmek, kıyafeti parçalamak, yakasını iki parçaya bölmek.

***Yahamı çâk eyleyüb** dîvâne olasım gelür*

Yüzin ayaguña sürdigin görelden dâmenüñ

(RD – G 39 – 2)

- **Yakını ırak eylemek:** Yakını uzaklaştırmak, erişilmesi kolay olanı zorlaştırmak.

Irag eyler bize her dem yakını

Temîz eyleyimez şekden yakîni

(KÜD – § 1 – 43)

- **Yalın ayak olmak:** Ayağı çıplak olmak, hazırlıksız olmak.

Ol uzak yollara sen bir gün gidersin nâ-gehân

*Azugin yok **yalın ayag** u yayak yükün ağır*

(ERD – § 20 – 9)

- **Yalnız koymak:** Yalnız bırakmak, yalnızlaştırmak.

Hem hatarlu yirde ya ni'me'l-vekîl

***Yalıñuz koyup** bizi korkutmagıl*

(KÜD – § 7 – 82)

- **Yanıp kül olmak:** Çok dertlenme, büyük sıkıntı içinde olmak.

*Tütünüm tütmedi **yandum kül oldum***

Külümnden kalmadı esrâr hirgiz

(ERD – § 43 – 9)

- **Yapışacak sapı olmamak:** Tutunacak dalı olmamak, güvenecek bir şeyi ya da kimsesi kalmamak.

Çapuñuz tevbe kılıcı birle nefsüñ boynını

*Zîra **yokdur** andan artuk **yapışacak sapuñuz***

(KÜD – § 70 – 5)

- **Yâr etmek:** Hakkı olanı vermek.

*Ne 'aceb ger **Çaraman** bulmasa 'âlemde emân*

*Çünkü **yâr itdi** saña devleti 'Osmân-ı kerem*

(ŞD – K XI – 16)

- **Yarak yemek:** Hazırlık yapmak, levazım düzmek, hazırlık görmek.

Kıyâmet korhusun anmazsın illâ

***Yarak yirsin** añup kış kar u kayın*

(KÜD – § 110 – 13)

- **Yas tutmak:** Çok üzölmek, matem tutmak, yasa bürönmek, duyulan acı ve üzüntüyü bazı davranışlarla belli etmek.

Ne hoş dirlik şu nefş öldürenüñ kim
*Ölüminden öñ ölüp **tutdı yasin*** (KÜD – § 100 – 17)

- **Yastığı taş olmak:** Betonda yatmak, sert zeminde uyumak, taşa baş koymak.

Kim irdi tâpusına kapusunda
*Giceler **yasduğı taş olmayınca*** (KÜD – § 115 – 9)

- **Yaş akıtmak:** Ağlamak.

'Acebdür bu 'ışkun işi gönülden sürer teşvîşi
*Gözlerden **akıdur yaşı** yürekde odı yiledür* (ERD – § 17 – 5)

- **Yaş dökmek:** Ağlamak.

Her huşki ter iderse 'aceb mi gönül gözi
*Şol deñlü **yaş döker** ki gelen cümle ter gider* (ŞD – Mus III*3 – 6)

- **Yaşı tükenmek:** Çok ağlamak, dökecek gözyaşı kalmamak.

*Yimişler savilup yandı nebâtuñ **yaşı dükendi***
Havâdan heb yire indi suvâriken yayan oldu (KÜD – § 34 – 5)

- **Yatsıyı kılmak:** Yatsı namazını kılmak.

Sen henüz gâfil yatursın tañ namâzın kılmaduñ
*Giçti gün **kıldı cemâ'at yatsuyı** okur Kunût* (KÜD – § 41 – 13)

- **Yavı kılınmak:** Kaybedilmek, kaybolmak, görünmez olmak.

Gâh gâh kendüme gelürem gâh gâh yavı kılınuram

Gâh yok ile yok oluram gâh varlıkda bulunuram (ERD – § 69 – 1)

- **Yay çekmek:** Ok atmak üzere yay silahını gerginleştirmek, ok atmaya hazır hale gelmek.

İrfân içinde çekmeye yayuñı tîr-i çarh

Kişi anuñ hañâ bigi fikrûñ seniñ şavâb (ŞD – K XII – 29)

- **Yaz leşkeriyle kış çerisini dağıtmak:** Kışın alametlerini yazın belirtileriyle yok etmek, kıştan sonra yazı getirmek.

Emr idergün nûrı birle giderür dün zulmetin

Viri bir yaz leşkerile kış çerisin tagıdur (KÜD – § 29 – 5)

- **Yazuğundan tevbe kılmak:** Günahı için tövbe etmek.

Yazugından tevbe kılanlar hakı

Derdile yanıp yakılanlar hakı (KÜD – § 7 – 124)

- **Yazuk denizine gark olmak:** Çok büyük bir günaha girmek, suç işlemek.

Şu bid'atıla yazuk denizine gark olana

Diñüz ki üşde gemi La ilâhe ille'llah (KÜD – §4 *VII – 151)

- **Yel gibi geçmek:** Rüzgar gibi hızlı ve sessizce hareket etmek, farketmeden geçmek, hissettirmeden gitmek.

Bir şemme hâk-i pâyı koñusına kâni'em

Yil bigi geçmeseydi nesîm-i şimâl-i dost (ŞD – G XI – 6)

- **Yel kovmak:** Boş yere emek harcamak, boş şeylerle uğraşmak.

*Niçe bir od ölçerüp **yil kovasin***

Toprağa tapup suya tayanasin

(KÜD – § 107 – 9)

*Serâba susama **yil kovma** nârı nûr sanma*

Türâb olur soñı yâd eyle yañlış itme hayâl

(KÜD – § 87 – 2)

- **Yele varmak:** Heba olmak, havaya gitmek, boşamgitmek, zayi olmak, heder olmak.

*Ĥaddüñ katında **yile varur** lâleyile gül*

Ĥaddüñ öñinde serv ü çenâr olur iki kat

(ŞD – G XVI – 3)

- **Yele vermek:** Heder etmek, heba etmek, mahvetmek.

*'Ömür sermâyesini **yile virdün***

Aceb esrük misin yâhûd dîvâne

(ERD – § 98 – 16)

Şaçsañ şu gül yüzüñe seher-geh külâle(y)i

*Ĥaclet odı **yile vire** gül-berg ü lâle(y)i*

(ŞD – G CLXXI – 1)

- **Yer altında yatmak:** Toprağa gömülmek, toprak altında olmak.

***Yir altında yatuben** üstümüzde*

Bitiserdür kiyâh estagfiru'llah

(KÜD – § 16 – 10)

- **Yere indirmek:** Hayata getirmek, dünyaya yollamak, yeryüzüne göndermek.

*Harûtı Marûtı **indürdi yire***

Zühreyi aldı göge çıktı bu 'ışk

(ERD – § 50 – 6)

- **Yere salmak:** Yere bırakmak, yere atmak, önemsizleştirmek.

Gel bu 'âşıklar öninde yire sal nâmûsunu
Gel bu zühdi 'ışka degşür aklı bî-hoş eylegil (ERD – § 68 – 3)

'Ârif iseñ yırtagör 'âr u hayâ perdesin
'Âkıl iseñ yire şal nengüñi vü nâmuñi (ŞD – G CLXXVIII – 3)

- **Yere urmak:** Yere çalmak, yere atmak, mahvetmek, yok etmek, zarar vermek.

Niçeleri sultân idüp tahta çıkardı bir zamân
Âhir yire urdı anı irgürmedi visâline (ERD – § 102 – 2)

- **Yere yüz urmak:** Saygıyla yerlere kadar eğilmek.

Eşrefoglı Rûmî halkdan yüz çevür
Ol ulu dergâha var yüz yire ur (ERD – M 3 – 11)

Meger bir gün boyuñ servin görem diyü kenârında
Gözinden çeşmeler döküp yüz urup yire yürür şu (ŞD – G CL – 2)

- **Yerli yerince gelmek:** Olması gereken yere gelmek, yerli yerinde olmak, aynı hizaya girmek.

Kılur hükm emrüñ ile Yidi Yılduz
Gelür yirlü yirince ay u yıl düz (KÜD – § 1 – 13)

- **Yevm-i neşr kopmak:** Kıyamet kopmak, kıyametten sonra herkesin dirildiği gün gelmek.

Dahı âmennâ ki kopar Yevm-i Neşr
Kıl saffiler saffi içre bizi haşr (KÜD – § 7 – 158)

- **Yıkıp yırmak:** Yıkıp harap etmek, bozmak, ezip büzmek.

Ehl-i dünyâ bunca yıllar yapıdığın

*Bir dem içre **yıktdı yımırdı** ölüm*

(KÜD – § 94 – 7)

- **Yilden önürmek:** Rüzgardan önce gitmek.

*Yaşum yiler ki **yilden önürdi** vü ala gerdüñ*

Didüm ki ivme epsem didi bir izin öpsem

(ŞD – K VIII – 33)

- **Yoğa saymak:** Hiçe saymak, önemsememek, değer vermemek, kıymet vermemek.

Yine didüm ki hey gönül bu sevdâ key uludur key

*Didi sen beni **yoga say** bu 'ışkın işi böyledür*

(ERD – § 23 – 10)

- **Yok olmak:** Ortadan kalkmak, kaybolmak, varlığı sona ermek.

Ben eydürem bu yol ırak bu yola çok gerek yarak

*Didi bu yolda **yok olmak** hep esbâb-ı müheyyâdur*

(ERD – § 23 – 5)

Hep varlığımı dost yolına küllî fenâ kıl

***Yok ol** yüri var bu varlığıla var ele girmez*

(ERD – § 41 – 5)

- **Yok yere döğün urmak:** Boş yere yara açmak, gereksiz yere dağlamak.

Söylemegil bed suhan dervîş isen

Hiç dime “kûn mekûn” dervîş isen

Uzadub dil kimseyi yandurmagıl

***Yoh yire urma döğün** dervîş isen*

(RD – Kıt 58)

- **Yol açmak:** Yol yapmak, kapanmış olan yolu geçilir duruma getirmek, kalabalık içinde insanları kenara çekerek yol yapmak, bir olayın sebebi olmak, davranışlarıyla başkalarına örnek olmak.

*Kime kim sulţân-ı dîn dünyâ düninde **yol aç***

Olmaya telbîs ile iblîs-i nefis aña 'ases (ŞD – K II – 12)

- **Yol bulmak:** Çare bulmak, çözüm yaratmak, birine veya bir yere ulaşacak yol yaratmak, sebep bulmak.

Cidd-i tâm it kıl 'amel fırsat sakın fevt olmasun

*Hep hevâlardan kesil şeytân sana **yol bulmasun** (ERD – § 90 – 1)*

- **Yol göstermek:** Kılavuzluk etmek, yolu bilmeyene tarif etmek, anlatmak, ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek.

O Şâh'ũn sevgüli kuli ganî dergâhı mahbûlî

*Kime kim **gösterür yolu** varur togru zalâl irmez (KÜD – § 3 – 25)*

- **Yol gözlemek – gözetmek:** Bir şeyin olmasını ummak, bir şeyi beklemek, bir kimsenin gelmesini beklemek.

Sir ile gönlümi cândan çekdi zülfüñ şeb-revi

*Ŧaña kalup **yol gözedür** pâsbânî çeşmümüñ (ŞD – G CI – 3)*

*Ne **yol gözler** ne hod ögüd işidür*

Ki her dem nefisile Şeytân işidür (KÜD – § 1 – 44)

- **Yol içinde sabit kadem kılmak:** Yoldan çıkılmasına engel olmak, yoldan saptırmamak.

Hudâvendâ bize lutf u kerem kıl

***Yol içinde** bizi **sâbit kadem** kıl*

Yazuklardan katı mecruhuz em kıl

Agisnâ ya gıyâse'l müstagisîn (KÜD – § 13 – 2)

- **Yol tutmak:** Bir yoldan kimseyi geçirmeyecek şekilde düzen kırmak.

*Velî yokluk **yolın tutsan** ne hoşdur ol şehe yitsün*
Fenâ bahrinde mahv itsen dükeli âyin erkânun (ERD – § 58 – 15)

- **Yol urmak:** Yol kesmek.

Hayrı kor şerre yilter togru tamuya ilter
*Küfri î mân gösterür **yol urucu** kallaşdur* (ERD – § 12 – 2)

- **Yol – yola varmak:** Yol gitmek, yola devam etmek, doğru yoldan gitmek.

*Didüm gönül ki kendüden kimesne bu **yola varmaz***
Didi benüm bu varmagum girü anunla anadur (ERD – § 23 – 11)

*Kend'özinden kimse hiç **yol varmaya***
Ol kıgırdugı yolında armaya (KÜD – § 40 – 1)

*Gel bugün Allah için **yol varuben** yalvarıgör*
Kimse hod yarın degül yol varuben yalvarası (RD – Müf 8)

- **Yol vermek:** Müsaade etmek, geçmesine izin vermek yollamak, göndermek.

Bulbul-i cennet misin 'ışk tarîkin gözet
*Tâ ki saña **yol vire** uçmağa yarın şırâf* (ŞD – G XCI – 5)

- **Yola gelmek:** İstenilen biçimde davranışı kabullenmek, akıllanmak, uslanmak, düzelmek.

*Evlüyâ **yolına** sıdkıla **gelen** gerçek mürîd*
Mâli mülki cân u başı nâmûsı 'ârı nider (ERD – § 7 – 10)

- **Yola getirmek:** Birinin bir konudaki ters, yanlış tutumunu düzeltmek.

Nakîbleri sancagını götürür

*Niçe münkirleri **yola getirür***

Hâlîfelerün yanında oturur

Bize himmet eyle şey 'Abdü'l-kâdir

(ERD – § 30 – 4)

- **Yola girmek:** Yola çıkmak, yola düşmek, yola koyulmak, bir şeye başlamak, ilk adımı atmak.

*Eşrefoglı Rûmî gibi **gir bu yola** gerçekisen*

Tâ 'âşıklar arasında sana da dirler saddâk

(ERD – § 53 – 15)

***Yola girüp** saña irmeğe hem girü senden*

Umaruz i Çalab 'um zâd-ı râh şey'li 'llah

(KÜD – § 17 – 10)

- **Yolda canı vermek:** Bir amaç uğruna canından vazgeçmek.

*'Âşık bu **yolda cânı virmek** gerek elbetde kim*

Şöyledür bu 'ışk içinde 'örf ü 'âdet tâ ebed

(ERD – § 4 – 16)

- **Yolda kalmak:** Bir sebepten yola devam edememek, ilerleyememek, gideceği yere varamamak, hata yapmak, fiyaskoyla sonuçlanmak.

*Cânlular varmaz bu yola cânum diyen **yolda kala***

Cân terk iden dostı bula cândan sefer itmek gerek

(ERD – § 56 – 7)

***Yolda kalur** bî-hüner ü saht u süst*

Cüst gerek bî-hüner ü saht u süst

(RD – Mus I*V – 4)

- **Yolda kâr kılmak:** Fayda sağlamak.

*Düşmen ü Şeytân harâmî **kâr kılmaz yolda** hiç*

Şol tevekkül ehline kim bekçisi Allah olur

(KÜD – § 66 – 7)

- **Yoldan ayırmak:** Hedeften şaşırtmak, yoldan çıkarmak.

Nefs ü hevâ arzûları yoldan ayırmasun seni
Rızk u riyâ gavgâları gelüp gönle tolmasun (ERD – § 90 – 2)

- **Yoldan azmak:** Yoldan çıkmak, yanlış yola girmek, yolunu şaşırmak.

Hâdi sensin yoldan azdum sen hidâyet vir baña
Gösterivir togru râhı ne cinâ mimmâ nehâf (KÜD – § 10 – 2)

Azar yolundan ne kadar zâhid olursa
Şol kim kıla bir haste- 'i dil-rîşi dil-âzâr (KÜD – § 45 – 4)

- **Yoldan koymak:** Yoldan ayırmak, hedeften şaşırtmak, yoldan çıkartmak, engel koymak.

Yoldan kodı ancayı bu ibrik
Çalub taşa eyle hurd u heşhâş (RD – K 5 – 9)

Gâfil ne çok yatduñ uyan hırstur seni yoldan koyan
Ger olasın 'ışka uyan yol varasın yol varasın (KÜD – § 104 – 4)

- **Yoldan sapmak:** Yolunu şaşırmak, yönünü kaybetmek, yoldan çıkmak, yanlış yola girmek.

Sen dahı ol yara varmak dileriseñ 'ışka uy
Hırsıla yoldan sapup nice düşersin yara dûr (KÜD – § 53 – 5)

- **Yolu bağlamak:** Yolunu kapatmak, gitmesine engel olmak.

Ecel yolum baglar benim cigercigim taglar benim
Anam atam ağlar benim komaz imiş ecel beni (KÜD – § 135 – 1)

- **Yolu uğramak:** Başka yere giderken yol üstünde durmak, denk gelmek.

*Ne şehre **ugrar yolun** ne hod bâzâra hazır ol*

Bundan al erzak yükünü bugün bunda devşir (ERD – § 20 – 10)

- **Yolun sehlini tuş eylemek:** Kolay yola yönlendirmek, en kısa yerden çözüme kavuşturmak.

*Bize sen **tuş eyle yoluñ sehlini***

Yarlığa hem cümle îmân ehlini (KÜD – § 7 – 165)

- **Yoluna baş oynamak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

***Baş oynayan yoluña** yaluñuz beşer degül*

Cân ile geldi yoluña bu ins u cân dağı (ŞD – G CXCVII – 2)

- **Yoluna baş vermek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

*'İşkuna düşen cânların **yolına baş virenlerin***

'İşk bülbüli olanların kimse dilin bilmezimiş (ERD – § 45 – 4)

- **Yoluna can feda etmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

Elin aldum elüme kurbân oldum diline

***Cânum fedâ yolına** şeyhüm 'Abdü'l-kâdirün* (ERD – § 64 – 2)

Hürrem irdi bu kerâmetlü gün iy kân-ı kerem

*'İş ü zevk it ki **fidâdur yoluña cân-ı** kerem* (ŞD – K XI – 1)

- **Yoluna can kurbanına gelmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

Gazâ itmeklige bu nefis-i şûma

O dost yoluna cân kurbâna geldüm (ERD – § 73 – 8)

- **Yoluna can vermek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

Cân virür 'âşık bu yolda kasd-ı cânân eylemez

Küfrile kılmaz 'adâvet meyl-i îmân eylemez (ERD – § 39 – 1)

Izine yüz sür yüzümden yüz yüz eyle hizmeti

Yoluna cân vir gönülden biñ biñ irişdür haber (ŞD – G LXX – 2)

- **Yoluna canını hak eylemek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

Devlet tozu irişmege bir dem kademüñden

Hâk eyledi Şeyhî yoluña cân u ser iy dost (ŞD – G XIII – 8)

- **Yoluna feda olmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak.

Şehâ bu Şeyhî kuluñuñ var ise biñ cânı

Fidî durur yoluña çâker ise ancağ ola (ŞD – G V – 7)

- **Yoluna fena kılmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

Hep varlığını dost yoluna küllî fenâ kıl

Yol ol yüri var bu varlığıla var ele girmez (ERD – § 41 – 5)

- **Yoluna gitmek:** Kendi işine bakmak, belli bir yoldan ilerlemek, bir yola girmek.

Biz ki sabr-ı beliyet itmeyenüz

Câhiliyyet yoluna gitmeyenüz

(RD – Mus 4*I – 8)

- **Yoluna harc sürmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

Çün 'ömür geçerimiş cân kuşu uçar imiş

Cism ü cânı yoluna harca süreyim cânım

(ERD – § 78 – 3)

- **Yoluna kurban olmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

Saña i bahtulu sultân fidâ yüz biñ dilile cân

Mübârek yoluña kurbân hezârân ata vü ana

(KÜD – § 20 – 16)

- **Yoluna revan olmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

Vardı gönül yoluña revân oldu cân dağı

Şükrâne ger kabûl ola bunlar cihân dağı

(ŞD – G CXC VII – 1)

- **Yoluna sedd olmak:** Engel olmak, engellemek.

Yoluña sedd olursa kibr ü riyâ

Meskenet baltasıla tiz anı yık

(KÜD – § 78 – 6)

- **Yolunda cana kıymak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

Dahı şu bahâdırlaruñ için ki riyâsuz

Yoluñda seniñ mâla başa cânâ kıyandır

(KÜD – §9 – 5)

- **Yolunda canı kurban olmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek.

'Âşıkun kalbi selîm keffi kerîm

Dost yolunda cânı da kurbân durur

(ERD – § 8 – 10)

- **Yolunda fani olmak:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, uğruna ölmek.

Gelsün derdlü 'âşık kanı virsün cânı alsun yârı

Dost yolunda olmak fânî 'âşıklara erkânımış

(ERD – § 46 – 10)

- **Yolunda isar etmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek, canını yoluna saçmak.

Biz teni cânı anun yolunda îsâr itmîşüz

'Akl u fehm ü 'ilm ü zühdden kalmadı deyyârumuz

(ERD – § 37 – 4)

- **Yolunda ölmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna ölmek.

Söylenür bu söz cihânda vardur

Ölmemek 'ıškuñ yolunda 'ârdur

Kaçmagıl ölmeden iy 'âşık sakın

Öldürülmekden kaçan murdârdur

(RD – Kıt 96)

- **Yolunda terk-i can etmek:** Yolunda canını vermek, bir amaç uğruna canını ortaya koymak, yolunda ölmek, canını yoluna saçmak.

Kim ki dost yolunda terk-i cân ider

Dost ana dîdârını ihsân eder

(ERD – § 11 – 1)

- **Yolundan çıkmak:** Takip etmekten vazgeçmek, amacı terketmek, bir şeyden ya da birinden vazgeçmek.

Bu dünyâ dâmına düşme varup şeytâna baş koşma

*Bahîl nâ-kes **yolundan çık** yürüd sen hayrun ihsânun* (ERD – § 58 – 4)

- **Yolundan kalmak:** Yoldan vazgeçmek, yolu terk etmek.

Hakk yoluna bir kadem ihlasıla yürimedün

*Din ü îmân terkin urdun nefs **yolundan kalmadun*** (ERD – § 61 – 4)

- **Yolunu bağlamak:** Yolunu kapatmak, engel olmak, mani olmak, gitmesine izin vermemek.

Bir kıla kılma nazar kalma girü

*Yohsa **baglar yoluñu** ol ince kıl* (KÜD – § 88 – 4)

- **Yolunu pîc eylemek:** Yapayım derken bozmak, düzeltmek isterken beter hale getirmek, kaş yaparken göz çıkarmak.

Tapuñdan ayru bizi kılmagıl hiç

*Kapuñ **yolumuzu eyleme pîc***

Çü varmaklık sanadur ir eger giç

Agisnâ ya gıyâse'l müstagîsîn (KÜD – § 13 – 12)

- **Yoz öküz gibi böğürmek:** Bağırarak, yüksek sesle konuşmak.

Çok âdem ola kim hüneri yok bir arıca

*İllâ ki yir içer **böğürür yoz öküz gibi*** (KÜD – § 132 – 6)

- **Yurdu ısız koymak:** Sahipsiz bırakmak, kimsesizleştirmek, tenhalaştırmak.

İ niçe şinlikleri kıldı harâb

Hem isuz kodı niçe yurdu ölüm

(KÜD – § 94 – 6)

- **Yurdundan ırmak:** Yurdundan ayırmak, memleket hasreti çektiirmek, gurbete yollamak.

Bâg ü mülk ü yir bizüm diyenleri

Yurtlarından gör niçe ırdı ölüm

(KÜD – § 94 – 5)

- **Yükü arkaya urmak:** Sırtına yük bindirmek, yükünü sırtında taşımak, suçü, günahı altında kalmak.

Günâh yükünî arkama uruben

'Acz topragına yüzüm sürüben

(ERD – M 4 – 3)

- **Yükünü devşirmek:** Yükünü toplamak, düzenlemek, bohça hazırlamak, eşyalarını derleyip toplamak.

Ne şehre ugrar yolun ne hod bâzâra hazır ol

Bundan al erzak yükünü bugün bunda devşir

(ERD – § 20 – 10)

- **Yüreği başlı olmak:** Yüreği yaralı olmak, sıkıntılı olmak, dertli olmak.

Yüregüm başludurur hem gözüm yaşludurur her dem

Bu zahme ol ura merhem kim andandur kamu yaram (KÜD – § 12 – 35)

Yüregüm başlu gözüm yaşlu her dem

Şu hayretten ki yüzüm kara senden

(KÜD – § 15 – 5)

- **Yüreği kan dolu olmak:** Çok dertli olmak, büyük sıkıntı çekmek.

Yine cevri bu devrânuñ geçürdi çağın almanuñ

Sararup beñzi ayvanuñ yüreği tolu kan oldu

(KÜD – § 34 – 4)

- **Yüreği kanı gizli olmak:** Sessizce dert çekmek, kimsenin haberi olmadan sıkıntı içinde olmak, derde karşı sükunet içinde olmak, sabretmek.

İy 'aceb böyleyiken yâ Rab nedendür ol kuşun

*Hîç inildüsin düketmez **yüregi kan gizlidir*** (ERD – § 13 – 8)

- **Yüreği kaynamak:** Heyecanlanmak, aşırı heyecan duymak.

***Yürek kaynar** bu cân oynar bedende*

Gönül cûşu geçer hadden giderem (ERD – § 76 – 10)

- **Yüreği oynamak:** Heyecanlanmak, heyecan içinde olmak, kalbi hızlıca çarpmak.

Sırrumu fâş ideni gizlerüm ammâ n'ideyim

*Sezilür **yüregüm oynadığı** âhum duyulur* (RD – G 13 – 3)

***Yüregüm oynar** görüñ bir kimse mi göderdi yâr*

Ohşayub hûrşîd-i rûyuñ 'akreb-i maktûbdan (RD – G 58 – 2)

- **Yüreği taş olmak:** Kalpsiz olmak, acıması, merhameti olmamak, katı kalpli olmak.

*Taşa söyler isem **yüregi taşa***

Derd-i yâr u gam-ı diyârumdan (ŞD – G CXXXVIII – 3)

- **Yüreği 'ud edinmek:** Yüreği odun olmak, ateşe atılacak malzeme olmak, yüreğini ateşe atmak.

Mu'aftar kıлмаğa dehrüñ dimâğın hoş koğulardan

*Mağabbet odı Şeyhî'nüñ **yüregin 'ûd idinmişdür*** (ŞD – G LVI – 5)

- **Yüreği yanar olmak:** Der çekmek, derdin sıkıntısıyla yanmak, yüreği yanmak.

Visâl-i şerbetine kimse kanmaz

Yürek *derdile yanar olmayınca*

(ERD – § 97 – 14)

- **Yüreğin yağı sızmak:** Dert çekmek, sıkıntı içinde olmak, dertten, kederden erimek.

Nîçe harâretten kızup bu yüregüm yağı sızup

Sohbet çırâğını düzüp derd bildein yaglayayın (KÜD – § 111 – 2)

Yağlar u harâret fitilin ölçerür âhum

Dertden eridüm sızdı yüreğimdeki yağlar

(KÜD – § 67 – 2)

- **Yüreğini dağlamak:** Dert içinde olmak, yüreği yaralı olmak, yüreğini yaralamak.

Müridler âh idüp ağlar muhibler yüreğin taglar

Anuñ derdi kamu sağlar kıluben hasta ter kıldı (KÜD – § 27 – 12)

- **Yüreğini kan etmek:** Dert içinde olmak, yüreği yaralı olmak, yüreğini yaralamak.

Senüñ derdüñden iy dil-ber yüregüm kan idüp gitdüm

Kenâra gelmedüñ iy dür yaşum 'umman idüp gitdüm (ŞD – G CXXVII -

1)

Niçe ki cehd idüp hanum gözüm yaşını 'arz itdüm

Terahhum itmedüñ bir kez yüregüm kan idüp gitdüm (ŞD – G CXXVII –

3)

- **Yüz bin göz ile ağlamak:** Çok ağlamak.

Yüz biñ göz ile çarh-ı kühen-pîr ağlasun

Bulmaya bir anuñ bedeli nev-cevân kanı (ŞD – Mus VI*3 – 5)

- **Yüz çevirmek:** İlgiyi kesmek, vazgeçmek.

İşbu yolda günde bin kez ger seni öldüreler
Teslîm ol yüzün çevürme vir irâdet tâ ebed (ERD – § 4 – 15)

Kuru kamış görüben yüz çevürme
Sen anuñ şekerini sor içinde (KÜD – § 118 – 11)

Dirîg itme nazar nezzârelerden
Çevirme yüzüñi bî-çârelerden (RD – G 63 – 1)

Ûâmetinden yüz çevürdüm secde-i sehv ola mı
Çün kazâ irdi namâzum niyyetini bilmedüm (ŞD – G CXXVIII – 6)

- **Yüz döndermek:** İlgiyi kesmek, vazgeçmek.

Zî şâh kim vücûdı cihâna yüzükmedin
Yüz dönderür muhâlifî râh-ı 'adem tutar (ŞD – Mus IV*2 – 2)

- **Yüz karası olmak:** Rezil olmak, birini rezil etmek, kötü bir şeyler yapmak, sıradan gidişata uymayan uygunsuz bir harekette bulunmak, utanılacak bir hareket yapmak.

Dünyâ-yı mekkâreye her kim tolaşdı tâ ebed
Gitmedi gitmeyiser anun yüzün karesi (ERD – § 131 – 6)

- **Yüz kızartmak:** Utanmak, utanarak bir istekte bulunmak, onuruna, gururuna önem vermeden bir şey istemek, utandırmak.

Dünyâ çemenlerinde yüzüñ gülsitân yiter
Kimdür ki yüz kızarda gül ü ergavân dahı (ŞD – G CXC VII – 3)

- **Yüz rengini zer kılmak:** Yüzünü sarartmak, yüzü sarı olmak, beti benzi atmak, sararıp solmak.

'Aceb mi la'l-reng itsem bu dürr-i eşkümi çün kim
Yüzüm rengini zer kıldı firâk-ı sâk-ı sîmînüñ (ŞD – G CV – 5)

- **Yüz sürmek:** Aşırı sevgi göstermek için yerlere kadar eğilmek, çok saygıdan ötürü birinin elini, eteğini öpmek veya bir şeye yüzünü değdirmek.

Ne olayın dervîş olsam hoş yürüsem dervîşâne
Terk eylesem kibr ü kîni **yüz sürisem** irişâne (ERD – § 116 – 1)

Şu her merdân- yegâne ki **yüz sürürdi** ol Hân 'a
Ne kim gördiler anda ne bahâne hûb rûyında (KÜD – § 25 – 18)

Rûşeni karşısına sineñe **sürer yüzini**
Âh elinden şu yahandagı olan engelünüñ (RD – G 42 – 7)

Atınuñ ayağına **yüz süre** beydağ gibi şâh
Anda kim mât ide bir lu'b ile ferzâneleri (ŞD – G CXCV – 4)

- **Yüz tutmak:** Bir şey olmak üzere bulunmak, bir şeyin zamanla şekli veya rengi değişmek, yüzünü belli bir yöne çevirmek, belli bir yöne bakmak.

'İlm ü 'amel terk ideler dostıla 'ahd berk ideler
Yüz dutup dosta gideler aldanuben kalmayalar (ERD – § 10 – 2)

Şu Sultânsın ki dâyim **yüz dutup** dergâhuña
Dir bu kamu dünya şâhi neccinâ mimmâ nehâf (KÜD – § 10 – 8)

Ne bî-naẓîr güneşdür ki kanda **yüz tutsa**
Cihân naẓar birağur manẓar ise ancağ ola (ŞD – G V – 2)

- **Yüz urmak:** Başvurmak, müracaat etmek, yüz sürmek, secdeye kapanmak, yere kapanmak, yönelmek, gitmek, rağbet etmek, aksetmek, yansımak.

Her dem irdügi yaşum işigüñe

Yüz urup ya'ni feth-i bâba gider (ŞD – G LI – 3)

- **Yüz vermek:** İlgi, yakınlık göstermek, önemsemek, yüz göstermek.

Ur Kemâl Ümmî kafâ agyâra bayık bil ki yâr

Dilemez yüz virmegil hiç virmemeği yüz diler (KÜD – § 68 – 7)

- **Yüzden nikab açmak:** Yüzündeki örtüyü kaldırmak, peçeyi çıkarmak, yüzünü görünür kılmak, ortaya çıkarmak.

Ṭal'atı hûrşîdinüñ yüzden nikâbın açmadan

Şeyhî'nüñ bu şîveden gönlin ferağ-şâd eyleyen (ŞD – G CXLIII – 7)

- **Yüzden nikab götürmek:** Yüzündeki örtüyü kaldırmak, peçeyi çıkarmak, yüzünü görünür kılmak, ortaya çıkarmak.

Ne ki var cem'-i eşyâ nikâbın götürdi yüzden

Kamusını gördüm ol dost bana ma'sûk oldu her câ (ERD – § 2 – 3)

- **Yüzü ak olmak:** Temiz olmak, utanılacak bir iş yapmamış olmak, kendine güvenmek, yüzü nur olmak.

Zihî ten kim düni gün kıldı tâ'at

Varıcak hazrete yüzi ak oldu (ERD – § 122 – 6)

Güni kutlu rûzgâruñ yüzi ak Karahişâr'uñ

Ki bu şehre şehryâruñ tozı tâc-ı ser görindi (ŞD – G CLXXIV – 3)

- **Yüzü kara olmak:** Utanmasız olmak, arsız olmak, temiz olmamak, utanılacak bir iş yapmış olmak, çekinmek, kötülük yapmış olmak.

Yüzüm kara özüm ma'yûb sözüüm herze gözüüm mahcûb

Elüm tehi dilüm mekzub hemân bir bâg-ı bî-bâram (KÜD – § 12 – 3)

Gözüüni kızardub gögerüb düşme harâma

*Nefsine uyanuñ **karadur yüzi** ag olmaz* (RD – G 27 – 5)

- **Yüzü kızmak:** Sinirlenmek, sinirle bakmak.

*Ol gün ki **kıza yüzler** hem söylenmeye sözler*

Hoş hüccet söyler Lâ-ilahe illa'llah (ERD – § 107 – 5)

- **Yüzü siyah olmak:** Utanmasız olmak, arsız olmak, temiz olmamak, utanılacak bir iş yapmış olmak, çekinmek, kötülük yapmış olmak.

Agardı gözlerüm hasret yaşından

*Velî **yüzüm siyâh** estagfiru'llah* (KÜD – § 16 – 12)

- **Yüzü suyu hakkına!:** Yüzü suyu hürmetine, birinin veya bir şeyin hatırına vey varlığına değer verildiği için anlamında kullanılan bir söz.

*İ Hak ol gerçek erenler **yüzi suyu hakıçün***

Sen oñlar yola bu gümrâhı dervîşleriñ (KÜD – § 84 – 15)

- **Yüzü yazuklardan katı kir olmak:** Çok fazla günahı, kabahati olmak.

*Yazuklardan **katı kirdür yüzümüz***

Katuñda bir çöpe değmez yüzümüz (KÜD – § 1 – 39)

- **Yüzünde okumak:** Yüz ifadesinden belli etmek.

Kim Muştafâ yüzinde okur idi "ve'd-đuhâ"

"Tebbet yedâ Ebî Lehebin" buldı bü'l-Ĥakem (ŞD – K X – 32)

- **Yüzünde yazılmak:** Yüz ifadesinden belli etmek.

Cismüñde okındı âyet-i nûr

*Yüzüñde yazıldı ism-i a'zam (ŞD – Mus II*5 – 2)*

- **Yüzüne demek:** Kişi hakkındaki fikrini açık açık söylemek, yüzüne karşı konuşmak.

Dime yüzine kişinüñ 'aybını

*Her kişinüñ gıybetini itme var (RD – Mus I*VI – 4)*

- **Yüzüne gülmek:** Dostmuş gibi görünmek, dostluk göstermek, ilgi göstermek, alakalanmak, temizliği, yeniliği dolayısıyla ferahlık vermek,

Cihân yüzüne güldüğine bakma

Döner yüzi ider bir gün cefâyı (ERD – § 133 – 7)

Nîçelerüñ yüzine güldi cihân

Nîçelerüñ defterin dürdi ölüm (KÜD – § 94 – 10)

- **Yüzüne karşı yaş akıtmak:** Birinin gözü önünde ağlamak.

Eydüñ yüzüme karşı yaş akıtmasun dimiş

Nidem göricek âb-ı başâr kendüden gider (ŞD – G LIV – 6)

- **Yüzüne nazar kılmak:** Birinin yüzüne bakmak.

Ķılsa güneş yüzüñe nazar kendüden gider

Elbette gün görünse kamer kendüden gider (ŞD – G LIV – 1)

- **Yüzüne nikab eylemek:** Yüzünü örtmek, yüzüne peçe takmak.

Kaçan kim zülf-i şeb-renğin yüzüne şeh niķâb eyler

Günini 'âşıkun gör kim nice bî-âftâb eyler (ŞD – G LXXX – 1)

- **Yüzüne reşk iletmek:** Kıskanmak, hasetlenmek.

Gerçi şahrâ yüzine reşk iledür bâğ-ı bihişt

Çünkü yâr olmayacak gözüme tar oldu yine (ŞD – G CLV – 2)

- **Yüzüne saçmak:** Yüzüne doğru saçmak, dağıtmak, uçurmak.

Müzeyyen oldu yine yir 'arûsı reng-â-reng

Saçar şabâ yüzüne ebr şîşesiyle gül-âb (ŞD – K XIII – 6)

- **Yüzüne tuş eylemek:** Yüzüne bakmak, birine doğru yönelmek, birine bakmak, birine doğru dönmek.

Gel be-küllî mâsivâdan yüz çevür yum gözünü

Gel bugün cân gözün aç dost yüzüne tuş eylegil (ERD – § 68 – 5)

- **Yüzünü ayağa sürmek:** Saygıdan dolayı yerlere kadar eğilmek, birine duyulan saygıyla o kişinin ayaklarına kadar kapanmak.

Server gözeden yüzünü her ayaga sürsün

Dil-ber dileyen geçme gerek cânile serden (RD – G 57 – 6)

Umardum vaşluña irem yüzüm ayağıña sürem

Firâkuñ odına düşüp dili kurbân idüp gitdüm (ŞD – G CXXVII – 2)

- **Yüzünü bozup düzmek:** Devr-i daim yaptırmak, döngüye sokmak, döngü içinde olmak.

Bunca nûr u ferr ile yüzüñ günine beñzemez

Niçe kim bedr-i felek yüzün her ay bozar düzer (ŞD – G XXVI – 4)

- **Yüzünü burtarmak:** Yüzünü buruşturmak, yüzünü ekşitmek.

Ol nedür kim görünür anda cihân

Gösterür dürlü süber mânend-i cân

Göñli katıdur veli bir yumşacuk

Ah itse burtarur yüzüñ hemân

(RD – Kıt 112)

- **Yüzünü göstermek:** Uzun süre görünmeyen birini ya da bir şeyi görmek, hasreti dindirmek, nasip olmak, kısmet olmak, kendini göstermek, meydana gelmek.

Gösteren 'ışkdur bana ol dost yüzün

Dosta varur kim ki bu 'ışka uyar

(ERD – § 24 – 9)

- **Yüzünü hâke sürmek:** Saygıdan yerlere kadar eğilmek, yüzünü yere sürmek.

Muşavvir-i ezel ideli naķşuñı taşvîr

Yüzini hâke sürer Çîn içinde şûretler

(ŞD – G XXIII – 3)

- **Yüzünü hazrete götürmek:** Yüzünü birine dönmek, kendinden üstün olan birine doğru yönelmek.

Eşrefoglı Rûmî var ilik öndeki sen ol

Kevneyni arduna at yüzün hazrete götür

(ERD – §16 – 9)

- **Yüzünü ize sürmek:** Birinin yolunda gitmek, saygıdan yerlere kadar eğilmek.

Kesilüb başın ayahda göriser her ki senüñ

Yüzün izüñe sürüb koymaz ayagunâ başı

(RD - Gaz76 – 9)

- **Yüzünü izine urmak:** Birinin yolunda gitmek, saygıdan yerlere kadar eğilmek.

Ḳankı gönüle k'ura gerdûn-ı dîn cerâhat

Ursun yüzün izüñe kim bula zaḥma merhem (ŞD – K VIII – 23)

- **Yüzünü kıble edinmek:** Yüzünü birine dönmek, kendinden üstün olan birine doğru yönelmek.

Ger el vire şanem-i gül-ruḥ u semen-sîmâ

Yüzünü kıble idin kaşları ḥamın mihrâb (ŞD – K XIII – 22)

- **Yüzünü seçmek:** Yüzünü görebilmek, engeller arasından yüzünü görmek.

Sâyesin zâtı sanan seçmez nikâbından yüzün

Çün göremez nice sevsün gün yüzün huffâşlar (KÜD – § 61 – 18)

- **Yüzünü toprağa urmak:** Mütevazî olmak, ağırbaşlı olmak, saygıdan yerlere kadar eğilmek.

Yüzünü toprağa ur kibri terk it

İnildüni geçür şâm u seherden (ERD – § 84 – 4)

- **Yüzünü toprak etmek:** Saygıdan yerlere kadar eğilmek, birinin ayaklarına kapanmak, birinin önünde secdeye eğilmek.

Dost dost diyüp gezer idüm kanda diyü sorarım

Dost haberin virenlere iderdüm yüzümü toprak (ERD – § 53 – 8)

Z

- **Zafer bulmak:** Zafer kazanmak, kazanmak, galip gelmek.

Çün çarh hokka-bâzı bisât açdı kuhl-reng

Bir lu'b ile Hıfâya zafer buldı ehl-i zeng (ŞD – Mus IV*1 – 1)

- **Zahma merhem bulmak:** Derde derman bulmak, sorunları çözmek, çözüme kavuşturmak.

Çankı gönüle k'ura gerdûn-ı dîn cerâhat

Ursun yüzün izüñe kim bula zahma merhem (ŞD – K VIII – 23)

- **Zahme merhem urmak:** Derde derman bulmak, sorunları çözüme kavuşturacak bir yol bulmak, yaraya merhem sürmek.

Yüregüm başludurur hem gözüüm yaşludurur her dem

Bu zahme ol ura merhem kim andandur kamu yaram (KÜD – § 12 – 35)

- **Zahme merhem yakmak:** Derde derman olmak, sorunları çözmeye yardımcı dokunmak.

N'ola bu zahme bir merhem yakasın

Alasın düşmen elinden yakasın (KÜD – § 1 – 48)

- **Zahmet çekmek:** Sıkıntıya katlanmak, güçlükle karşılaşmak.

*Çeke bu yolun zahmetin râhat bile her mihnetin
İki cihân sa'âdetin cümle hiçe satmak gerek* (ERD – § 56 – 3)

*Çok emek zahmet çeküp gördüm elem
Şimdi uş temmet diyüp çaldum kalem* (RD – Müf 22)

*Bu yoluñ ol ki çekdi zahmetini
Bilür iki cihânüñ devletini* (ŞD – M I – 65)

- **Zahmet kılmak:** Birine maddi manevi yük olmak, sıkıntı yaşatmak.

*Çoluña katl ise kaçduñ kıya bakısuñ bes
Çoğul kılıcı ki **kıdur** çoluña zahmetler* (ŞD – G XXIII – 4)

- **Zahmet vermek:** Birine maddi manevi yük olmak, sıkıntı yaşatmak.

*Seccâde ger zahmet vire ruhbâna rehn-i mey kılam
Tesbîh eger mâni' ola fi'l-hâl zünnâr eyleyem* (ŞD – G CXXI – 5)

- **Zamm olmak:** Zamlanmak, fiyatı artmak.

*İşigüñde kesr idüp cân vaşluña **zamm olmağa**
Bunca faşl itdüm beyân yâ Rabb ola mı fetḥ-i bâb* (ŞD – G VI – 2)

- **Zar kılıp ağlamak:** Hıçkırarak ağlamak, büyük bir dertle, kahırla ağlamak, ağıt yakarak, haykırarak ağlamak.

*Bülbüllerüñ ol zârı kılıp agladugına
Götürdi nikâbın yine güller güler oldu* (KÜD – § 33 – 26)

- **Zar kılmak:** Ağlamak.

Şâh işigiñe yüz süri suçuñ dile i kul
*Âh idü figân eyle vü **kul zâr** ölüm var* (KÜD – § 46 – 2)

- **Zar u figan ile ağlamak:** Hıçkırarak ağlamak, büyük bir dertle, kahırla ağlamak, ağıt yakarak, haykırarak ağlamak.

*Bir ehli eyle **ağladı zâr u figân ile***
Gitdi melik nidâ felege irişüp şadâ (ŞD – Mus VI*2 – 9)

- **Zari kılmak:** Dertle, kederle ağlamak.

'İşk u sevdâyıla tolu derdem
***Zârı kılup** inilerem her dem* (KÜD – § 92 – 1)

*Derde düşmişdür yanar **zârî kılur** düni günü*
Zârîsi ol dost firâkı bagrı biryân gizlidür (ERD – § 13 – 9)

*Ata ana kardaşlarum gitme diyü **zârî kılur***
Koymazam kulaguma cânân iline giderem (ERD – § 81 – 8)

- **Zayi etmek:** Boşa harcamak, heba etmek, ziyan etmek.

Kadre irmek dileriseñ kadrini bil 'ömrünüñ
***Zâyî itme** kim saña ol kîmyâ vü kân yiter* (KÜD – § 47 – 22)

- **Zebun olmak:** Zayıflatmak, güçsüz kılmak, gücünü kırmak.

Dükeli ma'siyet bende ki nefse olmuşam bende
*Bırakmışdur beni bende **zebûn oldum** giriftâram* (KÜD – § 12 – 2)

- **Zevâl görmek:** Zarar görmek, ziyana uğramak, batmak, gözden kaybolmak.

Görmeye** devletüñ güneşi zerrece **zevâl

İrmeye sıhhatüñ gülüne şemme-i elem (ŞD – K X – 36)

- **Zevk abına kanmak:** Kendini zevk alemine vermek, zevke dalmak.

Şevk odına yanandağı sûz u niyâz için
Zevk âbına kanandağı neşv ü nemâ hâkı (ŞD – K IV – 2)

- **Zevk sürmek:** Zevk içinde olmak, durumundan, halinden memnun olmak.

Ne cân kim dil-beri vaşlın müyesser kıldı devr anuñ
Hoş olsun vakti 'âlemde ki zevkin sürdi devrânuñ (ŞD – G C – 1)

- **Zevk ü sefa istemek:** Zevk içinde olmayı temenni etmek, rahatlık, ferahlık istemek.

Ben lutf umarram ammâ ol çok sever cefâyı
Ma'zûrdur habibüm zevk ü şafâsın ister (ŞD – G XXXIX – 4)

- **Zikir halkasına oturmak:** Topluluğa katılmak, gruba girmek, zikir çekmeye başlamak.

Gerek ki halka-'i zikre oturıcak zâkir
Didüre cân u dili Lâ ilâhe ille'llah (KÜD – § 4*VI – 137)

- **Zincire çekilmek:** Zincirlerle bağlanmak, işkence edilmek, işkence görmek.

Cân bağlamak ol zülf-i perîşâna ne müşkil
Zencîre çekilmek dil-i dîvâne ne müşkil (ŞD – G CXII – 1)

- **Zinde tutmak:** Hazır tutmak, tetikte olmak, sağlıklı olmak.

Dutma mürde sen sen ol eyyâmuñı
Zinde tut zikrile subh u şâmuñı

Bî-karâr u vâlih u ser-geşte ol

Terk idüben h.âb u hur ârâmuñi

(RD – Kıt 54)

- **Zulüm işlemek:** Zulm etmek, zarar vermek, haksızlık yapmak, kötülük etmek.

*Nefsüñe şol **zulmı** kim sen **işledüñ***

Kimseye hiç yağı Tatar itmedi

(KÜD – § 129 – 2)

- **Zulüm kılmak:** Zulm etmek, zarar vermek, haksızlık yapmak, kötülük etmek.

*Ben baña çok **kıldum zulüm** geldi yolum aldı ölüm*

Bârî diye tursun dilüm estagfiru'llahe'l-'azîm

(KÜD – § 11 – 8)

- **Zülf salmak:** Saçlarını açık bırakmak, bağlamamak.

Cân mürği uçar olsa felek üzre melekveş

*Ger **zülfüñi şalsañ** aña irer yiter iy dost*

(ŞD – G XIII – 7)

- **Zülfü boynuna salmak:** Saçı boyna dolamak, sarmak.

*Müselsel **zülfü boynuma şalaldan** bend-i sevdâyı*

Belâ dâmında ser-gerdân benem rüsvâ vü şeydâyı

(ŞD – G

CLXXXVII – 1)

- **Zünnar bağlamak:** Hıristiyan olmak, Hıristiyanlığı seçmek.

*Niçelere **bagladı zünnârını***

Zühd-i harmanın oda yakdı bu 'ışk

(ERD – § 50 – 7)

- **Zünnar kesmek:** Hıristiyanlıktan caymak, İslamı seçmek, Müslüman olmak.

Her kim yitişe 'âlem-i tevhîde gerek kim

***Zünnârı kesüben** put u hâçını sıyası*

(KÜD – § 130 – 13)

Kesildi niçe **zünnâr** üşenir esnâm
Bu 'âleme geleli Lâ ilâhe ille'llah

(KÜD – § 4*VI – 140)

Şaçũñ tesbîhîni şun Şeyhî'ye kim
Kesüp zünnârın uşada şal

(ŞD – G CLXXXII – 7)

SONUÇ

1. Bu çalışmayla, XV. yüzyılın ilk yarısında telif edilen divanlarda kullanılan atasözleri ve deyimleri derleyerek bir sözlük oluşturmak amaçlandı.
2. Bu ve benzer konularda yapılmış çalışmalar incelenerek alandaki eksikler kapatılmaya çalışıldı.
3. XV. yüzyılın siyasi ve edebi bir panoraması çizilmeye çalışıldı.
4. Şeyhî, Dede Ömer Rûşenî, Kemâl Ümmî ve Eşrefoğlu Rûmî hakkında bilgiler derlenerek hayatları, eserleri ve sanatları müstakil bir şekilde sunulmaya çalışıldı.
5. "Atasözü" ve "Deyim" terimleri araştırılarak en kapsamlı ve akla yatkın anlamları ortaya kondu.
6. Atasözleri, Kelâm-ı Kibar, Vecîze ve Deyimler hakkında genel bilgiler verilerek farkları belirlendi.
7. XV. yüzyılın ilk yarısında telif edilen divanlarda geçen atasözleri ve deyimler ayrı ayrı ve alfabetik olarak anlamlandırılmış ve örneklerle zenginleştirilmiş bir şekilde sözlük halinde sunuldu.

Elde edilen veriler ışığında Türk Halk Edebiyatı ile Klasik Türk Edebiyatı arasındaki geçiş dönemi sayılan XV. yüzyıl ve bilhassa bu yüzyılın ilk yarısında, atasözü ve deyim gibi sözlü geleneğin ürünleri divan şairlerinin şiirlerinde bolca kullanılmıştır. Bu atasözü ve deyimler kabaca üç gruba ayrılabilirler.

İlk grup günümüzde anlamı kaybolmuş veya karşılığı kalmamış olanlardan müteşekkildir. *Ok atılan yere nişân gerek, öynüne uran köpek uyuz olur* gibi atasözleri ile *ağzı düşmek, hiçe geçmek* gibi deyimler bu grupta yer alır. Bu gruba giren atasözü ve deyimler şairlerin beyitlerinden yola çıkarak anlamlandırılmıştır.

İkinci grup ise kelime ve sentaks olarak değişen fakat anlamca aynı kalan atasözleri ve deyimlerden oluşmaktadır. *Son peşîmân assı kılmaz, sığmaz karañu aydın içine* gibi atasözleri ile *oda düşmek, oda yanmak* gibi deyimler bu grupta yer alır. Bu gruba giren atasözü ve deyimler günümüzdeki karşılıklarıyla verilmiştir.

Üçüncü ve son grup ise güncel kullanımlarıyla bire bir aynı olan atasözleri ve deyimlerden oluşur. *Ne ekersen onu biçersin, kurunun yanında yaş da yanar, mühür kimdeyse Süleyman odur* gibi atasözleri ile *ağzı kurumak, ağzına öykünmek, dilini tutmak* gibi deyimler bu gruba girmektedir. Bu gruba giren atasözü ve deyimlerin güncel anlamları verilmiştir.

Birinci grup bize 600 yıllık bir süreçte birçok atasözü ve deyim kaybolduğunu kanıtlarken, ikinci grup anlam bazında bazılarının hala yaşadığını ancak kullanım şekillerinin değiştiğini göstermiştir. Üçüncü grup ise altı asırlık bir süre geçmesine rağmen hiçbir değişikliğe uğramadan günümü kadar gelebilmiş atasözleri ve deyimlerin varlığını bize kanıtlamaktadır. Bu da demek oluyor ki Türkçe her ne kadar çok hızlı gelişen ve değişen bir dil olsa da arkaik kelimelerin fazlalığı insanı şaşırtabilecek boyutlardadır.

Umuyoruz ki bu çalışma ileride bu alanda yapılacak kronolojik çalışmaların ilki olacaktır ve gelecek nesillere bir nebze de olsa yardımcı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım. **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü C. I-II-III.** 1. bs. Ankara: İnkılâp Yayınevi, 1971.
- Albayrak Nurettin. **Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü.** 1. bs. İstanbul: L&M Yayıncılık, 2004.
- Albayrak, Nurettin. **Türkiye Türkçesinde Atasözleri.** 1. bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2009.
- Andrews, Walter G. **Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı.** çev. Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Biltekin, Halit. "Şeyhî Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin". Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Biltekin, Halit. "Şeyhî". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.** C. 39. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010: 80–82
- Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat.** 26. bs. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2010.
- Dilçin, Cem. **Yeni Tarama Sözlüğü.** 2. bs. Ankara, TDK Yayınları, 2009.
- Dilçin, Dehri. **Edebiyatımızda Atasözleri.** 2. bs. Ankara: TDK Yayınları, 2000.
- Ece, Selami. **Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri.** 1. bs. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2007.
- Gibb, E. J. Wilkinson. **Osmanlı Şiir Tarihi: A History of Ottoman Poetry C. I-II-III-IV-V.** çev. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Güneş, Mustafa. **İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı-Eserleri ve Dîvânı.** 1. bs. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2006.
- Holbrook, Victoria R. **Aşkın Okunmaz Kıyıları.** çev. Erol Köroğlu-Engin Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- İsen, Mustafa (Editör). **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı.** 5. bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.

- İsen, Mustafa (Editör). **Şair Tezkireleri**. 3. bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2011.
- Kılıç, Filiz. **Klâsik Türk Edebiyatının Peşinden**. 1. bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2010.
- Kocaer, Durmuş, Ali Fuat Bilkan. "Eski Türk Edebiyatı Çalıştayı". **23 Aralık 2006**. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2008.
- Levend, Ağâh Sırrı. **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**. 4. bs. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.
- Onay, Ahmet Talât. **Açıklamalı Divan Edebiyatı Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**. 1. bs. İstanbul: H Yayınları, 2009.
- Pala, İskender. **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**. 17. bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- Pekolcay, A. Necla – Uçman, Abdullah. "Eşrefoğlu Rûmî". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C. 11. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010: 480–482.
- Redhouse, Sir James W. **Turkish and English Lexicon: New Edition**. 3. bs. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.
- Sami, Şemseddin. **Kâmûs-ı Türkî**. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.
- Saraç, M. A. Yekta. **Osmanlı'nın Şiiri**. 2. bs. İstanbul: 3F Yayınevi, 2008.
- Tavukçu, Orhan Kemal. "Dede Ömer Rûşenî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni".
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275463/h/dede-omer-ruseni.pdf>
- Timurtaş, Faruk Kadri. **Şeyhi ve Hüsrev ü Şîrin'i**. 1. bs. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980.
- Türk Dil Kurumu. **Türkçe Sözlük**. Ankara, 2011.
- Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü. **Türk Dünyası El Kitabı: Edebiyat (Türkiye)**. Ankara, 1998.
- Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü: Genişletilmiş Yeni Basım**. 2. bs. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2005.
- Uzun, Mustafa. "Dede Ömer Rûşenî". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C. 9. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010: 81–83.
- Ünver, İsmail. "Kemal Ümmî". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. C. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010: 229–230.

- Yavuzer, Hayati. **Kemâl Ümmî Dîvânı: İnceleme-Metin.** 1. bs. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

04.10.1987 tarihinde Hatay'ın Antakya ilçesinin Turunçlu semtinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Antakya'da tamamladı. 2006 yılında Türkiye derecesiyle girdiği TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 2011'de fakülte dördüncüsü olarak mezun oldu. Aynı yıl yüksek lisans öğrenimi için Yıldız Teknik Üniversitesi'ne girdi.

2008 yılında Suriye Halep Üniversite'sinde Türk Dili ve Edebiyatı ile İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümlerinde yabancı öğrencilere Türkçe dersleri veren Emrah Gülüm, halen Yıldız Teknik Üniversitesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda tezli yüksek lisans yapmaktadır.

İyi derecede İngilizce, orta derecede Almanca ve başlangıç düzeyinde Arapça ve Farsça bilmektedir.